

ગોઆર લીબડી

સચિત્ર

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના
આયુષ્ય સહિત

Mesakara of Limbdi

લીબડીની પ્રભુઓ અંગરૂઠા સીતેમો
માટે તૈયાર રહે અને જલે જોમની ફે
—મદદલાં ગાંધીજી

પ્રકાશક

ગાંધીજી, અખિલ હિંદ સંસ્થાન પ્રજાસંચાર

પ્રજા આણુનમ ઊભી છે

ગણિષ્ઠકાર ચાલુ રહેશે

લોંબડી રાજ્ય પ્રજામંડળના આશ્રયે મળેલ લોંબડી-વાસીઓનું આ સંમેલન વર્ષ દરમ્યાનની પરિસ્થિતિ તપાસી કરાવે છે કે લોંબડીમાં કાયદા અને વ્યવસ્થાનું રાજ્ય આજે પણ ગેરહાજર છે અને ઊભા કરવામાં આવેલ અસાચકતાનાં તત્ત્વોને રાજ્યે પ્રજાના લાભમાલ સાથે રમત રમવાની છૂટ રહેવા દીધી છે. એટલે જ્યાં લગી કરેલ જીવમો માટે રાજ્યને ખેડ ન થાય અને પૂર્વવત સ્થિતિ સ્થાપી કાયદા અને વ્યવસ્થાના અમલની ખાતરી ન મળે ત્યાં સુધી પ્રજાની હિજરત અને રાજ્યનો આર્થિક ગણિષ્ઠકાર અડગ રીતે ચાલુ રહેશે.

સૈનો આભાર

લોંબડી રાજ્યમાં પ્રજાકીય અધિકારોની પ્રાપ્તિ અર્થે ચરૂ થયેલ પ્રવૃત્તિને કચડવા, રાજ્યે જે અમર્યાદ જીવમો કર્યા બોનો સામનો કરવામાં, લોંબડીની પ્રજાને, સદાનુભૂતિ અને રાજ્યના આર્થિક ગણિષ્ઠકાર દ્વારા, દેશ આખાએ તેમજ ચીન-જાપાન જેવા દૂરના દેશોએ જે દુઃખ આપી છે તે માટે લોંબડીની પ્રજા તેમની ઝલ્લી છે અને વિધાન ભણેર કરે છે કે આ રીતે બહુ થયેલ પ્રજા-અન્યાય, લોંબડીમાં ચાલી રહેલ અસાચકતા અને અધાનુષીનાં બળોનો સામનો કરવામાં લોંબડીની પ્રજાને પણ બળ આપશે.

[અમરાવાર લોંબડી સંમેલનના કબજો]

સરદાર વલ્લભભાઈએ લખેલ

આમુખ

૧
લાંબી કાઠિયાનાડમાં નાનું એવું રાજ્ય છે કાઠિયાનાડ પોતે હિંદના પશ્ચિમ
કિનારે નાનો એવો દ્વિપકલ્પ છે અને ૫૮૪ ગાંધીમાથી ૨૮૩ રાજ્યો ધરાવે
છે, જે બધા રાજ્યો ખ્રિસ્તી હિંદી માતો માથે
મૂળીને આપો હિંદ બને છે આ નાનકડા
૨૮૩ રાજ્યોમાથી ૧૦૯ રાજ્યોનું ક્ષેત્રફળ
૧૦૦ થી ૧૦૦ ચોરસ માઈલ છે ૧૧૬ રાજ્યોનું
ક્ષેત્રફળ ૧ થી ૧૦ ચોરસ માઈલનું છે અને
૨૨નું તો ૧ ચોરસ માઈલ કરતા પણ ઓછું
છે આ રાજ્યોમાથી ૨૪૨ રાજ્યો ૧૦,૦૦૦
કરતા થે ઓછી, ૨૧૮ રાજ્યો ૫૦૦૦ કરતા થે
ઓછી ૧૨૭ રાજ્યો તો ૧૦૦૦ કરતાથે
ઓછી અને ૩૧ ગાંધી તો ૨૦૦ કરતા પણ
ઓછી વસ્તી ધરાવે છે વળી આ રાજ્યોમાથી
૨૩૮ રાજ્યોની વાર્ષિક આવક રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ કરતાથે ઓછી છે. આ મિત્રાપના
૧૮૮ ગાંધીની વાર્ષિક આવક રૂ. ૧૦,૦૦૦ કરતા અને ૧૪૧ રાજ્યોની
રૂ. ૨૦,૦૦૦ કરતા થે ઓછી છે આ સત્તાપના કરનાથે રાજ્યોને તો માન
હજાર કે બે હજારની જ આવક છે

ક્ષેત્રફળમાં કાઠિયાનાડ આખા હિંદના પચાસમા ભાગ કરતાથે ઓછા છે
પરિસ્તારમાં ૧૧ ટકા હિંદીઓ ઉપર ૨૮૩ રાજ્યો રાજ્ય ચલાવે છે,
જેમાનો દરેક રાજા પોતાના પ્રદેશના હુકમ પર, જેને માર્વલીમ સત્તાના
પ્રતિનિધિના એજન્ડાના, સમ્ય ભાષામાં જેને 'સત્તાદ' મહેવામાં આવે છે એવા,
હુકમોને આધીન રહીને 'હકુમત' ચલાવે છે આમાનો દરેક રાજાનાનો
અથવા મોટા, પોતાની પ્રજા પર વારે ઓછા પ્રમણમાં મતા બેગવ
વાનો શવો કરે છે અને તેમની અમદાવાદમાથી તેઓની પામેથી નેટલુ કદાવી

આવે છે; જે પાર્લામેન્ટ પ્રજાસત્તાને નામે જોલવાનો દાવો રાખતી હોવા છતાં હિંદમાં મધ્યયુગની આપણુદીનું જીવણ ૩૫ ફાલવા દે છે અને અસહાય પ્રજાજનોનાં જીવન અને સ્વાતંત્ર્ય નાનકડા આપણુદોની દયા પર મૂકી દે છે.

પુસ્તિકા પોતે જ પોતાની વાત કહે છે. શકા ન રાખી શકાય તેવા સાક્ષીઓના સીધા પુરાવા પર એનું મંડાણ થયું છે. એના પ્રકાશકો અહીં મૂકવામાં આવેલ હકીકતોને પુરવાર કરી શકે તેમ છે અને કરવાને તૈયાર છે. પણ જે કારણોની ચર્ચામાં હું અહીં જીતવા નથી માગતો એવાં કારણોસર સાર્વભૌમ સત્તાને આ રાજ્યોનાં આવાં પરાક્રમો તરફ આંખો વીંચી રાખવામાં સમ્મત રહે છે. જ્યાં સુધી આ રાજ્યો સાવભૌમ સત્તા પ્રત્યે વફાદારીનો ધધો જાળવ્યે રાખે છે અને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે ધિટનના યુદ્ધમાં ઉદાર સખાવતો આપે છે, જેના એક ધિસારે તેઓ પોતાની ગરીબ અને પદ્ધતિત ખેડુપ્રજાની છેલ્લી પાઈ પણ કઢાવી લઈને પૂર્ણ કરવા તૈયાર છે, ત્યાં સુધી આ રાજ્યો પોતાના આંતરિક ગેરવહીવટનાં પરિણામોમાથી પોતાને મુક્ત માને છે.

• • •

દુર્ભાગ્યે, સાર્વભૌમ સત્તાની દેશી રાજ્યોની પ્રજા તરફની પોતાની આંધર્મિક ફરજોની અવગણના માટે માત્ર લીંબડી એક જ દાખલો નથી; હાકોરસાહેબ સાથે દેખાડવામાં આવેલું વર્તન દેશી રાજ્યોમાં પ્રજાદક્ષ માટેની આંધર્મિક લડતને દખાવી દેવાની વિશાળ નીતિનો એક ભાગ જ છે.

આધુનિક જીવનનું આ એક કારુણ્ય છે કે લોકશાહીના પ્રતિનિધિઓ કે જેઓ વિધના સ્વાતંત્ર્ય માટે લડવાનો દાવો કરે છે તેઓ આવી પરિસ્થિતિ મહન કરી લે છે એટલું જ નહિ, પણ વિચારપૂર્વકની મંમતિથી કે દોષિત ઉદાસીનતાથી, દેશી રાજ્યોના વહીવટમાં પ્રજાકીય અંકુશનું નાનું શૂ તરવ પણ દાખલ કરવા રાષ્ટ્રીય હિંદના પ્રયત્નો સામે આવી મત્તાઓને મજબૂત કરે છે.

જો આ પુસ્તિકા દુનિયાને કોઈ પણ છેડે વમતા ને પ્રજાસત્તામાં માનનારાના આત્મામાં રોષ જગાડશે તો, ક્ષમા પ્રાર્થના સાચીક થશે.

૧૯, ઈમેબર, ૧૯૨૯

વલ્લભભાઈ પટેલ

પ્રસ્તાવના

કૌઠિયાવાડમાં આવેલું લીંબડી નામનું નાનકડું રાજ્ય અચાનક બદલામ થયું છે. લીંબડીના યુવરાજે નાઝીવાદને પણ વટાવી દીધો છે, અને પ્રજાકીય આદેશનોને દબાવી દેવા અત્યાચારની તેમ જ દમનની નવી રીતિઓ યોજી છે. લીંબડીનું રાજકુટુંબ લણેલું અને સંસ્કૃત હોવા માટે પ્રખ્યાતિ પામેલું હતું, પણ છેલ્લા દશ માસના બનાવોએ એ વાધા ઉતારી નાખ્યા છે અને તેના પાછળ છુપાઈ રહેલ નમ્ર આપખુદી અને જગલિયતને ખુલ્લી પાડી છે.

યુવરાજે સ્વાતંત્ર્યની હિલચાલ પ્રત્યે સદાનુભૂતિ બતાવવાથી શરૂઆત કરી. બીંબડી વાતો અને આલતુકાલતુ યોજનાઓથી કાર્યકરોને સમજાવી લેવાની એમની ધામણ હતી. પણ કાર્યકરો એ યોજનાનાં પરિણામો જેવાં કે જીવનનું બધારપણું, ખેડૂતોની વધુ આર્થિક મુલામી અને પ્રજાજીવનમાં ટાંચી વિખવાદના ઝેર તેમાંથી જન્મે એમ દેખી ગયા. સીધા સામનાનું કોઈ અદાલત શરૂ કરવાની તેની ઇચ્છા નથી એમ પ્રજામંડળે જાહેર કર્યું હતું; એનો એક જ માત્ર હેતુ હતો : ગામડાંમાં જવું, પ્રજાજનોને ફળવવા અને તેમની સાથે સંપર્ક સાધવો. પ્રજાઆદેશનોનો એક જ માત્ર મુદ્દો હતો : વાણી અને મિલનસ્વાતંત્ર્યની . ૧૯૮. યુવરાજે આવો કોઈ હક્ક આપવાની ના પાડી એનો હુકમ હતો, “તમે મારાં ગામડાંને નહિ અડધી શોકો.”

છતાં કાર્યકરો મક્કમ રહ્યા. રાજ્યને ન્યાયપૂર્વક કોંવાની હિંમત ન હતી. એણે કોઈ પ્રતિજીવિત હુકમો ન કાઢ્યા, સલાખંધી ન ફરમાવી, કોઈ કાર્યકરને પકડ્યા નહિ. એણે પ્રજામાં ત્રાસ ફેલાવવાની અને લડતને દાબી દેવાની નવી જ રીત અખત્યાર કરી. ધમ્મી અને યરથરાટથી દમન શરૂ થયું અને ‘યોમે’ ‘યોમે’ કાર્યકરો અને પ્રજામંડળ તરફ સદાનુભૂતિ ધરાવનારા પ્રત્યે

હુમલા શરૂ થયા, જેઓ પ્રજામંડળ તરફ સહાનુભૂતિ દર્શાવતા હતા કે એવી શકા હતી તેમની મિલકતની-લૂંટ અને ચોરીઓ શરૂ થઈ, ધાડો યોજાયા. અને છેવટે ૧૯મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૯ને દિવસે જાણિયાવાલા બાગના અત્યાચારોની નવી આવૃત્તિ થઈ, જ્યારે લગભગ એક કલાકમાં ૮૦૦ માણસો ઉપર હુમલો કરી દર્દન કરવામાં આવી.

આ બધા બનાવો આ પછીનાં પાનાંમાં આલેખાયા છે. એમાં મુકાયેલ દરેક હપ્તીકત પાછળ સંખ્યાગણે નિર્વિવાદ પુરાવાઓનો ટંકા છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ આ બધા આક્ષેપોને નિષ્પક્ષપાત પંચ પાસે પુરવાર કરવા પૂછેલું અને પ્રજામંડળ કાર્ક પક્ષ નિષ્પક્ષ પંચ પામે એ બધા આક્ષેપો પુરવાર કરવા તૈયાર છે.

આ બધી વ્યવસ્થાન દિવસા અને જંગાલિયત જેઓ રાજ્યની નોકરીમાં હતા અથવા રાજ્યને આશરે દતા એવા માણસોની ઉશ્કેરણથી જ ખામ કરીને થઈ છે. રાજ્યે એક પણ માણસને પરદેજ ઘરોં નથી કે એક પણ માણસ સામે કેસ ચલાવ્યો નથી લીબડીનાં બે ગામ-પાણીથી અને રજોલની વ્યવસ્થા ધાડો પછી, રાજ્યે એવી મતલબની નોટિસ બહાર પાડેલી કે એ અગે ખામ નિમા-યેલ એક અમલદાર એ વિરે તપાસ ચલાવી રજા છે. પ્રજા દળ એ કહેવાની તપાસના પગિલામ માટે સદ્દ જોઈ રહી છે.

આ વ્યવસ્થા ગુંડાગરી સામે, પ્રજા સંપૂર્ણ અદિવસા જાગતાં જોવા છે, રાજ્યના કાર્ક પણ માણસ મામે પ્રતિકાઝ કે દર્દન કરવાનો એક પણ દાખલો જામ્યો નથી.

જ્યારે રાજ્યમાં જીવન જ અસહ્ય થઈ પડ્યું અને જ્યારે ત્યાં બંધિત, મિલકત કે ત્યાગના કાર્ક કાગલાનું મરણ રહ્યું ત્યારે જ હજાર માણસોએ લાખો રૂપિયાની મિલકત છોટી દર્દને રાજ્યની દર છોટી છોપી અને તેમનો મોટો કામ છેલા આઠ માસથી (દરે ૧૧ માસ થયા) દળ દિવસા ઉપર છે, 'દિવસા' પછી નાસ અને દમનનું રાજ્ય ચાલુ અને વધતું રહ્યું છે. જેઓ પ્રજામંડળ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ બગાડતા હતા કે એ મંબઈથી શંકા હતી તે સોની મિલકત રાજ્યે જાપ કરી લીધી છે એને તેમને આકરા દંડ દર્શા છે.

જાપ મિલકતો કે નાજવમાં આવેલ દંડ કાર્ક તપાસ, નોટિસ કે ફકમ પિત્તા પગપી પેલમાં આવેલ છે અને વસત કરવામાં આવેલ છે જ જેડૂને દિવસા કરી મવા છે તેમની બધા મિલકત, જાપી પડેલાં કે પછી કમી નોટિસ

કે ખખર આપ્યા વગર જપ્ત કરવામાં આવી છે. એ જ રીતે જે વેપારીઓ હિંજરત કરી ગયા છે તેમની દુકાનો તોડીને હળરો રૂપિયાની કિંમતને માલ, પહેલાં કે પછી કરી નોટિસ કે ખખર આપ્યા વગર લઈ જવામાં આવ્યો છે. કોઈ પણ માણસને આકરો દંડ લઈ સિવાય પાછા આવવાની રજા મળતી નથી. જેઓ દંડ લઈ સિવાય પોતાને ઘેર પાછા ફરે છે તેમને તગડી મૂકવામાં આવે છે. કોઈ પણ માણસને સફેદ (ગાંધી) ટોપી પહેરીને રાજ્યની હદમાં દાખલ થવા દેવામાં આવતો નથી. અજાણ્યા માણસોને પણ ટોપી ઉતારવાની ફરજ પડે છે અથવા ધરાણે ઉતારી લેવામાં આવે છે. એમને અનેક ધમકીઓ આપવામાં આવે છે. દમન અણઉતાર ચાલુ જ રહ્યું છે.

વેપારી જનતા પ્રત્યે ખાસ રીતે બતાવવામાં આવે છે. એ એક કળવા-યેલ અને રાજકારણમાં જગત કામ હોવાથી પ્રગલ્ભતામાં સ્વાભાવિક રીતે મોખરે હતી. લડતના આગેવાનો મોટા વેપારીઓ હતા, જે દરેકને લીબ્રરી શહેરમાં હળરોની મિલકત હતી, આર્થિક રીતે તેઓને લડતમાંથી કાંઈ મેળવવાનું ન હતું, બીલદું પણ ગુમાવવાનું હતું. એમાંના દરેક જણ રાજકુટુંબ સાથે વર્ષોથી સારો સંબંધ ધરાવતા હતા. સરઆતમાં યુવરાજ તરફથી તેમને મહદ અને સહાનુભૂતિનાં વચનોથી પ્રોત્સાહન આપવામાં આવ્યું હતું. રાજ્યે પ્રગતો જુરસો દાખી દેવા માટે વેપારી જનતાને નાક કરી નાખીને આખ્ય પ્રગત પર પોતાનો કાબૂ વધારવાનો નિશ્ચય કર્યો છે

છેલ્લા ૧૦ માસથી ચાલતા આ જંગાલિયતના રાજકાગ્લારની સાર્વભૌમ સત્તા એક શાંત પ્રેક્ષક બનીને જ બીબી રહી છે. એણે દૂર અને નિર્દય દમન સામે એક આંગળી પણ નથી ઊંચકી. હળરો પ્રગતનોનાં જીવન અને મિલકત હોડમાં મુકાયાં છે. લીબ્રરીના રાજ્યીએ મહાત્મા ગાંધીજીની વિનવણીઓને કાન ધર્યો નથી.

મુબર્ક, ૧૯, ઓક્ટોબર, ૧૯૩૬.

પશ્ચાદ્ભૂમિકા

પ્રકરણ પહેલું

હીંબડી, જે છેલ્લા થોડા માસથી ‘અરાજક હીંબડી’ના નામે જાહેર થયું છે તે, જેમાંથી કાઢિયાવાડ બન્યું છે એવાં રાજ્ય અને જાગીરાના સમુદાય મહિનો એક મોટા તાબુકા છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૩૪૩૮૬ ચોરસ માઈલનું છે અને એની વસ્તી લગભગ ૪૦,૬૮૮ની છે; એના સંજ્ઞાનીના શહેર હીંબડીની વસ્તી ૧,૩૦૦૦ની છે.

આ સિવાય નાનાં મોટાં ૪૯ ગામડાં છે. [અને એક બે નાના કસ્ટા છે.] આમાંનાં ૧૨ ગામડાં યુવરાજના અંગત ખર્ચની જાગીર રૂપે અલગ પડેલાં છે અને એનું ખાસ મથક રાણાગઢ છે. આ ગામડાંમાં ત્રામદાયક ગુનામીનું એક વિચિત્ર રાજ્યશાહી તંત્ર ચાલી રહ્યું છે અને ત્યાંનાં પ્રજાજનો અર્ધજંગમી સ્થિતિમાં જીવન ગાળી રહ્યાં છે. આ પ્રજાજનો જમીન માથે જડાઈ ગયાં છે અને ધરતી ધરતખરી કરતાં, વિશેષ દક્ષ ભાગ્યે જ ભોગવે છે.

રાજ્યની મોટી સમૃદ્ધ જમીન ભાલમાં આવેલી છે. સામાન્ય અનાજના પાક ઉપરાંત આ પ્રદેશમાં સાડું ર જોડે છે. ખેડુ અને વેપારી બન્ને પર ફેટલાય ખામ લાગા નાખવામાં આવેલા છે, જેમાંના ફેટલાક તો વધુ પડતા ત્રાસજનક છે અને પરણે નખાયા છે.

રાજ દર વર્ષે ડા. ૮,૦૦,૦૦૦ ની મદેમ્ય ઉપરાવે છે. એટલે કરનો બોજ સ્વાર્થાવિક રીતે ભારે છે. મોટા ભાગની રકમ અર્ધ જૂખ્યા ગામડાંમાં વમતા ખેડુતો પામેથી વહ્ય કરવામાં આવે છે. મદેમ્યનો મુખ્ય વિભાગ ખેતિની પેદાશમાંથી આવતા રાજભાગનો દિ અનાજ ઉત્પત્તિમાંથી ચોથા ભાગ અને ર ઉત્પત્તિમાંથી ત્રીજા ભાગ નેટરો એ ભારે છે. આ રાજભાગ ઉપરાંત, ખટપટરો, અત્તરોરો, રોષાવેરો, રોસવેરો, તિચદવેરો, નોગામણી, જોગત વગેરે ફેટલાયે લાગા સેનરીઓ તથા મોતેપે લી જાગીરી આવકનો મોટો ભાગ પૂરે કરે છે. મજૂરી અને વેપાર

ઉઘોગને લગતાં ધારાધોરણો એવી ચાલાકાથી ચોળાયેલાં છે કે તેમાંથી થોડું વધારે નીચોવી શકે છે. આ રીતે ભેગી કરવામાં આવેલી રકમમાંથી ૫૦ ટકા

ઠાકેર સાહેબ સર દાશભાઈસિંહજી

રાજ્ય અને એમના કુટુંબના ઉપયોગમાં નથી છે. બાકીના ૫૦ ટકામાંથી બહુખર્ચ કરે ઉધરાવનાર તંત્ર પછવાડે ખર્ચાઈ જાય છે. ખરી રીતે એક રૂપિયે માંડ એક આની શિક્ષણ, શહેરસ્વાસ્થ્ય અથવા વૈદ્યકીય કામમાં વપરાય છે. બહુાંખર્ચાં ગામડાંમાં પીવાના પાણીની અછત છે. કરચા કે મોટાં ગામડાંના રસ્તાઓમાં દીવા પથ્થુ હોતા નથી.

આ રાજ્યનો કારભાર ગાળ-મહેલમાંથી ચાલે છે. તે પર 'ત્રિભૂતિ'ની આશુ વને છે. વૃદ્ધ રાજની સર દાશભાઈસિંહજી ૭૦ વર્ષ વટાવી ગયા છે અને અત્યારે રાજકારભારથી દૂર રહેતે મંત્રીય માને છે. મુવરાજી શ્રી. દિગ્વિજયસિંહજી જ

મુવરાજી સાહેબ

સાચેસાચ રાજ કરે છે. એ કાબેલ, ટેન્ક વાયેલા અને સ્વભાવિક રીતે જ વિચારણુ કુમાર છે. વાતચીતોમાં કેળવાયેલા, ગીમ અને ચર્ચાઓમાં ધાર્મિક વાર વિચારણ પ્રદણુ સંક્રિત દાખવે છે. ખીજ વાતા-

દીવાન

કુ શ્રી. રતેન્દ્રસિંહજી

વરણમાં એ એક સુદર આદર્શ સર્જી શકત. પણ કાલિયાવાડી ફજવાડાંના પ્રપંચી વાતાવરણમાં અને સડી રહેલી મસ્થાના પ્રતિનિધિ તરીકે એની જુદીએ અંખન આગેદમગેદ અને નાનામોટા કાવાદાવાઓના વર્તન તરફ સ્વાભાવિક

રીતે માર્ગ લઈ લીધો છે. એ પોતે ખુલ્લે દિલે નિર્મેળ આપજીની માન્યતા જાહેર કરે છે.

ગરબનો ખરેખરો કારણાર તો ત્રીજા કુમારદીવાન ફોદસિદહજના હાથમાં છે. શ્રી ફોદસિદહજ ઇર્ષ્યામાં ભણેલા અને બારીરટ છે. એનું વલણ વધારે બાવલાં છે. આ ત્રણેય આપજી પર પરાના ચારમદારો છે. તેઓ. કાળના વિચારપલટાને સ્વીકારના નાખુશ છે. અંગત અને રાજમહેલની જરૂરિયાતો એમની ગણનામાં પ્રથમ આવે છે એમની સામાન્ય નીતિમાં એમણે પ્રજાકીય આશાઓને સમજી સહાનુભૂતિ દર્શાવી નથી અને કુદસ્તી પ્રજાકીય લડતની મામોસામ તેમણે નિર્દય દમન અને ભાદુતી માણુઓ દ્વારા અત્યાચારો ચલાવવામાં પાછી પાની નથી કરી.

પ્રાથમિક હક્કોની પ્રજાકીય લડતને દાખી દેવા આ ભણેલ રાજ્ય કુટુંબે ફેસીરટ કે નાઝી રીતરસમોથી જરાયે ભુદી નીતિ અગીકાર નથી કરી. (૧) બંધસ્થિત ગુડાચાહી. (૨) પ્રજામડળના કાર્યકરોનું નિકદન, ખાસ કરીને વધુ રાજકીય જાગૃતિ દેખાડી વેપારી જનતા અને (૩) કાયદાની કોઈ વિધિ વગર મહોળા પ્રમાણુમાં મિલકતની લૂટ અને જપ્તી, એ પદ્ધતિનાં આ થોડાંક અખ્ય અંગો છે, જેની વિગત આ પછીના પ્રકરણોમાં આપી છે. '

નગૃતિ અને ધર્મશુ

પ્રકરણ બીજું

લીબડી એક લુહા રાજ નીચેનું લુહું રાજ્ય હોવા છતાં કાઠિયાવાડનું એ એક અને અવિભાજ્ય અંગ છે. ગમે વળે કાઠિયાવાડમાં નવજાગૃતિ આવી. રાજ-દમતોની દીર્ઘ રાત્રી આખરે પૂરી થતી લાગી અને પ્રજાકીય સ્વાતંત્ર્યલાવનાની પ્રજા ચારે બાજુ ચમકવા લાગી. કાઠિયાવાડ રાજકીય પરિવર્તન પ્રજાને ક્રિયા-શીલ બનાવી રહી હતી અને રાજકોટનાં ઝડપી આંદોલનોએ પ્રજાને સ્વમો-રચતી કરી મૂકી. રાજ્યો અને પ્રજાકીય આગેવાનો ચારે બાજુ ભાવી માટે યોજનાઓ વિચારવા લાગ્યા.

લીબડી હજી યોરતું હતું. કાકોસાહેબ અને એમના કુટુંબનું આપણું શાસન પ્રજા માથે કાળા સીદાની પેઠે ભમતું હતું. પણ આ ભયાનક સ્વભાવે ખંખેરી નાખવાનાં સાધનોની તેમને સમજણ નહોતી. પરંતુ તેઓ કોઈ ન જાણે તેમ ભૂમિશ્રા બધાંપે આવડી હતી. પ્રજાદક્ષો માટેની કિંદા રાજકીય મદાસભાની લકાર્થએ માણસોનાં મન હચમચાવી મૂક્યાં હતાં અને એનો સંદેશ દૂરદૂરનાં ગામડાંમાં નૂતન આશાના પ્રજ્વલક તરીકે આવકારાતો હતો. લીબડીની ગ્રામ્ય જનતા આમાં અપમાદ નહોતી. નરી કિર્મિઓએ તેમનાં હૃદયમાં ગજબાજ મુક્યા અને તેઓને નૂતન દષ્ટિ સાથે જતી હતી.

કદાચ પ્રજામનસના આ પલટાએ જ રાજદરજામાં વારંવાર ખેલાતાં પાસવ કૂત્રો સમિતો એક કૂત્ર સામે અકસ્માતે જોડી ઝોક લીધી; આવાં દવસખોરીનાં પાસવકૂત્રો ગજદુર્જના સંખ્યોમાં આમોદાયે વારંવાર બનતાં. આવાં રાજ્યોનાં જીવનમાં જીવાન કન્યાઓનું અપદરજા એ સામાન્ય બીના બની ગઈ છે, પણ પાર્વતી નામની કુવાન દસીનું મહેલમાંથી અસોપ થતું અને પાછળથી કુવરાળના મુખ્ય મથક રાણાગદમંદી સળી આવતું એ વસ્તુએ

જવાબાઓ પ્રગટાવી. પ્રજાએ પોતાનો રોષ તદ્દિન સ્પષ્ટપણે વ્યક્ત કર્યો અને રાજકુટુંબને નવી જાગૃતિના અસ્તિત્વનું લાન થયું. આવા જ હેતુસર થયેલો અપહરણનો ખીજો કિસ્સો પણ ચાંપતી તપાસ વખતે હાથ આવ્યો અને યુવરાજે પોતાને મૂંઝવણભરી સ્થિતિમાં મુકાયેલા જોયા. આ સુમયે લીંબડીની ફેટલાક મુખ્ય પ્રજાપ્રીય આગેવાનો યુવરાજને મુંઝાઈમાં મૂક્યા. તેમણે એક એવજ માર્ગની સૂચના કરી અને યુવરાજ એવી શુદ્ધ મનોદશામાં હતા કે તેણે તરત જ તેમની સલાહને સ્વીકારી લીધી. આપની જાણુવા જેવી એ ફતેહ થઈ અને હરેક લાગતાવળગતાએ ધણી રાહત અનુભવી.

મુંઝાઈમાં યુવરાજ અને પ્રજાપ્રીય આગેવાનો વચ્ચે સ્થપાયેલો આ સંબંધ વિઠસવા લાગ્યો. દેશ સમક્ષના ખાસ કરીને દેશી રજવાડાના મુદ્દાઓ ચર્ચાએ ચડ્યા. રાજવહીયટમાં પ્રજાપ્રીય તરફનો મુદ્દો પણ મંજૂરમાં ચર્ચાનો હતો. યુવરાજ આ ચર્ચાઓમાં ઉત્સુકતાથી રસ લેતા દેખાતા હતા. એ પોતાના રાજ્યમાં આદાલતો ચિરે પહેલેથી વિચારી લેવાને ઉત્સુક દેખાતા હતા. એ કહેતા હતા કે જો પ્રજાએ અસરકારક કામ કરવું હોય તો રાજકારણમાં વ્યવસ્થિત થવું જોઈએ. એક મુલાકાત વખતે તો એમણે ઈચ્છા વ્યક્ત કરી કે લીંબડીના જવાબદાર કાર્ય-કરોએ રાજ્યમાં જવું જોઈએ અને પ્રજાને વ્યવસ્થિત બનવામાં મદદ કરવી જોઈએ અને પ્રજામંડળ સ્થાપવું જોઈએ. પ્રજાહિતમાં એક રાજકુમારને આવો હિડા ઉત્સાહ બતાવના જોઈને આગેવાનો આશ્ચર્ય સાથે આનંદ પામતા હતા. આ બધું ૧૯૩૮ના નવેંબરમાં ખતી ગયું હતું.

નાતાલ દરમિયાન આગેવાનો પ્રજામંડળની સ્થાપના અથે લીંબડી ગયા. યુવરાજના આમંત્રણથી આગેવાનો તેમને મળવા ગયા. એમની મનોદશામાં તદ્દિન ફેર થઈ ગયો હતો. તેમણે શહેર અને ગામડાને જુદાં પાડી નાખવાની અને પ્રજાના નાતજાનમાં લાગવા પાડવાની એક યોજના તૈયાર કરી હતી. એમનો આમદ હતો કે પ્રજામંડળે કામ પણ મંજૂરમાં ગામડાંમાં નહિ જવું જોઈએ.

એ પોને પ્રાચીનતા પ્રત્યે લાગણી દેખાડના હતા પણ એમની કંઠેસાની યોજના અમલમાં મૂકવા માટે એ આપખુદ મતાઓ માગતા હતા. યુવરાજ રાજકારણમાં તકેશાઓ છે અને જોને ને 'રહમ' (Benevolence) કહે છે તેવી આપખુદીમાં માને છે. તે લોકશાહીને પિચકારે છે. પ્રજામંડળના કાર્યકરો આપડાંમાં વળ એનો એમને ભારે ભલ હતો. ગામડાને સંપૂર્ણપણે એમના કાનૂમાં મૂકવાનું પ્રજામંડળ ઇચ્છા કરે એ ચરતે શહેરમાં પ્રજાપ્રીય મુનિસિપાલિટી અને દવાખાનું તથા રિપન પર પ્રજાપ્રીય અંકુશ આપના ફેટલાક સુધારા

દેવા માટે તેઓ તૈયાર છે એમ તેમણે કહ્યું. આવી શરતને સ્વાભાવિક રીતે પ્રજા-મંડળના કાર્યકરો સ્વીકારી શકે નહિ. સમસ્ત હિંદની જેમ લીંબડી રાજ્ય પણ એનાં ગામડાંમાં જ વસે છે. આડેક લાખની આવકમાંથી લીંબડી શહેર માંડ ૫૦,૦૦૦ રૂ. આપે છે. ગામડાંમાં પહોંચી ન શકે એવા પ્રજામંડળનો કરોડ ઉપયોગ ન હતો.

એ પછી સુવરાજે જાહેર કુચું કે રાજકોટ અનુસાર પોતે પણ જાહેરાત કરવા ખુશી છે અને તે માટે મુસદ્દો માગ્યો. એક મુસદ્દો એમને સુપરત યથો. એમણે સામા બીજા મુસદ્દા અને 'કોમ્યુનલ' ધર્મો, જે બને તેટલાં મોધમ હતાં. કમિટી તૈયાર કરે એવા કોષ બધારણને અમલમાં મૂકવું એવી કોષ બાંહેધરી અપાઇ ન હતી. આ બધી યોજનાઓનો નીચોડ ગામડાં અને શહેર, તેમ જ એક રાતિને બીજીથી જુદા પાડવાનું હતું. પ્રજામાનસને કુદરતી રીતે અનુકૂળ એવી આ યોજના છે એવી એમની માન્યતા હતી. એક શરત એ હતી કે પોતે નીમવા માગે છે તે કમિટી તપાસ કરી અહેવાલ રજૂ ન કરે ત્યાંસુધી ગામડાંમાં ઈર્ષ પહોં જાતની રાજકીય પ્રવૃત્તિ ન ચલાવવી. આમ વખત વહી જવા દઇ, પ્રજાના ઉત્સાહને મંદ થવા દઈને મરી જવા દેવાનો એમનો ખ્યાલ રજૂ હતો. એ જ સમયે રાજ્યના અમલદારો અને આડતિયાઓ ગામડાંમાં ફરતા હતા અને પ્રજામંડળમાં જોડાવા માટે પ્રયત્ન મનાઇ કરતા હતા.

ચર્ચાઓ ચાલતી હતી એ દરમ્યાન પ્રજામાં જખરી જાગૃતિ આવતી જતી હતી અને અગાઉ કહી નહિ એવેલો ઉત્સાહ દેખાતો હતો. લીંબડીમાં લગભગ દરેક જખરી સભાઓ બરાતી અને નીચે પ્રમાણેના કાચ અનુસાર આવી એક સભામાં પ્રજામંડળ સ્થાપનામાં આવ્યું.

૨૪-૧૨-૩૮ના રોજ પસાર થયેલો ઠરાવ

લીંબડીના પ્રજાજનોની આ જાહેર સભા નીચેના સિદ્ધાંત અનુસાર બ્રોમડી રાજ્ય પ્રજામંડળની સ્થાપના કરે છે.

૧. સંસ્થાનું નામ લીંબડી રાજ્ય પ્રજામંડળ રહેશે.
૨. પ્રજામંડળનું ધ્યેય લીંબડીની પ્રજા માટે જવાબદાર રાજતંત્ર મેળવવાનું છે. જવાબદાર રાજતંત્ર એટલે પ્રજાના ચૂંટાએલ પ્રતિનિધિઓને જવાબદાર એવા પ્રધાન અથવા પ્રધાનોથી ચલાવવામાં આવતું ડિક્ટરસાહેબનું રાજ્ય.

૩. ઉપર કહ્યા ધ્યેયને અનુલક્ષી પ્રજામંડળ લીબડીની પ્રેમના ગાજડીય, સામાજિક અને આર્થિક ઉદ્ધાર અર્થે કામકાજ કરશે.
૪. ૧૮ વર્ષની ઉંમરની ઉપરનો લીબડીનો કાર્ક વતની મુખ્ય ઘર્ષ શકશે.
૫. વાર્ષિક જવાજમ એક આનો ગહેશે.

જહેરમાંથી હજારો પ્રજામંડળમાં જોડાયા અને ગામડાંઓમાંથી આમ ત્રણો વરસવા માંડ્યાં. કાઠિયાવાડ રાજકીય પરિવહની કાર્યવાહી ૧૯૩૮ ની પહેલી જાન્યુઆરીએ લીબડીમાં મળી અને તેના પ્રમુખ હરજીવ શ્રી. જોષાજીદાસ તથા રાજ-કોટના આગેવાન શ્રી. ટેપરનું જગત મંરંધસ કાઠવામાં આવ્યું. ૨૦ હજારથી મોટી જહેરસભામાં લીબડી રાજ્યનાં દૂરદૂરનાં ગામડાંમાંથી પ્રજા-જનોનાં ટોળાં જીતરી પડ્યાં. પ્રજામંડળે અસહિય ભાષામાં જહેર કયું હતું કે એવું ધ્યેય રાજવીના આશ્રય તળે જવાબદાર રાજતંત્રનું છે, પણ તાત્કાલિક હેતુ તો પ્રજાને માત્ર જોગવાનો અને તેમની સાથે સંપર્ક સાધવાનો છે. પ્રજામંડળે ભારપૂર્વક જહેર કયું હતું કે શાંત અને ન્યાયપૂર્વકનાં સાધનો વડે પ્રજાને જોગવા મિવાજ કાર્ક પણ જાનનો સીધો સામનો કે ચળવળ સધાવવાની તેની ઇચ્છા નથી.

આ આંદોલનની ઝડપી પ્રગતિથી અને દિવમે દિવમે એને મળતા વિરાગ દેશથી સુવરાજ અને ગજવના અમલદારો ચમચ્યા. સુવરાજે આગ્રહ રાખ્યો કે કાર્ક પણ સંજોગોમાં પ્રજામંડળના કાર્કતગિઓએ ગામડાંમાં નહિ જવું જોઈએ. "તમે મારાં ગામડાંને નરિ અડકી ગેલો" એ એમનો હુકમ હતો. આ ચળવળ તરત જ વાણી અને મિલન જોગવાના સ્વાતંત્ર્યની લડત બની ગઈ. સુવરાજે દલીલો કરી, ખટખટ કરી અને ધમકી આપી પણ પ્રજામંડળના કાર્કદો અડગ રહ્યા. વાણી અને મિલન સ્વાતંત્ર્ય જેવા પ્રાથમિક અધિકારો પર એ કાર્ક પણ જાનની બાંધંછાડ ન કરી શક્યા.

ત્રાસ

પ્રકરણ ત્રીજું

મંત્રણાનો આરો આખો નહિ એટલે કાર્યકરોને સમજાય કે રાજકુટુંબે મંત્રણાઓ તોડી નાખવા નિર્ણય કર્યો છે એટલું જ મહિ પણ પ્રજામંડળને જ તોડી નાખવાની યોજનાઓ તૈયાર થઈ રહી છે.

પ્રજામંડળ હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની પ્રેરણાથી ચાલતી સંસ્થાની નીતિને અપ્યયે અનુસરી રહ્યું હતું. એનો ધ્વજો અને પદ્ધતિ અર્થાદિત હતાં અને એનું મુખ્ય કામ પ્રજામંડળના તત્રને જ મજબૂત બનાવવાનું હતું. આથી એમાં ગામડાંમાં જવું, જાહેર સભાઓ ભરવી અને સભ્ય નોંધવાના કામનો સમાવેશ થતો.

પણ રાજકર્મચારીઓએ આવી મામુલી પ્રવૃત્તિઓને પણ અવગણી નજરે નિહાળી. તેઓએ નક્કી કર્યું કે આતું અર્થાદિત ધ્યેય હોવા છતાં પ્રજામંડળનું ગામડાંમાં મૂળ નાખવા હવું નહિ જોઈએ. આથી તેઓએ પોતાની સમગ્ર શક્તિ પ્રજામંડળને તોડી પાડવાના એક માત્ર હેતુ પાછળ રોકી દીધી.

યુવરાજ અને દીવાન બ્રિટિશ હિંદ અને થોડાંક દેશી રાજ્યોની પ્રજાકીય પ્રવૃત્તિઓની પ્રગતિ નીરખી રહ્યા હતા. વટહુકમ અને લાઠીરાજ તથા અહિંસક સહત કેવી દૃઢ થઈ જાય છે તે તેમણે જોયું હતું. તેઓએ એ પણ જોયું હતું કે રાજ્યના દબાણોની કડકાઈ કે સરકારી જળનો સીધો ઉપયોગ પણ પ્રજાને રોકી શકતાં નથી.

આથી પોતાની યોજના ઘડતી વખતે યુવરાજ અને દીવાને બ્રિટિશ હિંદના મત્તાવાળાઓએ કરેલી ભૂલથી દૂર રહેવાં નક્કી કર્યું. ઇતિહાસના વાયને તેમને શીખવ્યું હતું કે ધાતકી રીતે દૂર દમન ચલાવવાથી 'ઝેરી સિદ્ધાંતો' અને 'ચેપી મતો'નું નિકંદન કદવામાં સફળ થવાય છે. પણ પ્રજામંડળ અત્યારે એટલો આગળ વધી ગયો છે કે આવા હેતુઓની સફળ પ્રાપ્તિ માટે જોઈએ.

ત્રામવાદી ગુજરાતી સીધી જવાબદારી કાઢે પણ સંજ્ઞા લઈ શકે નહિ. યુરોપના રાજકીય મિલ્લતોના અઘતન વિકાસથી અને તેના અમલથી ત્રામવાદી નીતિ પાર પાડવા માટે બીનકાયદેસર દગાલુની જગ્યરી શક્યતાઓ દેખાઈ છે. આવા માધનોનાં સંપૂર્ણ ઉપયોગથી જ કામ્યુનીઝમ, ફેમીઝમ અને નાઝીઝમે પોતાની સત્તાના પાયો ખોડ્યા છે. પ્રજામત્રુહને તોડી પાડવા માટે સશસ્ત્ર પોલીસ કે સુબન્ન મૈત્ર્ય કરતાં રાજ-અધિકારીઓથી ઉત્તેજાવેલા અને પોષાવેલા છૂપા જતમુસો, ગુન્હેગારો અને લાહુતો વધારે સફળ થયા છે. લીંગડીએ મોરોડો, રોમ અને બર્માની નીતિ શીખી લીધી અને પોતાની રચાનિક પરિસ્થિતિ અનુસાર એ માધનોનું અનુકરણ કર્યું. અમુક બાબતમાં તો એણે મરમુખત્યાગ-શાહી ચમત્તની પણ સરસાઈ કરી છે.

નીચે પ્રમાણેની ચાર નીતિ અનુસરવામાં આવી.

- (૧) પ્રજામત્રુહની પ્રતિનિધિશક્તિ મામે વાધો ઉઠાવવા અને એની સક્ષમતા તોડી પાડવા માટે નામધારી રાજકીય મર્યાઓની રચના.
- (૨) પ્રજામત્રુહના કાર્યકરો અને મહાનુભૂતિપરિકરને દબાવવા, લૂટવા અને હુમલા કરવા માટે તોફાની માણસો, રાજ્યના નાના નોકરો અને આગ્રિતોને પૂરો પગથોડો.
- (૩) પ્રજામત્રુહના કાર્યકરો ઉપરથી કાનૂનાત્રુહણનો સંપૂર્ણ ઉઠાવ.
- (૪) પ્રજામત્રુહના કાર્યકરોને મરડવા અને તેમની માલમિલકત જપ્ત કરવા માટે રાજકીય આપજુદ સત્તાઓનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ.

ચીવરથી યોગ્યએની આ નીતિમાં જરાયે જવાબદારી ન ઉપાડવી પડે. એવી રીતે ચોક્કસ ત્રામવાદી નીતિ આચરવામાં આવી. નાઝી ગ્રેમ્ દ્રષ્ટિ અથવા એમ. એ. મેન. જેવા રાજ્યએ બંધી પાયમાલી કરી અને એના ભોગ ચર્ચ પડેલાઓને કાયદાનું મ્હાણું મરડ્યું નહિ. જેમનામાં રાજ્યને અવગણવાની હિમત હતી તેઓ ધવાઈને લોહીનીંગળા પડ્યા રહ્યા પણ પુરાવાને લાગે વળગે છે ત્યાં મુંડી ગળ્યની કાયદાપોથી અકલંકિત ગઈ અને રાજ્યવાજાના હાથ ચોક્કસ મરડા.

લીંગડીનાં દરેક ગામગ્રાંમાં પગી અને પમાલતા નામે યોગ્યના ગામ-ડાંના કુટલાયે ચોક્કસાત હોય છે. આમાંના કુટલાક નામચીન પાડપાડુઓ છે. પાલ્લીજાનો મરમન પગી મદદર છે. મિલિશિ હિલ્લી જેલમાં એ સાત વરમ ગાળી આવ્યો છે. એના છુટકારા બાદ ફરીથી એને પાલુમીજામાં આરાસો મળ્યો.

આ બધા પગી અને પસાયતાઓ બચસ્થિત બન્યા અને તેઓને કાર્યકરો અને ગામડિયાઓને પબ્લિક, ખૂંડવા અને દળાણ કરવાનો છૂટ પરવાનો મળ્યો. રાજ્યના નાના નોકરો અને જાંજુના મુખી જેવા ગામડાંના મુખીઓ પણ આ દળમાં જોડાયા. આ નામચીનેની પ્રવૃત્તિઓને મોટા અમલદારો મૂક પ્રોત્સાહન આપતા રહ્યા અને એમનાં પરાક્રમ જોતા રહ્યા.

રાજકુટુંબે સનાતનમંડળ અને મુસ્લિમજમાત સ્વીતે વિરોધ શરૂ કર્યો. એ બધાં રાજ્યનાં સજન હતાં. રાજ્યના શામે છપતાં, એની ઈચ્છાઓ વ્યક્ત કરતાં અને આજ્ઞાઓ ઉકાવતાં. સનાતનમંડળની ૧૫ જાજુની કાર્યવાહક સમિતિ છે. એમાંના આઠ જણા રાજના રાટલા માટે રાજ્ય પર આધાર રાખનાર રાજ્યના જ નોકરો છે. બે ઝોનરી મેજિસ્ટ્રેટ છે અને બે દરબારી કૃપા પર તાલ અવલંબેલાં પ્રાણીઓ છે. એક તો રાજ્યે આપેલી બરફની મોનોપોલી ધરાવનાર છે.

સનાતનમંડળ કરતાં મુસ્લિમજમાતને રાજ્ય કુટુંબ સાથે વધારે નિરખત છે એના લગભગ બધા સભ્યો રાજ્યના નોકર છે. આ જ સંસ્થાઓને પ્રજામંડળ સામે બેખડાવવામાં આવે છે. પ્રજામંડળની નિઃશંક પ્રતિનિધિત્વ શક્તિ સામે પ્રજા ઉકાવવાનું માત્ર તેમને શીખવવામાં નથી આવતું, પણ પ્રજામંડળના કાર્યમાં રીતસર દખલ કરવા માટે તેમને પ્રોત્સાહન અપાય છે. તેઓ વણુમાર્યાં આહવાન આપે છે અને ઉધાડા ઝગડા લીધા કરે છે. અને પ્રજાપરિષદને તોડી પાડવામાં સનાતનમંડળે એમના ધર્મને કલંક લગાડે એવો ભાગ ભજવ્યો છે અને કદી ન જુસાય એવો રાજ્યની આગરૂને ડાઘ લગાડ્યો છે.

પ્રજામંડળે આમસંપક સાધવાના તેના કામથી શરૂઆત કરી ગામડાંઓમાંથી નેનાઓને આમત્રણ આપવા ગાડયાં અને જ્યાં જ્યાં તેઓ ગયા ત્યાં ત્યાં તેમની માગણીનો ઉત્સાહભર્યો પ્રત્યુત્તર મળ્યો અને તેમનો ખૂબ સત્કાર થયો. બાલ તો તરત જ પ્રજામંડળનું ચાલું બની ગયું.

અધિકારીઓએ પોતાના ગાસ-પંતનાં ચક્રો ગતિમાં ચૂકવાં વાલિયા બાપલુ-જોરોને માંલજતાનાં ઘેર પરિણામ સામે ખેડૂતોને ચેતનામાં આપ્યા. ધુવરાજનાં અનામત ગામડાંને પહેલી જ તકે સફળતાથી બીવરાપી દેવામાં આવ્યાં. આ ગામડાંના વતનીઓને દમદારીથી પ્રજામંડળ સાથેના બધા સંબંધથી લુદ્ધ પાડી દેવામાં આવ્યા.

બીજાં ગામડાંઓમાં લોકોને એટલા સહેલાઈથી ભવનિ ન કરી શકાયા.

એથી તોફાની ટોળાંએ પ્રજામંડળના સ્વયંસેવક તથા કાર્યકરો તરફ નજર ફેરવી. અધિકારીઓ આ ગામડાંમાં ફરવા લાગ્યા અને પ્રજામંડળ સાથે સંબંધ રાખવા માટે ધમટી આપવા માંડ્યા. પ્રજામંડળે પોતાના કાર્યને વધુ વેગ આપ્યો. સમ્યો તોંધાવા માંડ્યા, સ્વયં-સેવકો તોંધાવા માંડ્યા અને છાવણીઓ નાખવામાં આવી. રાજ્યે ભયતું સામ્રાજ્ય ફેલાવવાની જગરી જેહાદ ઉપાડી. તમ વાતાવરણ અને પ્રજામંડળના શુભનામની અદેખાદેખી ગંધ આવી જતાં જવાગદાર કાર્યકરો જ ગામડાંમાં પ્રવાસ કરવા લાગ્યા.

અહવાડિયા બાદ બનાવો બનવા માંડ્યા. લીબડી પ્રજાપરિવહના પ્રમુખ તથા ગુજરાતના આગેવાન કાર્યકર્તા દરબાર ગોપાળદાસનાં પત્ની અક્ષિતશ્રમીના જે મોટરમાં બેઠાં થતાં તેને ફટકાક

શ્રી અક્ષિતશ્રમીના દેસાઇ

બાકુની તોફાનીઆએ જાંશુ ગામમાં ધેરી લીધી. કાશિરસાહેબ અક્ષિતશ્રમીનાના કમપિનાને સ્થાને છે. કાસ્યુ કે તેમના પિતા શ્રી. ઝવેરભાઈ અમીન. લીબડીના દીવાન-હતા ત્યારે સર જસવંતભિંહજી ખીનવારસ મરી જતાં ગાદી ખાલી પડેલી તે વખતે અત્યાસ્ત કાશિરસાહેબને ગાદીએ બેસાડવામાં એમને જાગ લીધો હતો. આની માનનીય રિપતિ પણ એમની પ્રેરણા તરફ ખ્યાન રાખતાં મુંઝવેને ન રોકી શકે. મોટરને ધેરી લેવામાં આવી અને ફટકાક સરકરો પર નુકસાન કરવામાં આવ્યો. અક્ષિતશ્રમીની બાની પોતાની નિમન અને બેદુતોની દરમિયાનગીરીને કારણે જ વધુ ખરાબ

મોટરને ધેરી તથા નુકસાન કર્યો રિપતિ થતાં શ્રી અક્ષિતશ્રમીના બનાવે આખાની લગાઈની આશાદી આપી.

શિયાણી પામે પ્રજામંડળની ખીજી મોટરને તોડનામા આવી અને એક સ્વયં-સેવક તથા કાર્પનરને સખત રીતે મારવામાં આવ્યા આ ગામમાં દુપુલા અને લાલચકર જેવા રાજ્યના નોકરોના હુકમ પ્રમાણે ગુંડાઓ કામ કર્યે જતા હતા. તેઓ રાત દિવસ ગામડાના રસ્તે રસ્તે રખડતા અને પ્રજામંડળના સહાનુભૂતિ-દર્શક તથા કાર્યકરોને લપબીત કરવા માટે રીતસર હેરાન કર્યા કરતા ખુલ્લા હુમલા કરવામાં આવ્યા અને સલાઓ તોડી પાડવામાં આવી શિયાણી ગુંડાઓનું થાણું બની ગયું હતું. એ બાલુનાં બધા ગામડાઓમાં શિયાણી કેન્દ્રમાં આવેલું હોઈ ગુંડાઓએ એને હુમલાના પ્રથમ સ્થાન તરીકે પ્રમદ કર્યું.

આવા હુમલાઓથી વલુચંબુ પ્રજામંડળ પોતાનું કામ ધપાવ્યે જતું હતું. રાજકચેરીની સામે જ ખુલ્લા મેદાનમાં એક જાહેર સભા બરવામાં આવી દશ જેટલા બાધનખોરાએ સભામાં વિપ્ન નાખના પ્રયત્ન કર્યો પણ સભાજનો સભા ચલાવનામાં અડગ હતા. રેવન્યુ અધિકારી હાજર હતા. બાધન થતા છતાં સભા સફળતાપૂર્વક ચલાવનામાં આવી

ગ્રામજનોને, અભિનંદન આપવા અને મક્કમતા માટે ખાતરી આપવા લી બડીયા ખગપાળા એક કૂચ લઈ જવામાં આવી. કૂચનું અતિ ઉત્સાહથી સ્વાગત કરવામાં આવ્યું.

ગામડાંમાં ઘાડા

પ્રકરણ ચોથું

ગામડાંઓમાં જ્યાં અપૂર્વ ઉત્સાહથી પ્રજામંડળને સંદેશો મિલાતો હતો એના સમાચાર દિનપ્રતિદિન રાજ્યને મળતા હતા. તેઓ ચમકી ગયા. પ્રજાકીય બળને દાખમાં રાખવા કાંઈક મજબૂત પગલાં ભરવાં જોઈએ એમ તેમને લાગ્યું. ધાક-ધમકી નિષ્ફળ નીવડી હતી. પ્રજામંડળનું મુખ્ય જોર વેપારીઓનું હતું. આથી વેપારીઓની માલમિલકત પર હસ્તો કરવાની વ્યવસ્થા થઈ. ત્રાસવાદની ખીજ ભૂમિકા વિકાસ પામી રહી હતી. એ હતી ચોરી, લૂંટ અને ધાડ.

પાણીશીણા પર શુંડાઓનો દાય ત્રાટક્યો. પાણીશીણા બાલ જીસાનું બારું છે, અને બાલ તો પ્રજામંડળનું મુખ્ય મથક હતું. સનાતનમંડળ ત્યાં જરાયે પગદોડે જમારી ન શક્યું અને અધિકારીઓ પ્રવાસથી નારાજ હતા. પાણીશીણા રાજ્યનું ખીનું ગામ હતું, પ્રજામંડળના કબ્જા કાર્યકરો ત્યાંના રહેવાસી હતા અને તેઓએ પ્રજામંડળની શાખા ત્યાં ખોલી હતી અને પોતાનામાંથી હોદ્દાવારો ચૂંટી કાઢ્યા હતા.

અહવા ફેલાઈ રહી હતી કે નવી ત્રાસનીર્મિતો ઉપપોય પ્રથમ પાણીશીણામાં થશે. કમસન પમી નરક મોતી નજર મોંપાઈ હતી. શ્રી. કમ્પરસાવ કે. બ્યામ (મુંબઈ ધારાસભાના સભ્ય)ના પ્રમુખપદે એ દિવસેમાં જરાએની પગીઓની મજામાં નહીં થયું હતું કે પમીઓએ પ્રજાજી સામે કચ્છ કર્યું નહિ. પ્રજામંડળના સત્તાવાળાઓએ શ્રી બ્યામને લખ્યું અને ફગારના દાયમાં પમીઓને દસિયાર બની ત્યાં અટકાવતા માખડી કરેલી. પાણીશીણાના મદાજને ફરગનને બેલાઓ અને ગામમાંથી પાર્થ જતું નહિ જલ્લ એવા જૂના ગાલને પાદ આપી નવી ખાનગી બાપવા માખડી કરી, પણ એ નામનીન આનેતન દેતાક પાખડીમાં ફરગી રૂપેકા જાએ.

“હું તો સુડી વચ્ચે સોપારી છું,” એણે ફેગટની દૃષ્ટિ કરી. “તમે ત્યાં માટે ઠાકોરસાહેબ જોડે સમાધાન નથી કરી લેતા?”

ગમે ત્યારે ધા થશે એ કચ્છી પ્રજામંડળના કાર્યકરોએ સ્થાનિક કાર્યકરોને તેમની કિંમતી સ્ત્રીને બાંધીર્યાંધી તૈયાર કરી, પાણુશીણા છોડી દેવા માટે તૈયાર રહેવા અથવા પ્રજાના અહિંસક ચોકીદારો મોકલવા સલાહ આપી. કિંમતી સ્ત્રીને બાંધીને જાણે ધાડપાકુઓને હાથમાં સોંપી દેવા જ કાર્યકરોને ચેતવણી મળી હોય એમ થયું. કાચુ કે ગુંડાઓએ અણધારી ઝડપથી કામ લીધું.

પ્રજામંડળે તા. ૮-૨-૧૯૩૬ને દિવસે બહાર પાડેલા નિવેદનમાં આ સલાહનું અભ્યાસની વિગતો આપવામાં આવે છે. એમાંના થોડાક ઉતારા:

“ફેબ્રુઆરીનો પાંચમી તારીખે પાણુશીણામાં ‘સબજેક્ટ દિન’ ઊજવવામાં આવ્યો હતો અને એક સજા ભરવામાં આવેલી, જે લગભગ દસ વાગ્યે વિખેરાણી, લગભગ ૧૧ વાગે લોકોએ ગામમાં અને ગામ બહાર ચારે બાજુ બહુકના બકાકા ચતાં સાંભળ્યા. ત્યાર બાદ પ્રજામંડળના કાર્યકરો અથવા સહાનુભૂતિ ધરાવનારાના થર પર એક પછી એક હલો થયો. લગભગ ૬૦ માણસો આવેલા સાચ્યા. તેઓએ ૨૦-૨૦ ના બે જથ્થા કરી નાખ્યા અને બાકીના ઘેરે ધાવીને ગામ બહાર બેઠા.

“તેઓ બાંદૂકો, તરવાર, છરા, લોદાના સળિયા, લાઠીઓ વગેરે જાતનું હથિયારોથી સજ્જ થઈને આવ્યા હતા અને સાથે મોટરો લાવ્યા હતા. જોળખાઈ ન જવાય માટે તેઓએ શુકાનાં બાંધ્યાં હતાં, સાથે ટોચ અને જતીઓ લાવ્યા હતા.

“પ્રજામંડળના સ્વયંસેવકોને બહાર આવતા અટકાવવા તેઓએ પ્રથમ પ્રજામંડળના કાર્યાલયને બહારથી તાળાં દઈ દીધાં અને પછી આગળ વધ્યા.

“એક દુકડીએ સુનીલાલ ધારશી પર હલો કર્યો. એ માણસ ૫-૬ વર્ષથી મોડો થઈ ગયેલ છે અને તદ્દન ખરીબ છે. એ અને એની પત્ની જોસરીમાં રહે છે. એનું માટીનું ઘર પડી ગયું છે. એનો ગુન્હે એ હતો કે એનો પુત્ર ભુરાલાલ પ્રજામંડળનો સ્વયંસેવક થયો છે. પહેલાં તેણે ભુગલાલની પૂજા કરી. એ પ્રજામંડળના કાર્યાલયમાં સૂતો હતો. એ પછી તેઓએ સુનીલાલ અને તેની પત્નીને સારી પેઠે બૂડ્યાં. ગાંડો માણસ કંઈ જાણ્યો અને દયા માટે કરગરવા માંડ્યો. એની પત્નીનાં ઠોળિયાં કાઢી લીધાં. એના ઘરમાં બધું તોડી ફેડી નાખવામાં આવ્યું. સુનીલાલ અને તેની પત્ની પાણુશીણા છોડી ચાલ્યાં ગયાં છે.

“એ પછી વારે આવ્યો સુખલાલ જસરાજનો. એનો પુત્ર કાન્તિલાલ પણ પ્રજામડળનો સ્વયંસેવક હતો. પહેલા ખડકી લાંગવામા આવી અને ૧૫ જણા ધૂસ્યા તેમણે પહેલા કાન્તિલાલ ક્યા છે એ પૂછ્યું. એ પ્રજામડળના કાર્યાલયે સતો હતો. એ પછી સુખલાલ, એની પત્ની અને બાળકો પર તૂટી પડ્યા અને એમને ઈજા કરી એના ઘર ઉવાડી નાખ્યા અને કુટીરીયે ચીખેનો ધાણુ વાળી નાખ્યો. ધાડપાડુઓ લગભગ ૩૦૦૦ રૂ ની મતા લઈ ગયા.

“બીજી દુકડી બીજો માજે ગઈ લાગે છે. તેઓ પહેલા નાગરદાસ જાનલાલને ત્યા ગયા એની ખડકી ઉવાડી નાખી. એણે ને એની પત્નીએ ઘરના બારણા ભીડી દીધા. ધાડપાડુઓ કુલાડી અને લોદાના સળિયાથી કમાડ લાગવા માડ્યા, એટલે થોડી વારે નાગરદાસે પોતે જ બારણા ખોલી નાખ્યા. એના પર તેઓ તૂટી પડ્યા અને ગભીર ઈજા કરી એને લૂંટી લીધો, ઘણી ચીજો લાગી નાખી મિથકત બતાવવા માટે ફરીથી ધાડપાડુઓ નાગરદાસને માર્યો ઘરમા સુતેના બાળકોને મારી નાખવાની તેઓએ ધમકી આપી એની સ્ત્રી પર આક્રમણ કરવાનો ડરો દીધો

શ્રી કાળીદાસ ધનજી

સારી પેઠે મૂડ્યા તેથી એ બેશુદ્ધ થયા એને ખાટલા પર નાખ્યા, એનું ઘર ઉવાડી નાખવામા આવ્યું ઘરની બધી ચીજો તોડી ફેંડી નાખી અને કિમતી ચીજો કાઢી ગયા. એ પછી બીજી ચીજો બતાવવા એના પર તૂટી પડ્યા પણ ચાર જણા એની છાતી પર ચડી બેઠા અને છરી તથા તરવારોથી ૮ નો કર્યો. એને ગભીર ઈજાઓ થઈ, એના વાસામા ૪-૪ ઈંચ હાથિ તરવારનો ખટોર પડ્યો અને લોહીનું ખાગડું કાઢાયું. એને હોસ્પિટલમા લઈ જઈ એપરેશન કરાવવામા આવ્યું કાળીદાસની ઉંમર ૫૫ વર્ષની આસપાસ છે.

“એ પછી નાગરદાસની

પડખે રહતા પ્રજામડળના પ્રમુખ કાળીદાસ ધનજીનો વારો આવ્યો. બન્નેના ઘર વચ્ચે એક વડી છે વડી ઠેકાને લૂટાડુઓ ત્યાં ગયા. કાળીદાસ એકલા જ રહે છે. એણે ખડકીએ થઈને લાગવા પ્રયત્ન કર્યો. એણે ખડકી ઉવાડી, પણ ખડકાર બેઠેલા ચાર-પાંચ માણુઓ તબ્બા એના પર તૂટી પડ્યા અને

“એ પછી પ્રભાતમાં જીજ્ઞાસુના કાર્યકર નાથલાલ પરોતમને વારે આવ્યો. એનાં ઘરડાં આખા પ અને ૧૪ વર્ષની દીકરી સાથે એ બહારની ઝોસરીમાં સૂતો હતો. ૨૦ દિવસની સુવાવડી એની પત્ની ઝોરડામાં સૂતી હતી. એમની લોહાની જળી તોડવામાં આવી. નાથલાલે બહારના બાગ્ગેથી નામવા પ્રયત્ન કર્યો. ચાર પાંચ બદ્ધધારીઓ સામા બિલા હતા એટલે એ પાછો વળ્યો અને લાગીઓ અને પાટુઓથી ખૂબ ઝૂડવામાં આવ્યો. મદા મુસ્કેનીએ એ પોતાની પત્નીને પાડોશીને ત્યાં લઈ ગયો. એના ૬૪ વર્ષના ઘરડા માંદા બાપને મારીને મખત ધાયત્ત કરવામાં આવ્યો. માથામાં એને ઘા પડ્યો અને લોહી પડવા માંડ્યું. નાથલાલની ૧૪ વર્ષની દીકરી પર હુમલો કરી એના શરીર પરથી બધા ધરેણાં ઉતારી લીધાં. એ એટલી બધી બી ગર્ભ કે દશ પણુ એ રડ્યા કરે છે એનાં બે ધર તોડી ઉઘાડી નાખવામાં આવ્યાં. નાની મોટી બધી પેટીઓ તોડવામાં આવી અને ૮થી ૧૦ હજારનાં ધરેણાં અને રોકડ રકમ લૂટાશ લઈ ગયા. નાથલાલ અને એનું કુટુંબ પાણુશીણા હોટી ચાલ્યું ગયું છે.

“એ પછી પ્રભાતમાં જીજ્ઞાસુના કાર્યકર છતાલાલ પુનભાઈને વારે આવ્યો. એની ખડકી ઝોલી નાખી. ટોળીની હક્કેટ ગડતા એક નોકરને મારવામાં આવ્યો. ઝોસરીની લોહાની જળી તોડી નાખી. છતાલાલ અને તેની પત્ની એક ઝોગડામાં હતાં લૂંટારા કુદાડીઓ અને લોહાના સળિયા વતી કમાડ તોડવા માંડ્યા. થોડી વાર પછી છતાલાલે પોતે ઝોરડો ઉપાડ્યો. તેને તથા એની પત્નીને બહાર ખેંચી કાઢ્યાં અને મોટા અને પાટુઓથી ખૂબ મારવામાં આવ્યાં. એ પછી ધાડપાટુઓએ ઘરમાં પડેલી નાની મોટી પેટીઓ તોડી ઉઘાડી નાખી અને કિમ્બીવસ્તુ ઉઘાડી, બીજાં ધરેણાં બતાવવા તેઓએ ફરીથી છતાલાલ પર હુમલો કર્યો. એના માથા પર કાનમ ફેંક્યું તેથી ગંભીર ઇજા થઈ. હાથ ઉપર પગ પણ પડ્યો.

એની પીઠ પર લાડીને ઘા કર્યો. ધડિયાળમાં સાડા થી. છતાલાલ પુન બારનો ટોકારો થયો તે વડીએ જ ધડિયાળના બુક્કા કરી નાખ્યા.

“એ પછી એની પત્ની પર હુમલો કર્યો અને એના શરીર પરથી ધરેણાં ઉતારી લીધાં. તેમજે એના પગ કાપી નાખવા પ્રયત્ન કર્યો પણ પાળાથી હોટી લીધા. એ પછી બીજો ઝોરડો પણ ઉપાડી નાખ્યો અને ફેટુયે

ભાગી. તોડી નાખ્યું. એ પછી, એમને મેડી પર જવું હતું. દાદરાના ખારણુને તાળું મારેલું હતું, તેને સળગાવી ભાંગી નાખ્યું. મેડી પર ત્રણ ઓરડા ઉધાડી નાખ્યા, કિંમતી ચીજો ઉઠાવી અને ફેટલીએ બીજી વસ્તુઓનો નાશ કર્યો. છોટાલાલની પત્ની પચારીવશ અને અમદાવાદ લઈ ગયા છે.

“ધાડપાડુઓએ ચુનીલાલના દીકરા જુરાલાલની નાની દુકાન સહિત પાંચ દુકાનો તોડીફાડી નાખી

“તેઓ રાત્રે લગભગ છેઠ વાગ્યે ચાલ્યા ગયા હાગે છે. આ બધા મમ્મુ દરમિયાન ચારે બાજુ દવામાં ગોળીખાર ચાલુ હતા.

“જેને જેને મારવામાં, ઘાવવા કરવામાં કે લૂંટવામાં આવીએ છે તે કાં તો પ્રજામંડળનો કાર્યકર છે અથવા સભ્ય છે. ધાડપાડુઓ બીજા ફેટલાક જાણે મળેલા. તેમને તેઓએ ચાલ્યા જવાનું કહેલું એ રાત્રે ગામમાં ત્રણ જાન હતી. ત્યાં તો તેઓ ફરક્યા પણ નથી.

“પાણુશીલામાં પોલીસ દુકડી ચખવામાં આવે છે અને ફેટલાયે પગીઓ પણ છે. એમાંથી એક પણ બહાર ન નીકળ્યો.

“સવારે પણ રાજ્યનો કોઈ નોકર કાંઈ તપાસ કરવા ગયો ન હતો. લીંબડીમાં બીજો દિવસે સવારે નવ વાગે સમાચાર પહોંચ્યા અને તરત જ ડોક્ટરો મોકલવામાં આવ્યા. ગંજીર રિષતિમાં પડેલા કાગીદામને લીંબડી લાવવામાં આવ્યા અને બીજા ધવાએલાઓની સારવાર કરવામાં આવી. લીંબડીથી પ્રજામંડળના લગભગ ૩૦ કાર્યકરો તમનજ ત્યાં ગયા અને જેમની આવડા રહેવાની મંજૂર હતી તેમને લીંબડી લઈ આવ્યા.

“દરબાર ગોપાળદામ પાણુશીલા ઉભી ફેશ્વરિઓ આવ્યા. જેના પર દુમમ્યા થયા હતા અને ધવાયા હતા તે ફરેકને એ મત્યા અને દરેક જગ્યા. જેઈ. એમણે બધી ખુલાસી બેઈ. ડોક્ટરો જગ્યાએ ધાડપાડુઓની લાડીઓ, ફડાડીઓ અને લોહાના મગિયા રેડી ગયા હતા. એ બધાં લીંબડી લાવવામાં આવ્યાં છે.

“૨૦૦ દલે તપાસ આવી છે એમ કહેવાય છે. અમે અત્યારની પરિસ્થિતિમાં કહેવતી તપાસની રીત રિતે કમું કહેવા માગતા નથી.

“એ જ બીજા ગમમાં નીવાન છે. એ જ ગમે પાણુશીલાથી ચાર માસ ૬૨ રોડે ૫૦૦ પાણુ પડી હતી. પ્રજામંડળના ૪૦ કાર્યકરો પર દુમતો કરવામાં, ૫૫૫ કર્મચારી અને લૂંટારામાં આવ્યા હતા.”

આ ધાડની વિશિષ્ટતાઓ સામાન્ય નિર્દેશ કરતાં વધુ ધ્યાન માગી લે છે. એને જરા ઝીણવટથી તપાસીએ:

- (૧) પાણુંશીણાનાં ૮૦૦ ઘરમાંથી લુંટ ચલાવવા માટે માત્ર ૧૨ ઘર જ પસંદ કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ બારે ઘર જુદી જુદી શેરીઓમાં છે અને દરેક ઘર પ્રજામંડળના કાર્યકર અગર સ્વયંસેવકનું હતું.
- (૨) ધાડ પાડતાં પહેલાં જ્યાં સ્વયંસેવકો અને કાર્યકરો હતા તે પ્રજામંડળના કાર્યોલયને તાળાં મારી દેવામાં આવ્યાં હતાં.
- (૩) ધાડપાડુઓ પ્રજામંડળના કાર્યકરોનાં નામ લઈને ઘર તથા દુકાનોમાં ઘૂસ્યા હતા. ઘરનાં માણસોને મારવી વખતે તેઓ રાજકીય મુદ્દોની ઠેકડી કરી રહ્યા હતા. જ્યાં જ્યાં કાર્યકરો તેમને ઘેર ગેરહાજર હતા ત્યાં ત્યાં તેમને માટે ખાસ પૂછપરછ કરતા અને એમનાં સગાં-સંબંધીઓને મારતા.
- (૪) હવામાં ખંદોળના અવાજ થતા તે દરમિયાન પ્રજામંડળના કાર્યકરો સિવાયના બીજાને ખાતરી અપાતી હતી કે તમારે બીજાની કશી જરૂર નથી.
- (૫) આ 'ધાડ' પાડ્યા પછી બે કલાક દરમિયાનમાં ચાર માઇલ દૂર આવેલા રજોલ ગામમાં આવી જ ધાડ પડી. રજોલમાં ૬૦૦માંથી માત્ર ત્રણ ઘર જ લુંટવામાં આવ્યાં હતાં. ત્યાં ભોગ ચર્ક પડનાર વાણિયા નહિ પણ મોની હતા, કારણ કે તેઓ પ્રજામંડળના કાર્યકરો હતા.
- (૬) ઝિયાકાંડની જાણે વિધિ ચાલતી હોય 'ત્રેટલી ઝીણવટથી રજોલમાં પાણું' શીણાની જ રીતનું પુનરાવર્તન થયું.
- (૭) એ જામે આગલા દિવસે રાજ્યના બે મોટા અમલદારો આવ્યા હતા અને બનાવની સત્રે ત્યાં જ રોકાયા દહેવાય છે.
- (૮) એ ગામમાં પોલીસવાલું અને પગીઓની મોજી છે, પણ તેઓ આ આખા બનાવથી તદ્દન અજાત રહ્યા હતા; જો કે એ નાના ગામડામાં ધાડપાડુઓ લગભગ ત્રણ કલાક દર્શાયા હતા.
- (૯) પાણુંશીણામાં પાકા-પળીપણાની વ્યવસ્થા છે, જેમાં પ્રાર્થ લુંટ કે ધાડ પડે તો તે ભરખર્ચ કરી દેવા માટે ગામડાંના પગીઓ જવાબદાર હોય છે. આ કિસ્સામાં તેની પામેથી એક પાઇ પણ વસૂલ નથી કરવામાં આવી કે જેઓ લૂંટવા છે તેઓને એક પાઈની પણ રાહત નથી અપાઈ.

આ અત્યાચારના સમાચાર લીંગડી ખીજે દિવસે પહોંચ્યા પ્રજામંડળે તરત જ દિલામા આપતા હુન્ડી મોંની પાણીથી ॥ બોગ ચમ પડે નો ન્યાય માગવા માટે એક મરસ રાજમહેને ગયું

પાણીશીળા ધાંનેા ન્યાય માગવા રાજમહેને આગલું એક ઉપવાસી પ્રજાજનો

હાથ માટેમે પ્રતિનિધિમં અને સામે પાય વાગે જોનાવ્યું આ લુલ્લમથી પોતે ત ન અત્યાચાર છે એમ તેમણે શ્યુ, બોમ ચમ પડેલા લોકોએ ફરિયાદ નોંધાવવી જોઈએ એવી સૂચના દીવાન સાહેમે મ્ની હાથરમાટેમે તપાસ કરવા માટે મ્ની ફતેહ સિદ્દાને મો નવા જણાવ્યું પણ પ્રજામંડળના આગેશનોએ જોળગી જ બાનામાં હજુ ૩ દીવાન પગાકાર કરેવાય ત્યારે હાથરમાટેમે એ વાતને પ ની મુદ્દી

પાણીશીળા ધાંનેા વિરોધ નોંધાવવા રાજદેવડીએ આવેલા પાણીશીળા અને રજાવના જેવો

દાવા તે રે પાણીશીળા મ્ણા મોજે દિવસ તથા માટે મોં આસ અમલો મોંપા મા આવ્યો એ ॥ તપ ના ॥ પરિણામની નંદ હજુ લેવાય છે. અત્યાચારી તત્વ કમ પમુ નથી લ્યુ. ॥ દિ એક પળ મરણ ૩ નરિ એક

પણ માણસ સામે કેસ, સરઘસ ચાર દિવસ રાજમહેલ સામે બેસી રહ્યું
 ધણાખરા માણસો ઉપવાસ પર હતા. આ દરમિયાન રાજ્ય તો તપાસ કરી
 ઈલાજ કરવાનાં વચન આપ્યે જતું હતું. પણ વધુ અગ્રુહ બળ ઝડપથી કામ
 ક્યેં જતાં હતાં. હરામખોરોને સજા કરવાનાં વચન અપાયે જતાં હતાં એ દર-
 મિયાન અને લીંબડીની પ્રજા રાજમહેલ સામે બેસી હતી છતાં. પણ 'પાણુ-
 થીણાની ધાડ' જેવી બીજી ધાડોતું તા. હમી રજુઆરીએ કરસનગઢમાં અને તે પહેલાં
 તા. ૭ મી એ શિયાણીમાં પુનરાવર્તન થયું. આ ધાડે પછી ચોરીઓની પરંપરા
 અને ઊભા મોલની લૂંટ એક પછી એક બનતી રહી.

લૂંટ અને ચોરીઓની સંક્ષેપ નોંધ નીચે પ્રમાણે છે.

ધાડો:—

(૧) પાણુથીણાની ધાડ : તા. ૫-૨-૩૯

- (અ) લગભગ સાઠ જેટલા ધાડપાડુઓ મોટરમાં આવ્યા.
- (બ) તેમાંના લગભગ ધણાખરા પાસે બંદૂકો, તરવારો, ધારીઆં, છરા અને
 લાડીઓ હતી.
- (ક) સ્ત્રીઓ અને બાળકો સહિત દસ જણ બચી ગયા. એમાંનાં
 બધાં જ પ્રજામંડળના કાર્યકરો અને તેમનાં કુટુંબીજનો હતાં.
 એકને તો તરવારથી ધાવલ કરેલ.
- (ડ) ૭ ઘર અને પાંચ દુકાનો લૂંટવામાં આવી; બધી જ પ્રજામંડળના
 કાર્યકરોની.
- (દ) ગામને પાદર તૈયાર રાખવામાં આવેલી મોટરોમાં નાખીને રૂ. ૨૫૦૦૦ની
 મતાં ઉપાડી ગયા.
- (ફ) બે ક્લાક સુધી થોડે થોડે અંતરે બંદૂકના બકાકાઓ કરવામાં આવેલાં.

(૨) રજોડાની ધાડ : તા. ૫-૨-૩૯

- (અ) ધાડપાડુઓની સંખ્યા ૫૦.
- (બ) દસ માણસોને ઈજા અને ધાવલ કરવામાં આવ્યા હતા.
- (ક) ધાડપાડુઓ બંદૂકો, તરવારો, ધારીઆં, છરીઓ અને લાડીથી સજ્જ હતા.
- (ડ) ચાર ઘર-બધાં જ પ્રજામંડળના કાર્યકરોનાં-લૂંટવામાં આવ્યાં.
- (દ) રૂ. ૮૦૦૦ની કિંમતની મતા લઈ જવામાં આવી.

(૩) કરસનગઢની ધાઠ : તા. ૬-૨-૩૯

(અ) ધાડપાકુઓની સંખ્યા ૨૦.

(બ) બદ્દે, તરવારો, ધારીઆ, છરી અને લાડીઓથી સુસજ્જ.

(ક) પ્રજામંડળના કાર્યકર એક દરજ્જા પર લૂંટવામાં આવ્યું.

(ડ) એકને ધાયલ કરવામાં આવ્યો અને બીજા બેને સખત મારવામાં આવ્યા.

(દ) માત્ર રૂ. ૨૦૦ની મતા મળી.

(૪) શિયાણીની ધાઠ : તા. ૭-૨-૩૯

(અ) ધાડપાકુની સંખ્યા લગભગ ૧૦.

(બ) તરવાર, બદ્દેઓથી સુસજ્જ.

(ક) પ્રજામંડળના કાર્યકર એક ધર લૂંટ્યું.

(ડ) રૂ. ૧૦૦૦ની મતા ઉપાડી ગયા.

ચોરીઓ :—

ગામ :	તારીખ :	મૂલની કિંમત :
૧ રજોલ	૪-૨-૩૯	રૂ. ૨૦
૨ લખમીસર	૭-૨-૩૯	,, ૧૮૦
૩ મોજીહ	૧૬-૨-૩૯	,, ૨૫
૪ પાલુશીયા	૧૬-૩-૩૯	,, ૩૦૦
૫ બજોલ	૩-૩-૩૯	,, ૧૦૦૦
૬ શિયાળી	ફેબ્રુઆરી	,, ૫૦૦
૭ દેવપરા	૬-૪-૩૯	ખેતીનો પાક
૮ દેવપરા	માર્ચ	બે ઘોડીઓ
૯ પાલુશીયા અને શિયાળી	ફેબ્રુઆરી	ખેતીનો પાક
૧૦ બજોલ	એપ્રિલ	,, ૫૨૩
૧૧ પાલુશીયા	મે	,, ૫૦૦
૧૨ રજોલ	,,	,, ૫૦૦
૧૩ જાણ	,,	,, ૬૦૦
૧૪ શિયાળી (ત્રીજી વાર)	,,	,, ૬૦૦૦
૧૫ કડેચી (,,)	,,	,, ૨૧૨૮

જ્યાં ગામડાંમાં દમદમી અને દળાણ પૂરેલેસમાં ચાલુ હતું. વાતાવરણમાં દધિવારજંથ ધાડોની જેરી અશ્વાઓ બેઠી. જે ગામડાં-ખામ કરીને

ખાસ કરીને વેપારી વર્ગથી-જુદા પાટી નાખવાની આ એક ધૂત યોજના હતી. આ કહેવાતી ગ્રામપંચાયતોને ગમે એટલી રકમના દીવાની કેસ ચલાવવાની સંપૂર્ણ સત્તા આપવાની હતી; જેનો અર્થ એ થાય કે વેપારીઓ પાસેનાં ખેડૂતોનાં બધાં કરગેના કેસ ગ્રામપંચાયતો દ્વારા ચલાવાય. સાથેસાથ રાજ્ય તરફથી પ્રચાર કરવામાં આવ્યો કે વેપારીઓનું દેણું ચૂકવવું નહિ.

પ્રજામંડળમાં ન જોડાવાનું કે પરિષદમાં ન હાજરી આપવાનું સમગ્રવધા માટે દમદારી ઉપરાંત ખેડૂતો પાસે આ લાલચો ધરવામાં આવી.

આ રીતે કેટલાંક ગામડાંમાંથી કેટલાક ખેડૂતો પાસેથી વફાદારીની સહીઓ લઈને રાજ્યે ગ્રામપંચાયત આપવાનો દેખાવ કર્યો, જેમાં રાજ્યના નિમાએલા માણસો જ ચૂંટાયા અને આ કહેવાતી ગ્રામપંચાયત દમનનું બીજું યંત્ર બની.

લીંબડી રાજ્યની આ બધી હિલચાલોમાં આશ્ચર્યકારક વાત તો એ છે કે સત્તાવાર રીતે તો રાજ્ય હંમેશાં આણું રહ્યું છે. દાખલા તરીકે પરિષદ પર પ્રતિબંધ મૂકવાનું રાજ્ય માટે ખુલ્લું હતું પણ રાજ્યને એવું કંઈ કરવું ન હતું. એને પાક મળી ગયો હતો કે પ્રતિબંધિત પરિષદોને હંમેશાં વધારે પ્રસિદ્ધિ મળે છે તેમ જ વધારે સહાનુભૂતિ અને ઉત્સાહ પેદા કરે છે. બીજાં રાજ્યોની જેમ આ ભૂલ કરવાની રાજ્યની ઇચ્છા ન હતી.

આગળ કહ્યા પ્રમાણે વફાદારીની પ્રતિજ્ઞાઓ મેળવીને તથા ગ્રામપંચાયતો સ્થાપીને રાજ્યે ૧૬મી ફેબ્રુઆરીએ જાહેરાત બહાર પાટી કે રાજ્ય પાસે લીંબડીનાં તેમ જ ગામડાંનાં પ્રજાજનો પાસેથી અરજીઓ આવી છે કે તેઓ પ્રજામંડળની નીતિ સાથે સહમત નથી અને પ્રજાને નામે પરિષદે ભરે એવા પ્રજામંડળના હક્ક સામે તેઓએ વાધો ઉઠાવ્યો છે. તેથી ૧૯-૨-૩૬ ના રાજ પ્રજામંડળ તરફથી બોલાવવામાં આવેલી પરિષદ પર રાજ્ય પ્રતિબંધ ફરમાવે એમ તેઓ ઇચ્છે છે. આગળ ચાલતાં જાહેરાત કહે છે કે રાજ્યે આંકડા એકઠા કર્યા છે એ પ્રમાણે લીંબડી રાજ્યની ૭૫% ટકા વસ્તી પરિષદ વિરુદ્ધ છે અને બાકી રહેતા ૨૫% ટકા કે જેણે પોતાનો વિરોધ નોંધાવ્યો નથી તેમાંથી પણ દરેક જણ પરિષદ ભરવાની તરફેણમાં છે એવી કંઈ સાબિતી નથી. જાહેરાત આગળ વધે છે કે સુધારા આપવાની રાજ્યની ઇચ્છા છે અને ખરી રીતે રાજ્યે ગ્રામપંચાયત અને રથાનિક સ્વરાજ્ય બંધી દીધું છે તેથી પરિષદની ઠરાવ જ નહીં જાહેરાત નીચેના અનિષ્ટસૂચક ઇચ્છાથી પૂરી થતી હતી:—

“આ સંજોગમાં ફક્ત પ્રજાની હુકમની તરફથી બોલી શકે તેવી પ્રજાપરિષદ તા. ૧૬ મીએ ભરવાનું બીનજરૂરી જણાય છે જે જે રાજને

મેળનાનો તેમનો ઉદ્દેશ છે તે તથા તેથી પણ વધારે સહતો ધણાંખરું ગામોમાં મળી ગઈ છે. અને જો પ્રગમડગ પોતાની પ્રવૃત્તિ અને ચળવળ બંધ કરશે તો બાકીનાં ગામોમાં પણ તેથી સહતો વધારે સત્વર મળી જશે. વળી પરિષદ ભરવા બાબત લોકોના મોટા ભાગના સંમતિ વિરોધ સામે થઈ પરિષદ ભરવી તે દેખીતું સલાહભરેલું નથી. આ સંલેગોમાં પરિષદ ભરનાથી ગંભીર સ્વરૂપ પકડે તેવાં છમકલાં ધર્મ પરિષ્વામે તોડના થાય. છતાં પરિષદનો નિષેધ કરી રાજ્ય પોતાની રેવનુ પ્રાથમિક હક્કો ઉપર જરા પણ અકુશ મૂકવા માગતું નથી. પરંતુ આ ગંભીર વસ્તુસ્થિતિ જાણ્યા છતાં જો પરિષદ મળશે અને એને આ રીતે દુ.ખ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે તો તેની જવાબદારી પ્રગમડગને શિર રહેશે.”

પ્રગમના પ્રાથમિક અધિકારો માટેની રાજ્યની કાળજી ગમતભરી છે. છેલ્લાં પેરેમાં રહેલી ધમકી સ્પષ્ટ લાપામાં અને સાફ છે; પણ એ ત્યાં જ નથી અટકી જતી. આ જાહેરાતની આધોસામ્ય પરિણામમાં હાજર રહેવાનું જોખમ ગામડીઓને ગામડામાં જાહેર કરવાની અધિકારીઓને મૌખિક મૂચનાઓ અપાઈ હતી અને ગામડાંમાં હસ્તલિખિત જાહેરાતો નીચે પ્રમાણે મોડવામાં આવી હતી—

“૧૬/૨/૩૯ની જાહેરાતના સંબંધમાં જાહેર કરવાના આદેશ છે કે એમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જેઓ પ્રગમની બહુમતીથી વિરુદ્ધ ભરાવામાં આવનાર પરિષદમાં હાજરી આપશે તેઓને રાજ્યના વિરોધીઓ ગણવામાં આવશે અને આર્થિક અધિકારીઓએ તેમનાં નામ લખી લેવાં.”

અહીં સુધી રાજ્યે રહેરમાં રહેરીસ્વાતંત્ર્યને દેખાવ રાખ્યો હતો. નામજાનક દમનનો ગામડાંવાળા જૂથે માસ્તા હતા પણ જહાડની દુનિયામાં પોતાની આત્મ જાળવી રાખવાના ધરાદાવી રહેરમાં અનાર સુધી સીધા દમનનાં પગનાં લેવામાં આવ્યાં ન હતાં.

નર્તાનમડગ અને મુસ્લિમજાત નિષ્ઠિય ન હતાં. ૧૮ મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૩૯ ના રોજ તેને નીચે પ્રમાણે એક પત્રિકા બહાર પાડી :

“પ્રગમનાં મોટા ભાગના વિરોધ છતાં અને મમસ્ત પ્રગમને નંતમે પરિષદ બરવાનો હક ન હોય છતાં તા. ૧૯-૨-૩૯ના રોજ કહેવાતા પ્રગમડગે (વર્ગિક મડગે) લીજીડીની સમત્તા પ્રગમને નામે પરિષદ ભરવા

જાહેર કરેલ છે, આ પરિષદમાં લીંબડી રાજ્યની સનાતની પ્રજાને તે સામે વિરોધ હોવાથી તેવો શાંત વિરોધ બતાવવા તે પરિષદમાં સનાતની સભ્યો મોટી સંખ્યામાં જવાનાં છે. સમસ્ત પ્રજાને નામે જરાતી પરિષદમાં પ્રજાનાં દરેક માણસને જવાનો હક્ક હોઈ જે વણીકમંડળ તરફથી તે વખતે કાઢી નથી અગર બધે જારણે સભા જરી દાખલ થવામાં અડચણ કરવામાં આવશે, તો પરિષદમાં વિરોધ જાહેર કરવા તેની કાઢીને તોડીને પણ દાખલ થવા પ્રયત્ન કરવામાં આવશે. માટે વણીકમંડળને તેવી અડચણ નહીં કરવા એતવણી આપવામાં આવે છે, છતાં પણ જે વિધન ઉભું કરવામાં આવશે તો ગમે તે રીતે સનાતની સભ્યો સભામાં દાખલ થશે અને જે તેમાં સુલેહનો ભંગ થશે તો તેની જવાબદારી વણીકમંડળને શીર રહેશે.”

મંત્રી

લીંબડી તા. ૧૮-૨-૩૯

સનાતન ધર્મ સભા-લીંબડી

આગલા પ્રકરણમાં સનાતન મંડળની રચના કહેવાઈ ચૂકી છે.

આ પત્રિકાની તેમ જ રાજ્યની જાહેરાતની ભાષા એકંજ મૂળમાંથી ગ્રહાઈ હોવાની રજૂ નિશાનીઓ બતાવે છે. પત્રિકા આગામી બતાવેલી એકમી એતવણી આપે છે પોલીસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ સનાતન મંડળની કચવાલીના એક સભ્ય છે એ સતથી એ પત્રિકાનો બોજ વધે છે. ૧૬મી ફેબ્રુઆરીની જાહેરાતે રજૂ કર્યું કે તે સમયે ગોડીમંડળ નહિ મળે અને સનાતનમંડળની પત્રિકાએ યુંડાઓને તેમનું કામ કરવાનો પૂરા પરવાનો આપ્યો. જે બહુમતી પરિષદ સામે હતી તો પરિષદમાં દાખરી આપીને તેના બધા દરવા ઉઘાડી દેવાનો નેમને માટે સાવ સહેલો રસ્તો હતો. એ સ્લોકશાલી રીત હતી. પણ એ મામે તેઓ અનુસરવા માંગતા ન હતા. એથી તેમના દાવાની પોકળતા ખુસા પડી ગત. આવના પ્રકરણમાં વર્ણવાયેલા પછીના જે દિવસના બતાવે રાજ્યના ઇરાદા વિશે કરી યંદા રહેવા દેતા નથી.

ધોળા દિવસની ગુંડાગીરી

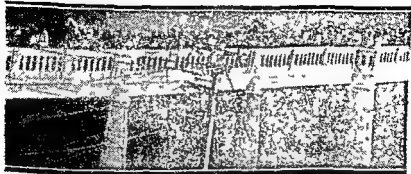
પ્રકરણ છું

૧૮મી ફેબ્રુઆરી.

લીંબડીનાં સૌથી દૂરનાં ગામડેથી નીકળીને આખા દિવસમાં ત્રીશક માધવની કૂચ કરીને ગામડાંમાંથી ખેડૂતો લીંબડી શહેરમાં ૧૮મી ફેબ્રુઆરીની સાંજે પહોંચવાના હતા. રાજ્યે ૧૮મીની સવારથી પોતાનું લાવલક્ષક ભેટું કરવાનું ચક્ર ક્યું રજાલ-જાણુ ગામના વેરા જાણુના નામગીન મુખીની આગેવાની નીચે મોટી સંખ્યામાં આવ્યા. કરસન પગીની સરદારી નીચે પગી, પસાયતા અને ટોચાનાં ધાડાં આવ્યાં. તેઓ બધા સ્વાતંત્ર્યમંડળ અને મુસ્લિમજમાતના વાવટા તળે એકઠા થયા. તેઓને રાજ્યનાં મકાનોમાં ઉતારા અપાયા અને રાજ્યની મહેમાનગતિ ઉઠાવવા લાગ્યા. બ્રાહ્મ અને લીલા પટ્ટાવાળા તેઓની હકડીઓ પટ્ટી મઠ. તેઓ બધા બંદૂક, તરવાર, ધારીઆં, કઢિયાળા ડાગો અને વાંસની લાકડીઓ જેવાં જતનતનાં હથિયારો સહિત હતા. રાજ્યની પોલીસ સગવડતાથી ખમી મર્ધ આ તોફાનીઓનાં ટોળાં યોદ્ધાને કસવતા હથિયારો લઈ પોલીસે પાકતાં ટહેરમાં બઠકવા લાગ્યાં.

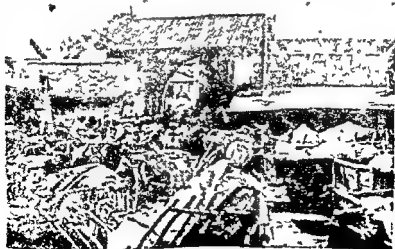
ગામડાંમાંથી આવતી ખેડૂતોની કૂચ લીંબડી સાંજે લગભગ ૭ વાગે પહોંચી. ટ્રેલવાયે દિવસ અગાઉથી ગામડાંમાં પ્રવાસ કરી રહ્યા હતા તે પ્રજાચંડળના જવાબદાર કાર્યકરો તેને મોખરે હતા. ગામડાંમાં દમદારી અને દમન છતાં પણ સ્ત્રીઓ, પુરુષો, ગાયકો મળીને ૭૫૦૦ જેટલા ખેડૂતો ગાડીને, ચારાંમાં કે ઘોડે ખેસીને આવ્યા હતા. લીંબડીના પ્રજાગતોની સ્મૃતિમાં હમેશાં તાજે રહે એવો એ દેખાવ હતો. લીંબડીના સંખ્યાગણ પ્રજાગતો ખેડૂતોને તલકાર કરવા સામે ગયા અને એક જગમું સરખસ નીકળ્યું. સરખસ ચહેસા પૂર્વ છેડેથી ચક્ર ચક્રને, ચહેસના મુખ્ય સ્થાનોમાંથી પસાર થઈને પશ્ચિમ છેડે અટકવાનું હતું.

કેવ આવી, શહેરીઓએ સામેયાં કર્યા. લીંબડીના કમૃતિમાં એ દુખાવ
હંમેશાં તાલે રહેશે

ખેડૂતો અને લીંબડીના પ્રજાજનોના સરખસે થોડુંક અંતર કાપ્યું ત્યાં પ્રજા-
મંડળના કાર્યકરોને સમાચાર મળ્યા કે ઘણી જાતનાં હથિયારો સહિત તોફાનીઓનું
સરખસ સામ આવે છે. તપાસ કરતાં કાર્યકરોને જણાયું કે કહેવાતા
સનાતનમંડળ અને મુસ્લિમજાતના આ સરખસને મોખરે રાજ્યના
લગભગ બધા અમલદારો હતા અને પ્રજામંડળે પોતાના સરખસનો જે
રસ્તો જાહેર કર્યો હતો એ જ રસ્તે જાણીજોઈતે ચાલતા હતા. આથી
કાર્યકરોએ પ્રજામંડળના સરખસનો રસ્તો ફેરવી લીધો અને શહેરના તળાવ પાસે
બીજા દોહ અનીચ્છનીય બનાવ બનતા ટાળવા માટે તેને પૂર કંપું.

ખેડૂતો: લીંબડી શહેરને આંનજી : ઉત્તરાખંડ

તોફાનીઓને આ મધ્યું નહિ. જે સ્થાને પ્રજામંડળનું સરકુસ વિખેરાયુ ત્યાં તેઓ ટેળે મળ્યા. તેમાંના કેટલાક હવામાં બંદૂકના ભંડાર કરતા હતા અને અથડામણુ ઊભી કરવા માટે કેટલાક ખેડૂતો અને ખીજા લોકોને બાણીઓઈને ચીડવતા હતા. પ્રજામંડળના સરકસનાં સ્ત્રીઓ પર તેઓ હલ્લો કરવાની તૈયારીમાં હતા ત્યાં શ્રી. લગવાનલાલ હરખચંદ અને શ્રી. અમુલખ અમીચંદ જેવા આગળ પડતા વેપારીઓ ધા ત્રીસી લેવા તરત જ આગળ આવી પહોંચ્યા, પ્રજામંડળના સ્વયંસેવકો તરત જ મોખરે આવ્યા અને સ્ત્રીઓનું રક્ષણ કર્યું. પ્રજામંડળના સ્વયંસેવકો અને કેટલાક કાર્યકરો પર હુમલો કરવામાં આવ્યા અને ઈજા કરવામાં આવી. ભાવગરના શ્રી. પ્રદ્યાદરાય મોદી નામના વકીલ—જે પરિષદમાં હાજરી આપવા આવ્યા હતા તે—પણ થાપલ થયેલામાંના એક હતા. લોકો તરત જ વિખેરાઈ ગયા. રાત્રિ શાંતિથી પસાર થઈ જતો એમ આશા રાખવામાં આવતી હતી પણ એમ થવાનું ન હતું.

પરિષદમાં હાજરી આપવા માટે આવેલા ખેડૂતો—સ્ત્રીઓ, પુરુષો અને બાળકોને પ્રજામંડળની ત્રણ ડાવણીઓમાં ઉતારો આપવામાં આવ્યો હતો અને તેમને વાળુ કરાવવામાં આવતું હતું. તે વખતે તોફાનીઓ લગભગ ૨૦૦ની એકેક એવી ત્રણ દુકાનીઓમાં વહેચાઈ ગયા અને દરેક ડાવણી આસપાસ પીટખાઈ વળ્યા. તેમાં પંચડીખર્ચા પેકારો પાડતા હતા અને તેમનાં હથિયાર ધીંજવા કરતા હતા. આવી પ્રજામંડળની ડાવણીઓનાં બાચ્યા બીડી દેવામાં આવ્યાં. રાત્રે લગભગ દન વાગે પ્રજામંડળના કાર્યાલયે સમાચાર આવ્યા કે એક ડાવણીનાં ખાસમાં તોડી નાખવામાં આવ્યાં છે અને અંદરના ખેડૂતો પર હુમલો કરવામાં આવ્યો. પ્રજામંડળના કાર્યકરો અને સ્વયંસેવકો જે ત્યજે પહોંચી ગયા અને તોયું કે બનાંઓને બુકો બોલારી દેવામાં આવ્યો છે, પાળીતા માટલાં ફાંટી નાખ્યાં છે અને કેટલાક ખેડૂતોને માનવામાં આવ્યા છે. પાસે જ પોલીસ એકા હી ૧૫ તોફાનીઓને અંકુશમાં રાખવાનો કે એમાંના એકને પણ પરેજી કરવાનો કમો પ્રયત્ન નહોતો.

સ્વાભાવિક રીતે ચંદેરમાં હજી પછી પ્રજામંડળના કાર્યકરો અને તરફમોરડાને પોતાની દુકાનીઓ પાડી નાખી અને રોન ફરતા તથા લોકોને ધરપત આપતા હતા. દરજાર ગેપાજડાનનાં પત્ની શ્રી. બકિતજીન્દાયા રોજડી મોખરે હતાં.

દરબાન નમરંગેક શ્રી. લ. ડગલે મપાલી ગરદાગી નાને પ્રજામંડળના આનેસને બનને ધોર બાદેત પાત્રે ગયા અને દિવસના અગાઉથી એમને પોકર કરી સમાચાર લેવાને ધોરલહેને આધર્વ બનાવ્યું અને

તોફાનીઓને કાબૂમાં લેવા તથા શાંતિ સ્થાપવા માટે પોલીસ મુખિ-નિ-કેન્દ્રને તરત જ બોલાવ્યા. દોષ્ટરસાહેબે કશી ચિંતા ન કરવાની અને ખીજે દિવસે આવા બનાવ નહિ બને એવી આગેવાનોને ખાતરી આપી. ઉપરાંત એમણે કહ્યું કે હથિયારો કે લાઠી લઈ ફરવા સામે પ્રતિબંધ મૂકતો તરત જ હુકમ કાઢવામાં આવશે. દરમિયાન ચહેરમાં ફરતા પ્રજા-મંડળના કાર્યકરો અને સ્વયંસેવકોને પરિવહની એક ઓવરલોએ તોફાનીઓનું એક ટોળું ભેગું થઈ ગયું. રિયાણીના પ્રખ્યાત તોફાની ટ્યુ અને લાલુ નેના આગેવાન હતા. તેઓએ પ્રજામંડળના કાર્યકરોને ગાળો દીધી, હુમલા કર્યા, પત્થરો ફેંક્યા અને પાછળ પાછળ ફર્યા. તેઓ પરિષદ ભરવાના સ્મરે પહોંચ્યા ત્યાં તેઓએ જાણુના મુખેની આગેવાની નીચે ખીજી તોફાની ટોળું ભેગું.

આ સમયે આગેવાનો નજરબંધીથી પાછા ફર્યા અને ત્યાં સુધી જ બન્યું તે તેમણે જણાવ્યું. આથી તરત જ મીટી મેજસ્ટ્રેટને પરિશિયત નજરે નિહાળવા માટે બોલાવવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. દરમિયાન મુખ્ય મથકેથી વધુ તોફાન અટકાવવાનો સંદેશ ફરી વલ્યો દેખાવો અને તરત જ શાંતિ કેવા ગઈ. એ મુલ્ય હતું કે આખા રમખાણનું સરસ રીતે સચાલન થતું હતું. નગર કાર્યકરો મેજસ્ટ્રેટ આથે પાછા આવ્યા ત્યારે તોફાનીઓ વિખેરાતા હતા એમાંના ધણાને રોળ્યના તોફરો, આગ્રિતો અને કેટલાક સાદા પોપાકવાળા પોલીસ તરીકે પ્રજામંડળના કાર્યકરોએ ઓળખાવ્યા. જે ઓવરલો પર હલો કરેલો ત્યાં મેજસ્ટ્રેટને લઈ જવામાં આવ્યા અને તેમણે ત્યાં ઘણેકું રમખાણ તપાસ્યું. પ્રજામંડળના આગેવાનો અને કાર્યકરો એ પછી છૂટા પડીને ગરે જે વાને ધેર મવા. એમાંના ઘણાક પરિવહના વસેલા પ્રમુખ દરબાર ઓપામવાસ જે ગરે અરી વામે ગાટીમાં આવવાના હતા તેમને લેવા માટે રેલ્વે સ્ટેશન પર મવા. જેમને દરબાર ઓપામવાસને લેવા સ્ટેશન બોક્સેલા તે સ્ટેશન પહોંચ્યા ત્યારે જોયું કે સંદેશનાંથી ગિજાર્થ મેલે તોફાનીઓ સ્ટેશને બેસા થયા હતા. દર-

નગરસીઠ શ્રી. લાલચંદ્ર મથવી અને
શ્રી. અમુલકામ અમથંદ

બાર ગોપાળદાસ આવી પહોંચ્યા ત્યારે તેમને તથા તેડવા આવેલ ટાળાંએ સૌને ધેરી લીધા અને શહેરમાં જતા અટકાવ્યા એ ગાડીમાં આવેલ બધા ઉતાર્યોને પણ રાજ્યની હદમાં જાયલ થતા અટકાવવામાં આવ્યા. ટાળું દરબાર ગોપાળદાસના પ્રવેશને અટકાવવા રોચન સામે થોડે દૂર ખેંચી ગયું અને શહેરમાં જતા બધા રસ્તા પર થોડી મૂકી દીધી. ઉતાર્યોને તપાસી લીધા પછી એમને જવાની રજા આપવામાં આવી. ફેબ્રુઆરીની ૬મી ઉડાડવા તોફાનીઓએ આખી રાત ચારે બાજુ તાપણીઓ સળગાવેલી. તેનાં ઘાઠડાં રાજ્યના મોટર ખટારામાં રાજ્યના ગેરહાકિમમાંથી લાવવામાં આવતાં હતાં.

દરબાર ગોપાળદાસ : જલિલના વડાએના પ્રમુખ-એમને શહેરમાં પ્રવેશતા અટકાવવા કુલ્યોએ નાકલખી કરી.

રોહને એ બધું તેના સનાનાર ખાનિયાને અને કારકોને પોલીસે રજુ વાને નાથ, કે તત્તલ જ તેઓ રહીને ના. ત્યાં પોલીસના નાથ તે વખતે તેઓને ટોફાનીઓએ ચારે બાજુથી ફેંકી લીધા અને આગળ જઈ કે પાછા ફરવા દેવા ના

પાડી. તેઓને માલો દેવામાં આવી, હુમલા કરવામાં આવ્યા અને બાકીની રાત્રે કડકડતી ઠંડીમાં ત્યાં જ બેઠા રહેવાની ફરજ પાડી. શ્રી. ભક્તિલક્ષ્મીના વધારે વખત શાંત ન રહી શક્યાં. તે સ્ટેશને જવા માટે ટાળાં વચ્ચે થઈને આગળ ધસ્યાં કારણ કે તેને પોતાના પતિની સહીસલામતી માટે ઘણી ચિંતા થતી હતી. તેમના પર હલ્લો કરવામાં આવ્યો અને તેના ગળા સામે છરા નોંધવામાં આવ્યો. તે છતાં તેમણે નિર્ભયપણે ટાળાં વચ્ચેથી પોતાનો માર્ગ કરી લીધો અને સ્ટેશને જઈ પહોંચ્યાં.

જેઓને શહેરમાં પ્રવેશતા અટકાવવામાં આવેલા તેમાંના એકાક ઉતાડુઓએ સ્ટેશનમાંથી હાકારસાહેબને તથા લાગતાવળગતા અધિકારીઓને બનાવો વર્ણવતા તાર કર્યાં. પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ સવારે લગભગ પાંચ વાગ્યે સ્ટેશને આવ્યા અને દરબાર ગોપાળદાસને પોતાના રક્ષણ નીચે લઈ જવાની માગણી કરી. કાર્યકરોને પણ સુખરૂપ પોતાની સાથે શહેરમાં ન લઈ જવામાં આવે તો દ. ગોપાળદાસે એકલા જવા ના પાડી.

આથી પ્રભમંડળની મોટરકાર શહેરમાં મોટરબસની વ્યવસ્થા કરવા માટે મોકલવામાં આવી. મોટરને ઘેરી લેવામાં આવી અને હુમલો થવાની તૈયારી હતી. પણ મોટર સાથે ગયેલા સાદા પોપાકના પોલીસે ભંજુના મુખીને રસ્તો કરવા કહ્યું કે તરત જ રસ્તો ખુલી ગયો.

આ પછી દરબાર ગોપાળદાસ અને કાર્યકરોને શહેરમાં લઈ જવામાં આવ્યા. દરમિયાન પ્રભમંડળના કેટલાક કાર્યકરો ડિસ્ટ્રીક્ટ મેજિસ્ટ્રેટ શ્રી. લવીંગીઆ પાસે તેને સ્ટેશન લઈ જવા ગયેલા. બ્યારે તેઓ સ્ટેશન જતા હતા ત્યારે તેઓને કાળા વાવટા સહિત ગણવેશ (Uniform)માં પોલીસોનું ટાળું મળ્યું. ડિસ્ટ્રીક્ટ મેજિસ્ટ્રેટને જતાવવામાં આવ્યું એટલે તેમણે કહ્યું કે તેઓ પણ લીબર્ટીના વતની છે અને તેથી તેમને ગમે તે રીતે વિરોધ દર્શાવવાનો અધિકાર છે.

લીંબડીનો હત્યાકાંડ

પ્રકરણ ૭

પરિવહ દિન, તા. ૧૬-૨-૨૬.

૧૯મી ફેબ્રુઆરીની સવારમાં રાજ્યે હથિયારો લઈ ફરવા સામે પ્રતિબંધ મૂકતો હુકમ કાઢ્યો હતો એ હુકમ માત્ર કામળ પર જ રહ્યો. આખા દિવસ દરમિયાન કોઈ ગુંડા પાસેથી હથિયાર લઇ લેવાનો કે કાયદાલંગ મારે એમાંના કોઈને પરહેજ કરવાનો એક પણ પ્રયાસ પોલીસે કર્યો નહિ. પરિવહ કાર્યકરોએ લાઠી અને બીજાં હથિયાર લઈ જતાં માણસો તરફ મેજસ્ટ્રેટનું ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું પણ મેજસ્ટ્રેટ કામદો પળાવવા કશું કશું નહિ.

પરિવહના વચગાળા પ્રમુખના ઉતારાને, પ્રમુખને પરિવહમાં ફાજરી આપના અટકાવવા માટે ૨૦૦ નોટલા ગુંડાઓના એક ટોળાએ સવારે નવ વાગે ઘેરી લીધો. હુકડીને બંધી બાપ્તોમાં રોટના એક ઉચ્ચ અધિકારીના ભાઈ તથા શિવાણી મામના રાજ્યના બીજા અધિકારી ઘેરી રહ્યા હતા. આ ગુંડાઓ પાસે લાઠીઓ હતી અને પ્રમુખના ઉતારામાંથી જતા આવતા કોઈને પણ રોકતા હતા.

પરિવહ જન બોર્ડોના યોગાનમાં ભરાવાની હતી જે યોગાનની ચારે બાજુ દીવાલો છે. એની મધ્યમાં મોટો મંડપ રચનામાં આવ્યો હતો. બોર્ડોંગ બેઠા ઘાટનું મકાન છે. એની પૂર્વ અને દક્ષિણે જાહેર રસ્તા છે અને પશ્ચિમ તથા ઉત્તર તરફ રાજ્યને બગીચો અને એની વચ્ચે દીવાલ છે. એ વખતે બોર્ડોંગમાં લગભગ ૫૫ વિદ્યાર્થીઓ રહેતા હતા.

પરિવહ બપોરે અડી વાગે ભરાવાની જાહેર થઈ હતી. ખેડૂતો અને પ્રતિનિધિઓ પરિવહને રચણે સવારના નવથી બેગા થવા લાગ્યા. લાઠીઓ અને છરીઓ સહિત ગુંડાઓનું એક જળદંડ ટોળું બહાર બેસું થયું. ત્યાં એક પોલીસ હુકડો પણ માત્ર જોવા માટે, સંભવ છે કે સૂચનાઓ આપવા માટે, આવેલી. બહારના ટોળાની પ્રવૃત્તિઓની આગેવાની કરતા સનાતનમંડળની કાર્યવાહીના એક સભ્ય અને જોનસરી મેજસ્ટ્રેટ ધી. હરિચંદ્ર જોષી ત્યાં ફાજર હતા.

૧૦ વાગ્યા લગભગમાં પરિષદના મંડપમાં ૧૦૦૦ જેટલાં માણસો ભેગાં થયાં. સનાતન મંડળનું એક સરધંસ-ખાસ કરીને ગગસીઆ અને આલ્પલુ ગોર્ડાં ગોના વિદ્યાર્થી-ઓનું બનેલું-ગણવેશ (યુનિફોર્મ)માં સજ્જ થઈ લડાયક વ્રતિ દેખાડતું, મૂત્રો પોકારતું શેરીઓમાં ચઢતે પરિષદના સ્થાને આવી રહ્યું હતું. પ્રજામંડળના કાર્યકરોને તંગ વાતાવરણના સમાચાર મળતાં તેઓ પરિષદના સ્થાને ગયા પણ તેમને ગુંડાઓના ટોળાએ અંદર જતાં અટકાવ્યા. એક ઝડપી ફકીર નેમની સામે લાંબું ખંજર બતાવી હુમલો કરવાની અણી પર હતો પણ શ્રી. હરિશંકર જોશીએ 'હમણું નહિ' એવો હુકમ દેવાથી અટકી ગયો. તે પછી કાર્યકરોએ તેમના આગેવાન શ્રી. જોષી સાથે વાતો કરી; તેણે તત્કાળ પૂરતી જગ્યા છોડી જવાની સલાહ આપી. આગેવાનોને પરિસ્થિતિથી વાકેફ કરવા કાર્યકરો ત્યાંથી ગયા.

શ્રી. લીલાવતી મુનશી, (એમ. એલ. એ. ગૃહસચીવનાં પત્ની) મુખ્ય; શ્રી. શાન્તિલાલ એમ. શાહ, સોશીસીટર, (એમ. એલ. સી.) મુખર્ષિ; શ્રી. જીવણલાલ દીવાન, ગુજરાત પ્રાંતિક સમિતિના મંત્રી; શ્રી. અભુનંદલાલ, અમદાવાદ જિલ્લા સમિતિના મંત્રી અને ખીજા નેતાઓ બપોરે સવારની મેઈલ ટ્રેનમાં લીંબી આવવાના હતા. એમ લાગે છે કે મુખ્ય મથકેથી હુકમ ફરી વળ્યો હતો કે આ નેતાઓ આવે તે પહેલાં પરિષદ તોડી પાડી કામ છોડી દેવું.

લગભગ ૧૧ વાગે પ્રજામંડળના કાર્યાલયે સમાચાર મળ્યા કે ગુંડાઓ પરિષદના સ્થાનમાં દાખલ થઈ ગયા છે અને ખાનાખરાબી કરી મૂકી છે. પ્રજામંડળના કાર્યકરો અને આગેવાનો તે સ્થાને દોડી પહોંચ્યા. નેમની વિનંતિથી હિરદીકટ મેજસ્ટ્રેટ અને સીટી મેજસ્ટ્રેટ સાથે આવ્યાં.

પરિષદના સ્થાનને દેખાવ વર્ષુપી સકાય તેવો નથી. ત્યાં હાજર રહેલાં લગભગ ૧૦૦૦ માણસેમાંથી આશરે ૯૦૦ જણને ધાપલ અને ઈંમલ કરવામાં આવી હતી. એ જ વખતે ખીજા ડાયરૂઓ પર હુમલા કરવામાં આવ્યા હતા અને બાળકો સહિત અંદર બેઠેલાંઓને ધાપલ કરવામાં આવ્યાં હતાં. ગોણા કલાકમાં ધવાયેલાનો આંકડો ૭૦૦ એ પહોંચ્યો. નાથાં ફાંદી નાખવામાં આવ્યાં હતાં અને શરીરના બધા ભાગ પર ગંબીર ઇજાઓ કરવામાં આવી હતી. ત્રાસ અને દમદમી પ્રત્યાં જોડૂતો 'ફુરૂરને ગામડેથી આવ્યા હતા તેઓ હુમલાનાં ખાસ નિશાન બન્યાં. પોર્ડીંગના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને પણ ગંબીર ઇજા થઈ હતી. જે ડોમ્બે લાગવા પ્રવળ કર્યો તેનો પીછો પકડ્યો, અલ્લો, નાંચો કર્યો અને નારવામાં આવ્યો. વસિયાંવાલા બાગના દરવાજાંનું પુનરાવર્તન થયું.

૧૯ મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૩૯ : લીંબડી

પત્થરની પાઠલી બામુએ ઠેસી પડવા
મૂકેલી નીમરણી.

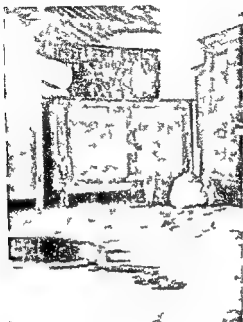
મકાન ૧૨ ચરયા, નળિયાં
ફોડ્યાં, ચોખાનમાં ઉભેલાં
તેને શરે હાથે માર્યાં.

મહત્તર તોડ્યો, એનાં છાકયાં અને વાંતઘાથી જેડૂતોનાં ઘાણાં તોડ્યાં.

હત્યાકાંડના અવિરમરણીય પુરાવા

હોાડીનાં આવાં ખામડાથી રંગાયેલી બોર્ડી અને ચોશરી

૭૫૫ના મુસ્લિમ મેલ-એને એ
મલિના સારવાર નીચે રહેલું ૫૦૫.

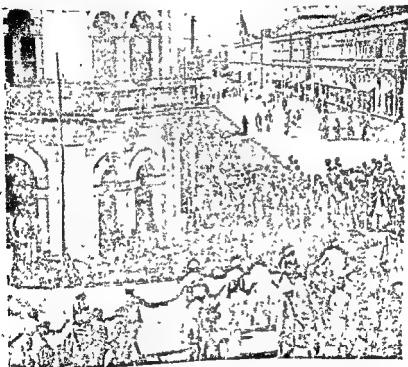

અબમ ઇબને સ્વય નવક થાયત થયો

અગાઉ મ્હા પ્રમાણે પરિણતુ રથાન ખંધ યોગાનમા હતુ અને બારણા ખંધ કરેલા હતા આથી મ્હાકે ડુગ્ગાઓ મળીયા બાલુની દીવાલ પરથી ઠીતગી ન્હા અને ગીળા મહેર રલ્લા પરની અપરે ચડના અદર હતા તેના પર ગાપરાના નળિયા કૂચી ફડયા યોગાનનો દરમ્યાને તોડી નાખવામાં આવ્યો અને ડુગ્ગાઓન આખુ ટોગુ અદર દાખલ થયુ મળના કચેકચકા કરી નાખવામાં આવ્યા

પ્રથમ ઝળતા આવેવાનો, કાર્યકરો અને સ્વયંસેવકોએ તરત જ તેમની બધી શક્તિ ધવાયેલા અને ધ્વંસ થયેલાઓની સારવાર કરવામાં રેહી. સૌથી મોખરે પ્રથમ આવી લાલ કોસની પટ્ટીઓ પહેરેલ દેશસેવિકાઓની (સ્વયંસેવિકાઓની) દુકાડી. ખુદ મેજીસ્ટ્રેટની અને પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટની હાજરીમાં જે મોટરમાં તેઓ આવ્યાં તેને ઘેરી લેવામાં આવી. તેઓ મોટરમાંથી જીવરિતે ટાળાં વચ્ચે યક્રીને ચોગાનમાં ધસી ગયાં. ધવાયેલાંઓને તરત જ સ્ટે હોસ્પિટાલ અને

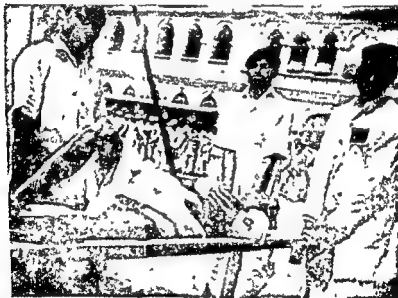
ભરખળતરતા દવાખાને ધવાયેલાં ઉપર ઘટા ફૂંમલાને ઝીલતી કોઈન

લીંઝડીના ખાનગી ડોક્ટરો પાસે લઈ જવામાં આવ્યાં. વડવાણ કેમ્પ અને ખીજે પાસેની જગ્યાએથી આવેલા ડોક્ટરો તરત જ ધવાયેલાંઓની સારવારે લાગ્યા. સ્વયંસેવકો ધવાયેલાંઓને હોસ્પિટલ લઈ જતા હતા, જ્યાં તેમની પાટાપીંટી થતી અને સારવાર કરવામાં આવતી. જેઓ વધારે ગંભીર રીતે ધવાયેલા હતા તેઓને ખાજી જેમ બોર્ડિંગ તથા ખાનગી સ્થળોએ લઈ જવામાં આવ્યા. વધારે ૩૦૦ જથ્થાને ગંભીર ઈલાજ થઈ હતી. તેમાંના ચાર પાંચ તો

તદન ગંભીર સ્થિતિમાં હતા અને તેઓને 'સ્ટેટહોસ્પીટલમાં' ઇન્ડોર પેશન્ટ તરીકે દાખલ કરવામાં આવ્યા.

ગુંડાઓએ એ દિવસે વધારે ધવાયેલાંઓને રાખવામાં આવ્યા હતા તે જૈન બોર્ડિંગ પર કેટલીયે વાર હુમલા કર્યા અને બધાં મોટી સંખ્યામાં ખીજ ધવાયેલાં-ઓની સારવાર થતી હતી તે ડૉ. પોપટલાલનું દવાખાનું વારંવાર હુમલા કરવાનું નિશાન બન્યું.

મુંબઈ અમદાવાદ અને ખીજાં સ્થળેથી આગેવાનો બપોરે લગભગ ૧૨-૫૦ આવી પહોંચ્યા. તેઓએ કરેલું નિવેદન આ પુસ્તકમાં લુહું આપેલું છે.

પ્રમનો નંગો તેમજી નાખ્યો, બે મહિને સામે થયો

પ્રજામળના કાર્પકરો બંદેરે ક્યાં મુજબ બરસર ૨-૩૦ અને પારિત બરસમાં મહત્તમ દલા. પરિતની એક ડાહ્યીમાં શ્રી. વીધારની મુન્ની. (મિત્ર એક એ) ના પ્રવૃત્તિ પરિત બરસમાં આવી અને નીચે મનાડે બે દાવો લાવ્યું અને પમાર થતા-

કુચ ૧ : લોન્ડો સભાના વતનીઓની આ પરિત તેના મારખીય બેન્ડરથ તરીકે લોન્ડોદેની ડાહ્ય નીચે દલાખદાર મારખીયને મિત્ર

જાહેર કરે છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે શાંત અને ન્યાયી સાધનોથી આદિલન કરવાનું નક્કી કરે છે.

કસાય ૨ : લીબીડી સંખ્યના વતનીઓની આ પરિવર્ત પ્રજાપરિવર્તના શાંત સંમેલનને તોડી પાડવા માટે સંખ્યે યોગ્યેથી સામુદાયિક હિંસાને વખોડી કાઢે ❶ અને એવા હિંસકારા હુમલાના ભોગ યઈ પડેલા પ્રત્યે હાર્દિક સહાનુભૂતિ દર્શાવે છે.

ગોલના ઝિલાલાયા વચ્ચે ૫૦૭ પરિવર્ત મળી

જ્યાં ધરાયેલા પડવા દના એ જીવ ઓડાંનિ પર હુમલા થયાના જનાવારે ચાંમળીને થી. ખાપાલાલ કે દોશી તથા થી. સિન્યાલક્ષ્મી પરીખ સંવિત પ્રજાનંદગના ફેરવાક કાવ કરો એ જગ્યાએ નોટરમાં લાપડયા. બરાબર પોસ્ટ-ઓફિસ પાસે એનની મેટર પર લક્ષ્યે કરવાનાં આગ્યો. એની જતરીના પુરમા ફરી નાખ્યું અને કાન જાની નાખ્યા. તેઓ પર લાડીથી હુમલો થવાથી તેમને હિંમત થઈ એ લક્ષ્યે સામે જ આવેલ નોટર નેરેજનાં રાજનના રેલુય ચેંદરી થી. છાજીલિંદજ દુધર હતા ત્યાંથી તે મેરેજના મેનેજર

શ્રી નવનસિદ્ધિ માથે જહાર આબ્યા અને તેમને ગ્લુઆપ્યુ કાર્યકરોની મોટસ્તો
કાઠન થોડો રખત જડ્યો નહિ. જેવો એને ગેરેજમાથી લાવવામા આવ્યો.

ત્યાંપડી આ ગુડઓના ધાગએ લગભગ બે ક્લાક સુધી રસ્તા ઉપર બીજા
તોફાન કર્યે ગળ્યા ગાંધી ટોપીઓ પડાવી લઈને પગલે રંગદાળવામા આવતી.

આ ગુડઓનાં ધાગં તવાગ્યો નાંગ સુધી ચેરીએ, ચોરે, હાટે,
ખખરે તિર કુરાપણે ઉઠગતાં રહ્યાં

આ તમય દરમિયાન પ્રજાપ્રસિદ્ધી એક ઊવણીમાં ભગયેલી પરિવડ પૂરી
ચર્ચ અને નિખરેલા લોખા શ્રી વીલાવતી મુનશી અને બીજા આગેવાનોની
જારે દરજાર ગોપાગદાસને ઉપરે ચાલ્યા આવતા હતા

તોફાન કરવાની મનોવૃત્તિ ધરાવતા ગુડના એક ટોળાને ત્યાં મુકવામાં આવ્યું હતું.

શ્રીમતી નીલાવતી મુનશી અને શ્રીમતી લક્ષ્મીબેનના અદર દાખલ થતા પછી બીજાને અદર જતા રોકવામાં આવ્યા ટોળા બંધ કરો” એવી બૂમો પાડતું હતું ભાવનગરવાળા શ્રી આત્મારામ ભટ્ટ પહેરણ ફાડી નાખવામાં આવ્યું ત્રણ ખાદી ટોપીઓ પડાવી લેવામાં આવી અને અમદાવાદના રૂના વેપારી શ્રી કાન્તિલાલ ઉપર કડિયાળી ડાળનો ધા થવાથી લોહી ટપકવા લાગ્યું.

શ્રી લીલાવતી મુનશી ધવાયલા આમિય એને અદર દેતા ચરમાવાળા વકીલ શ્રી પ્રદ્યાદાસ મેહી (બખ્તવાર) એમને પણ ચાર પડેડાં મુખના તોડીસીટર શ્રી કાન્તિલાલ અને ૧ કેલરનાં લોક ને-ભાવનગરની; નુનિનિપાલિનીના અત્યાચાર પ્રમુખને-પક્ષા મારવાના આ-યા

બાળકથી તે બુઢા સુધી

પાણીશુના વેપારી, જેઠ
માણ કુટુંબ

આ વાસા પર એક
લાંબે પછ ફટકા
પડ્યા હોવા મરી
અથવા વાનો દાગો
ધાંધળો સફેદ અને
દાગો વાનો સ્પષ્ટ
દેખાય છે

પાટા બાધો
સ્નેહરમા તાખીને લઈ
જાયો માટે પગે,
પાટા બાધો

હત્યાકાંડના અબોલ પુરાવા

ધવાયેલા માટે પાણી લેવા જતાં
‘રાવદારીતુ’ પણ માથુ ફટકું

આજકે પણ ન
અચો ભેગો એને
પણ લાજમાં લીધો

પાટા ખાંધો

જાય પર ઉપાડીને લઈ
જઓ, ‘હાથે છાતીએ
પાટા ખાધો

એકેએક વાંચી અચૂક યાનો ખખખારો અને પલ્લાકાંઠા ફરિનો મુન્દો.

“જ્યારે અમે હોસ્પિટાલમાં હતાં ત્યારે લીલો સાફ પહેરેલ એક માણસ-અમને કહેવામાં આવ્યા અનુસાર જાંજી ગામના મુખીની આગેવાની નીચે લાલ-લીલી પટ્ટીઓ પહેરેલ આશરે ૨૫-૩૦ માણસોનું એક ટોળું આંબુ. તેણે પોતાના પાસેની એક યાદીમાંથી નામ બોલવાં શરૂ કર્યાં. મુખી નામ બોલતો. અમે તેમ હોસ્પિટાલના એક નોકરે કેસ કાઢ્યા અને એની સાથે આવેલા માણસો એક પછી એક આગળ આવીને ફોર્મ લઈ ગયા. અમે એમાંના કેઈ પર ઈજન્ટું એક પણ નિશાન ન જોયું. શ્રીમતી મુનશીએ ઈજન્ટું

અહીં પર યા પડ્યા. છતાં જી કાળીએ ધાવ ઝીલ્યા.

ક્યાં થઈ છે એ પૂછ્યું અને એમને ઉદ્ધત જવાળ મળ્યો કે એ કામ ડાકરનું છે, તમારું નહિ. . . . .

“(પ્રજામંડળના) ધવાયેલાઓને હોસ્પિટાલે લાગ્યા” ત્યારે ચીફ મેડીકલ ઓફિસર ડૉ. કેચવલાલ દવે ક્યાંયે નગરે ચડ્યા ન હતા અને ધવાયેલાઓને મદદનીશ પર છોડી દીધા હતા. તે ઉપરના પેરેઆફમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જાંણુનો મુખી પોતાની ટુકડી લાગ્યો ત્યારે તરત જ આવી પહોંચ્યા અને તેઓની સારવાર કરવા લાગ્યા.”

આખા દિવસ દરમિયાન ત્યારે શહેરમાં ગુંડાગીરી પ્રવર્તી રહી હતી ત્યારે કોફરસાહેબ, યુવરાજ કે દીવાન કોઈ બહાર ન આવ્યા કે પ્રજામંડળના કોઈ આગેવાનને બોલાવ્યા નહિ. એ દિવસે એમ જ દેખાય કે જાણે રાજ્યે પોતાની સત્તા રાજ્યપુણીથી ગુંડાઓને આપીને રાજ્ય દાનવેને સુપરત કરી દીધું છે.

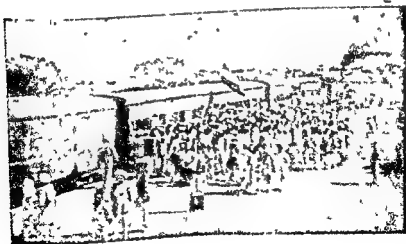
શહેરમાં થયેલાં રમખાણ અને ત્રાસ જરાજર ન વર્ણવી શકાય તેવાં છે. પછીના બે દિવસે સુધી સંપૂર્ણ હડતાલ રહી. આ સમય દરમિયાન રાજ્યે પ્રજામંડળના કોઈ કાર્યકરને કે કોઈ આગળ પડતા શહેરની બોલાવવાનો કે તેમને મળીને પરિસ્થિતિની ચર્ચા કરવાનો મુદ્દલ પ્રયત્ન કર્યો, એક પણ ધરપકડ કરવામાં આવી નહિ અને ગુંડાઓ પોતાનાં કૃત્યો પતાવીને સ્વસ્થાને ઘરેથી પાછો વળ્યા. રાજ્યે શાંતિ સ્થાપવાનો કશો પ્રયાસ ન કર્યો. જાતજાતની કથાનકે આફવાઓ લીધી હતી અને પ્રજામંડળનો એક પણ આગેવાન કે કાર્યકર સહીસલામત નથી એમ છૂટથી બોલાતું હતું. કેટલાકે ગુંડાઓ તો નવરશીક કે શ્રી. રસિકલાલ પરિખ જેવાં નામ ખુલ્લી રીતે યોદ્ધારતા હતા અને તેમનું તેઓ ખૂન કરવાના છે એવી ધમકી આપતા હતા.

એ તદ્દન સ્પષ્ટ થઈ ગયું કે રાજ્યમાં બ્યકિત કે મિલકતની કંઈ સલામતી નથી, કાયદાનું રાજ્ય નથી આથી પ્રજાએ પોતાની મેળે રાજ્ય છોડી જવાનો નિર્ણય કર્યો અને રજાની ફેજુઆરીથી ‘દિનસ્ત’ ચક્ર ચર્ચ.

હિજરત જમી અને હંડની રેલછેલ

પ્રકરણ આઠમું

પીઠમાં પ્રકરણમાં આલેખાયેલા બનાવો લાંબડીના—એક રીતે તો હિંદના—
ઇતિહાસમાં અમૂલ્યપૂર્વ હતા. લાંબડીની પ્રજાનો જવાબ પણ અપૂર્વ અને અમૂલ્ય-
પૂર્વ હતો. રાજ્ય તરફની વ્યવસ્થિત મુડાગીરીનો હિજરત એ એક માત્ર
અહિંસક જવાબ હતો. જુલમીને વધુ જુલમગાર અને જંગમી બનતો રાકવા
માટે એ એક માત્ર માર્ગ છે. તા. ૫, ૧૮ અને ૧૯ મી ફેબ્રુઆરીના બનાવોની
ફૂલતા અને જંગમીયતથી જે રાજકર્તાએ શુંડાઓ અને ઘાડપાડુઓને દાથે પોતાની
પ્રજાની પાયમાલી થવા દીધી તેની હક છોડ્યા સિવાય પ્રજા માટે બીજો વિકલ્પ ન
રહ્યો. વ્યક્તિ કે મિલકતની સલામતી, અથવા કાયદાનું જરાયે સંત્ય ન રહ્યું ત્યાં સુધી

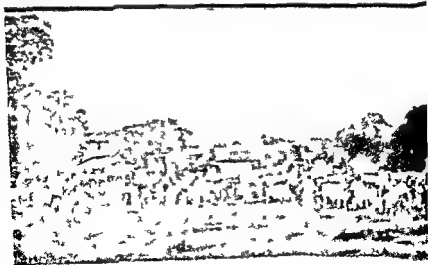
ચિત્રા હિજરત : જુલમીને વધુ જુલમગાર થતો રાકવા માટે.

માભૂમિની માટીનો મોહ મૂકી

ગાદાંગડીરાં વાટે, ટ્રેડન ને મોટર વાટે, એ

અમે તમને છોડી જુવશીએ જુવમ સામે વિરોધ કરાવવા

૫૭૨૫૫ ૫૩] સરના નુબાઈની જમને વિરોધ કરવા ને વાધા

ધરખારને છેલ્લી સલામ કરતાં
ભૂમિમાંથી સૌ ચાલી નીકળ્યાં-ખેડુતો સુદ્ધાં

અમે સીમો સાથે જ છીએ ધક્કામઠા ને લકાઈમા

રખે કોઈ રાકે નવરૂા રહીને કો છ

[ઉચ્ચ બા બચો]

અત્યાચારો આગળ વધતા ગયા રાજકર્તાએ તો પોતાની સત્તા છોડી દીધી હતી અને યુનરાજે પશ્ચિમની આપખુદીના વિચિત્ર વિચારો ગ્રહણ કર્યા હતા રાજ્ય ચલાવતી ત્રિમૂર્તિ-પિતા અને બે પુત્રોમાથી કાર્ષણે પ્રજામાં વિશ્વાસ બેસાડનારો જરાય પ્રયાસ ન કર્યો આથી ૭ હજાર પ્રજાજનો પોતાની જિંદગી બનાવતા લાખો રૂપિયાની કિંમતના ધરવાર, માલથાલ મૂકીને ચાલી નીકળ્યા એમાં બધા વર્ગો અને જાતિઓ હતી લીંબડી રહેરની ૧૩,૦૦૦ની વસ્તીમાંથી લગભગ ૫૦૦૦ સ્ત્રીઓ, પુરો અને બાળકો પહેર્યે લુગડે મવામત સ્થળોએ દિવસ દરેક ગયા દિવસનીઓમાં વેપારીઓ, ધંધાદારીઓ, દરજીઓ, સોનીઓ અને ખેડૂતોનો મમાવેશ થતો હતો. સાડેક ગામડાના હુલો પશુ નીકળી ગયા દૂકામાં બધા વર્ગ અને બધી જાતિઓના માણસો.

લીંબડીની ચળવળમાં નોંધવા જેવી બાબત એ છે કે આ ચળવળથી જેમને આર્થિક રીતે કંટાળે મેળવવાનું ન હતું અને બધું ગુમાવવાનું જ હતું એવા માણસો એને દોરનાર હતા, લીંબડી નજીબને કરભાર ગામડાઓમાં સૌથી કારે છે અને ખાસ કરીને ખેડૂતો જ એ વેદારે છે ૪૦,૦૦૦ની કુલ વસ્તીમાંથી ૧૩,૦૦૦ની વસ્તી ધરાવતું લીંબડી રહેર લગભગ રૂ. ૮,૦૦,૦૦૦ની ૭૧ આવકમાંથી માત્ર ૧. અર્ધો લાખ આપે છે, એમ્લે કે એક રૂપિયે એક આની લીંબડી રહેરમાં સ્ત્રીઓ, વીજળીમતીઓ, વોટરવર્કમાં શાળાઓ, દવાખાના અને રહેરો જીવનની બીજી સમગ્ર પશુ કે લીંબડીના વેપારીઓએ તો, ભોગના જ મનોભાવની કચગથેલા તેમ જ કારે કરભારથી દમાઈ ગયેલ ખેડૂ પ્રજાના ઉદ્ધાર માટે આ ચળવળ ચડ કરી અને એમાં કુકાલ્યુ લીંબડીના ગામડા ઉત્તરોત્તર કમાવ બનતા ગયા કે અને ખેડૂતો સાવ નિર્ધન બની ગયા છે

ચળવળના બધા આગેવાનો મુલતિમાં જીવરો વેપાર ખેડતા વેપારીઓ હતા અને એમાંના દરેકને લીંબડી રહેરના હજારોની માલમિલકત હતી વોધા તેઓ નજરુદે બ મારે મારો મજા ધાનના હતા અને રાજ્યમાં તેમનું માનઅક્રામ હતું યુનરાજે જે આપખુદી અને આપખુદ્યારી કરી બનાવી તેનો આઠોયે ખ્યાલ તેમને કાઢીને ન હતો તેમનો ડામ સપૂણુંપણે જાડી ગયો મહાત્મા માંથી, સરદાર સ્વમજીભાઈ પટેલ અને દરનાર એવાગલાસની મુદ્દા પ્રમાણે નક્કી કર્યા મુજબ તેમને દિગજીને આપમેલે દોરવતી આવી

એવી આશ્ચર્ય દહી કે દિગજી પડી લીંબડી રાજ્યનું વાતાવન્ય ટાળ વશે અને જ્ઞાન સ્થપાશે એમ પશુ જાલ રખાવી હતી કે આવના મ મન

ખનાવે પર શાંતિથી વિચાર કરવાની તક રાજકુટુંબ લેશે અને હુદયપલટો દેખાડશે. પણ એમ નિર્માર્ણ નહોતું. બિલ્લુ, પ્રજામંડળને નિર્માણ કરવાની તથા પ્રજાના જીવસાને સાવ કચરી નાખવાની તથા સત્તાધારીઓએ એને મારી તક માની. આથી પ્રજામંડળનો સભ્ય, સહાનુભૂતિદર્શક કે જેના પર એવી શંકા આવે તેના એકએકનું નિકંદન કાઢવાના તથા પાયમાલ કરવાના ધસદાથી તેઓએ ત્રાસનું રાજ્ય આદરી દીધું.

રાજકારણથી જાત એવી માત્ર વેપારી જનતા, સ્વાભાવિક રીતે જ ચળવળની મોખરે રહેલી તે એમના રોપનું ખાસ નિશાન બની. યુવરાજને આશા હતી કે આ જનતાના નાશથી પોતે એક પ્રજા પર પોતાનો કાબૂ વિસ્તારી શકશે અને એકદમ પર વધારે અકુશ મેળવવા માટે પોતાની યોજના બર આણી શકશે.

જેઓ હિજરત કરી ગયા ન હતા એ રાજ્યનાં ગામડાંના વેપારીઓને ગામ છોડી જવાનું કહેવામાં આવ્યું, અને ન જાય તો તેમની જાત અને માલમિલકતને હુકેશાન કરવાની ધમકી આપવામાં આવી. એક પછી એક વેપારીઓને રાજ્યની છોડી જવાની ફરજ પાડવામાં આવી.

ચળવળમાં ભાગ લેવાની જેના પર શંકા હતી એના હાડળા ગામના થોડાક આદાણુ શિક્ષકોને રૂખસદ આપવામાં આવી. સત્તાતનમંડળના સ્વયંસેવકો તરીકે કામ કરવાની જેમણે ના પાડેલી એવા લીંબડીની આદાણુ બોર્ડીંગના વિદ્યાર્થીઓની પણ એ જ દસા થઈ. રાજ્યના લગભગ બધા વલ્લિક નોકરોને એક પછી એક કાદી મૂકવામાં આવ્યા અને જેમને પેન્શન હતાં તે પણ રોકી લીધાં, તેઓને એક જ માત્ર વાંક હતો કે તેઓ વેપારી કામમાં જમ્યા હતા.

એ પછી તમડી મુકામેલાઓની મિલકતનો રીતસર લૂટનો વારો આવ્યો. જેમને જમીન હતી તેવા એકદમ અને વેપારીઓએ આવકા વગેરે જમીન ખેડી હતી અને તેઓના મોલ તૈયાર હતા. પણ તેઓને મોલ લેવાની ના પાડવામાં આવી અને પાક કા તો જપ્ત કરવામાં આવ્યો, યા તો ચોરી જવા દેવામાં આવ્યો. ઘાડો વખતે જેમનાં ઘર લૂટ્યાં હતાં તેમનાં ઘર ફરીથી તોડવામાં આવ્યાં અને એમણે જે મજુ તે લેવાની ગયા. શિયાણીમાં ધણુ વેપારીઓનાં ઘર તોડી નાખવામાં આવ્યાં અને એકએક ચીજની હરસણ કરી કે લૂંટાર્થ થઈ.

એ પછી આવ્યાં દંડ અને મિલકતની જપ્તી. કોઈ વખતે જેમણે ચળવળમાં ભાગ લીધો હતો કે કોઈ પણ રીતે મદદ કરી હતી તેમના આકરા દંડ કરવામાં આવ્યા. આ દંડો અને જપ્તીઓની કિંમત પડવાડે આપી છે. ગામડાંના નાના અમલદારોને પોતાને અણુગમતાને પજવવાનો છૂટ પડવાનો હતો. દાખલા

તરીકે ખેડૂતો કે મીઠા જે દ્રાવ પાસે દોર હોય તેમને ગામ પહોંચવા નવા દેવામાં ન આવે અથવા તેમનાં દોરને કબજે પૂરીને આકરા દેવ પસૂલ કરવામાં આવે કેટલાક કિસ્સાઓમાં તો ચળવળ માથે કશી લેવા દેવ ન હતી અને જેઓ સિવિલ હિંદ કે બહાર વેરોથી રહેતા હતાં તેવા લોકોની મિલકતો જપ્ત કરીને હસ્તગત કરી દેવામાં આવી જમીનમાલિક વેપારી પાન પણ એની જમીનનો પ્રયોગ રહેવા દેવામાં ન આવ્યો ખેડૂતો અને બીજાઓને વેપારીઓના દેણા ચૂકવવાની ના પાડી દેવામાં આવી અને વેપારીઓ એમનું વ્યાજબી લેણું પસૂલ રવાના પગલા લઈ ચકાયા નહિ આ મધી નડગતની રીતોમાં નોંધપાત્ર માન્યતા એ છે કે રાત્રે એક પણ લેખિત દુનિયા કે બહેરાત બહાર પાડી નથી બધું ઔષધિક રીતે જ થતું જેઓ હાજર ન હતા તેમને તેમની નિવશનની ધનાઃ જપ્તી વિશે કરી નેતવણી આપવામાં ન આવતી કે જપ્તી માદ કશી ખચર આપવામાં ન આપતી જે બનતું તેની દ્વાર તેમને બાળુ મરે તો જ તેઓ બાળી રમતા આ જાતના દુકમો છતાં પાણીની ગાનતા કેટલાક વેપારીઓએ જામ નહોતું આથી રાત્રે મધ્ય દુનિયા દુનિયા બરવાક, નોની અને બીજા બધી પ્રાંતિઓને આ વેપારીઓનું કદુ કાન નહિ કરવાનો દુકમ મદાર પાડ્યો

જામ વગરનું એક પખવાડિયું ચાલ્યું હોય એ હતો કે આ વેપારીઓ માર્ગત હવે પછી નિર્દેશ કરો છે તે બહિષ્કાર હોડી દેનાર પ્રજામંડળ કાર્યકરોને દનાવ કરવું અને આમાંના કેટલાક વેપારીઓને નહવાવું કેમપણ પ્રજામંડળના કાર્યકરો પાને જવાની અને તમની તત્ત્વ અનીચ્છા જતા પ્રજા મંડળના કાર્યકરોને આ બે અધિગત દેખાવ કરવાની ફરજ પાડવામાં આવી

લીલસા જમાત ખાતા તરફથી

“सर्वज्ञानं सर्वभूतानां”

[illegible]

નિઘાસ-ગાત જરૂર તૈયાર છે પણ તેમને એમ લઈ જવાની રહે આપનામાં ન જાણે પદ્મવસ્ત્રારજું પણ કાર્ક પરિણામ આન્યુ નદિ

કુવાક દિ, જીવો ક્યારેક ક્યારેક પોતાની ધત્વખરનિ લેવા માટે લીંબડી પાળ જતા. એ દરેકને કુકાનેનુ ટોચુ ઘેરી વળુ, પાનસુ અને દરનો કરું. તેઓ જાડી છૂટા જીવો, રિંદાઓ કે જાળોને પણ લીંબડી પાળ નાપ તેા દલન ખરી અપનાન કરવામા આવતાં

गोपी राज्य नद्वार रत्नां सीनरीय इत्यपि लक्ष्मिने तेजानां ३३ अ,
भाष्य ३ सप्तम्याया सीनरीय रत्नां इतां ७तां राज्यभा ५.७१ भाष्य

દેવામાં ન આવતાં. સફેદ ટોપી પહેરીને કોઈને લાજડી શહેરમાં પ્રવેશવા દેવામાં નથી આવતાં. સફેદ ટોપીઓ બળજબરીથી ખૂટવી લેવામાં આવે છે. રાજ્યમાં 'કોઈ કાયદાનું' રાજ્ય નથી રહ્યું અને રાજ્ય તોફાનીઓને બળાવી દેવામાં આવ્યું છે, જેઓ પોતાની ધૂન મુજબ વર્તે છે; આવા વર્તાવ સામે ફરિયાદ સાંભળનાર કોઈ નથી.

સૌથી દલકટ કિસ્સો તો લગભગ ૫૦ વર્ષની વ્હાલણુ વિધવા બાઈ ચંચળનો છે. તે શિયાણી ગામની વતની છે. લીંબડી શહેરનાં રાજમાર્ગ પર ખરે બપોરે જખરા બેઠગામ ટોળાએ એના પર હલ્લો કર્યો, એને હેરાન કરી અને કંપડાં ચારી નાખ્યાં; શુંડાઓ તેની પાછળ પાછળ લામ્યા, પાણા માપ્યા અને ગાળો ભાંડી. તોફાન એ કલાક સુધી ચાલ્યું પણ કોઈએ તેને બચાવવાની હિંમત ન કરી; પોલીસે કોઈને પરહેજ ન કર્યો કે ટોળાને કાબૂમાં લેવાનો કશો પ્રયત્ન ન કર્યો. બ્યારે તે પોતાને ગામ શિયાણી પહોંચી ત્યારે એની દશા બદતર યર્ષ. શિયાણીના શુંડાઓએ તેને રાત્રે એના લરમાંથી બહાર કાઢી મૂકી; ગામના સીમાડા સુધી તેને ઢસડી, તેને કાઢવાના ખામોશિયામાં ફેંકી અને તેને સખત મારીને ધાયલ કરવામાં આવી. આ પછી તેને વઢવાણ કેંપ અને ત્યારબાદ અમદાવાદ સારવાર અર્થે લઈ જવામાં આવી. એનું નિવેદન પછવાડે આવ્યું છે.

પ્રજ્ઞમંડળના કેટલાક આગેવાનોને કહેવામાં આવ્યું કે રાજકર્તા સાથે સમાધાનની શક્યતા છે પણ ઠાકોર સાહેબ અને જગદીશ આશ્રમ સામે કરવામાં આવેલા કેટલાક અંગત આક્ષેપોને કારણે એ યર્ષ થકે એમ નથી.

પ્રજ્ઞમંડળના એક પણ જવાબદાર કાર્યકરે આવો કોઈ આક્ષેપ ક્યારેય કર્યો ન હતો. વસ્તુતઃ વારંવાર સ્પષ્ટ કરવામાં આવતું હતું કે પ્રજ્ઞમંડળને ઠાકોરસાહેબ માટે અંગત કશું જ કહેવાનું નથી. છતાં પણ કશા બહાનાનો અવકાશ ન રહે એ માટે પ્રજ્ઞમંડળે નિવેદન 'ક્યુ' કે અમારે અંગત રીતે ઠાકોરસાહેબ સામે કશી ફરિયાદ નથી, અને દરેક જાતિનાં ધાર્મિક સ્થાનોનું માન જળનીએ છીએ અને જગદીશ આશ્રમ સામે કશો આક્ષેપ અમે કર્યો નથી. એ જ રીતે જાહેર કરવામાં આવ્યું કે કેટલાંક જાપાંમાંના અમુક અહેવાલો તંગ પાતાવરણને કારણે થયા છે. આથી કોઈને પણ સ્પષ્ટ સમજશે કે પ્રજ્ઞમંડળે બહાર ન પાડ્યું હોય તેની જવાબદારી તે સ્વીકારી શકે નહિ.

પાતાવરણને સ્વચ્છ કરવા પ્રજ્ઞમંડળે એ સુખેથી નવદેન બહાર પાડ્યું પણ આ બધાં તો ત્રાસ અને દમનનું સામાન્ય ચાલુ રાખવાનાં જ બહાનાં હતાં. ખરી રીતે તો રાજ્ય કરતી ત્રિમૂર્તિ અને ખાસ

કરીને યુવરાજે પ્રજામંડળને ઉપેક્ષી નાખવાનો અને પ્રજાના હુસ્સાને ઘામી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. એટલે સમાધાનના કાંઈ પગલા સામે જોવાની ના પાડી વસ્તુતઃ યુવરાજે એવું કંઈ કહેવાય છે કે “જેઓ હિન્દુત્વ કરી ગયા છે, તેઓને મારા દુશ્મનો લેખુ છું.” પોતાના જે પ્રજાનો અસહ્ય જંગમિત અને મરદાણના અભાવને કાં જે રાજ્યભાષી હિન્દુત્વ કરી ગયા તેમને પોતાના દુશ્મન ગણી રોકે એના રાજની માનસ પર તીકા કરી મિત્રદરી છે.

૭મી જુનાઈ, ૧૮૭૯ એ હામિરનાહેનનો જન્મદિવસ હતો અને આવા ગુજ પ્રસંગે તેઓ શાંતિ અને વિશ્વાન આપવાની જાગૃત કરવાની તક લેશે એમ ધારણા હતી એ માટે પ્રયત્નો થયા ને આવી ગયા જનકુ, જન્મદિવસ દરમિયાન જેઓએ દમનની ઝૂબેશમાં ગળ્યને મદદ કરી હતી અને એમાં આજીવ તરી આવ્યા હતા તેમને ઈકાઓ અને બેટઓગાદો આપવામાં આવ્યા.

નનન નિન પ્રતિદિન ક્ષેત્ર ગયું વેપારીઓની દુકાનો તોડી નાખવામાં આવી અને દુકાનમાંની નીકળેનો હજારોનો માલ લઈ જવામાં આવ્યો. વેપારીઓને બા લેવાતા પગલાની ખતર આપવામાં આવી ન હતી કે માલ ઉપાડી ગયા પછી ખતી જાણુ કરવામાં ન આવી કાયદાનો કશો દોગ મ્યાં નિના રાજ્યેનીતસરની લૂટ કરતાં કરતાં ખાડી ન રાખ્યું.

અમખ્ય માણુઓ રાજ્ય છોડી ગયા, કારણ કે જનમાનની તરી સનામની સ્ત્રી ન હતી તેઓ વાલાવિક રીતિ આચાર રાખવા હતા કે શાંતિ થોડા મમ્મ થમા જ અપાશે અથવા થોડા મમ્મ બાદ સનામત રીતે પાછા ફરવું તેઓ માટે રાજ્ય થઈ જુદસી રીતે તેઓ બના મશ્વર આર્થિક નુકસાની વહોરવાની ગિયતિમાં ન હતા. આથી તેઓ પાછા ફરવા આતુર હતા રાજા પણ પોતાની ચાલે પ્રમાણે સપૂર્ણ નાકરીની ખેચાચા વખત તેઓને આવવા કે તેમ ન હતું તેઓને આરાઓ આપવામાં આવી કે જે તેઓ પ્રજામંડળમાંથી રાજામુ દે, અને પ્રજામંડળ પર આક્ષેપ મૂકતા ઝાપેલા નિવેદન પર મહી કરે તો તેઓને પાછા ફરવાની રજા મળે. તેઓ આ લાલચને વડ થયા, પણ તેઓની માનદાનિ અધૂરી હતો. મારા નિવેદનો નીચે સહી કર્યા છતાં તેમાંના કેનાયને પાછા ફરવા દેવામાં ન આવ્યા.

પાછા ફરવાની ઈચ્છા ધરાવતા પર દડ નાખવાનું નક્કી કરવા માટે એક જાતની સ્ત્રાગાસમિતિ રાજ્યે સ્ત્રી કે જાનર, દડ નાખવામાં આવ્યા છે, જેની વિગત પછવાડે આપી છે કેવાક લોકોએ તદ્દન અનવાયતાને કારણે અને તેઓના હાથ જહાતના નજીઓને કારણે આમાં દડ લખ્યા છે.

પાશવતા, જંગલિયતા અને ત્રાસ્યું રાજ્ય ચાલતું હોવા છતાં પણ લગભગ ૩૦૦૦ લોકો હજી હિન્દુસ્તાન પર છે પ્રજા સાથે સમાધાન કરવાની મહાત્મા ગાંધીજીની માગણીને રાજ્યોએ કાન પરી નવી કે એની કશી ઉધાડી અસર થઈ નથી.

હિન્દુસ્તાન પછી પ્રજામંડળે લીબર્ટી રાજ્યના માલનો—ખાસ કરીને ફોર્સ આર્થિક બહિષ્કાર કરવા માટે સૌ હિંદીઓને—ખાસ કરીને વેપારીઓ અને મિલ-માલિકોને—અપીલ કરી. આ અપીલનો સુદર જવાબ મળ્યો છે અને રાજ્ય અને એના આડતિયાઓના તનતોડ પ્રયાસો અને જમી લાલચો છતાં છેલ્લા નવ માસમાં (ખાસ કરીને એક વર્ષ) થોડી ગાસડીઓ સિવાય વધારે કંઈ વેચનારો રાજ્ય સફળ થયું નથી. ફોર્સ બહિષ્કારની સફળતા એ લીબર્ટીમાં ચલાવાયેલ નિર્દય અને અમાનવ અત્યાચારો પ્રત્યે હિંદી જનતાના રોષની પારાશીથી છે. જો પ્રજામંડળની અપીલને બધા વર્ગો—ખાસ કરીને હિંદી બધી વેપારી જનતા અને મિલમાલિકો—એ ધ્યાનમાં ન લીધી હોત તો દેખીતી રીતે બહિષ્કાર નિષ્ફળ ગયો હોત. બહિષ્કાર પહેલાં જેવો જ અસરકારક હજી ચાલુ છે. ખરેખર અદિશ્ય હિંદી પ્રજાએ બહિષ્કાર દ્વારા પોતાનો રોષ પ્રદર્શિત કર્યો છે. મુમુક્ષુ શહેરે બહિષ્કારને વ્યવસ્થિત કરવા અને ટકાવી રાખવા એક ખૂબ વગદાર સમિતિ નીમી છે. લીબર્ટી રાજ્ય પ્રજામંડળના કરતા બહિષ્કાર ખરી રીતે તે હિંદી પ્રજાની જ જાણે પ્રવૃત્તિ બની ગઈ છે.

સાર્વભૌમ સત્તા આ જંગલિયતાના સામ્રાજ્યની એક મૂક પ્રેક્ષક જ રહી છે. લીબર્ટીના પ્રજાઓનો તરફ એની કોઈ ફરજનો એને ખ્યાલ હોય એમ દેખાતું નથી. તાજના પ્રતિનિધિ વાઈસરોય અને રાજકોટના સીડેન્ટને કરવામાં આવેલ તાર અને અપીલોનો કોશ જવાબ મળ્યો નથી અને નિષ્ફળ ગયા છે. હજારો લોકોના જનમાલ જોખમમાં છે, છતાં નિર્દય દમન ચાલુ કરવા કે અટકાવવા સાર્વભૌમ સત્તાએ પોતાની આગળી સરખી પણ જોયેલી નથી.

બંધારણીય સુધારા

પ્રકરણ ૯ મું

જે યોજનાને અમલમાં મૂકવા માટે સુવરાજનું વચ્ચણ હતું એ વિષે આગલા પ્રકરણોમાં નોંધ આવી ગઈ છે. રાજ્યે આવા કહેવાતા સુધારા આપતી થોડીક જાહેરાતો પણ બહાર પાડી છે. ૩૦મી ઓક્ટોબર, ૧૯૭૯ને રૂઢિપ્તે રાજકોટમાં ભરાયેલ કાઠિયાવાડ રાજવી પરિષદ વિશેના વર્તમાનપત્રનો તારસંદેશ કહે છે કે “રાજ્યોએ લીંબડી રાજ્ય માટેની સુધારાની દરખાસ્તો ઉપર વિચાર કરેલો અને રાજકોટ કરતાં રાજતંત્રમાં કેટલાંક વધારે ઉદાર પગલાં ભર્યા માટે સુવરાજને અભિનંદન આપ્યાં.” આથી આ કહેવાતા સુધારાઓનો વાચકને થોડોક ખ્યાલ મળે એ જરૂરી છે.

જેઓએ આગલા પ્રકરણ વાંચ્યાં છે તેઓને તરત જ સમજાશે કે સુધારાઓની વાતચીતો જદાર વાદવાહ કહેવાયવા માટે હતી. જ્યાં નાગરિક સ્વાતંત્ર્યના પ્રાથમિક અધિકારોની પણ દુષ્કાવટ થાય છે, તે લીંબડીની પ્રજાની તો (આ સુધારા) એ દૂર મરકરી છે. પોતે તમાર કચેલી યોજનાને સુવરાજ આમોદાદાતી યોજના કહેતા. એ યોજનાનો સાર આ છે:-

જેટલ બેન્ક નામની એક ગ્રેટ બેન્ક થાય. ધર્યાતમાં તેને માન્ય નાણાં પૂરાં પાડે, અને એનો વહીવટ ચલાવવા એક માણસ નીમે. બેન્ક દરેક જેટલની બંધી પેદાશ લઈને વેચી આપે. વેચાણની આવકમાંથી ૩૦ ટકા રાજ્યની મહેસુલમાં ભરાય અને બાકી રહેતા ૭૦ ટકા જેટલને ખાતે જ રહેવાય. એમાંથી એના જીવનનિર્વાહની જરૂરિયાતો અને ખેતીનાં સાધનોની જોગવાઈ થાય. બેન્ક સિવાય જેટલને બીજા કોઈ સાથે નાણાપ્રકરણી સંબંધ રાજ્યની મળાણ અને મીઠાથી માંડીને પછી માટે દેવ અને જિવારખૂયા માંડીને જગદ સુધીની કોઈ પણ જરૂરિયાત બેન્ક મારફત ખરીદે એવું અધન રહે. બેન્ક સિવાય કોઈની સાધનો નાણાપ્રકરણી સંબંધ જોગવાઈસર મળવાનો.

ખેડૂતના ખાતે જમા થયેલ ૭૦ ટકામાંથી ૫૦ ટકા એના જીવનની જરૂરિયાત અને ખેતી માટે વાપરવાના, ૧૫ ટકા એનું દેણું નક્કી કરી આપીને તે પોરે જમા રાખવાના અને બાકી પાંચ ટકા વધે તે બેન્કની ખરાબતોનાં નુકસાન રાખ્યેને ઉપન્યામાંથી ત્રીસ ટકા મળે તેમાંથી એખા ૨૫ ટકા રાખે અને બાકી રહેતા પાંચ ટકા દુબકાળ કે દુર્ભિક્ષને સમયે મહેસૂલની ભરપાઈ માટે વાપરવા 'રેવન્યુ ઈક્વિલીબ્રેશન ફંડ'માં મુકાય. જેમ જેમ આ ઈક્વિલીબ્રેશન ફંડ વધતુ જાય તેમ તેમ એ ફંડનો લાભ લેવા માટે રાજ્યની મહેસૂલ પશુ વધતી જવાની હતી. ખેડૂતનું દેણું ભરપાઈ થઈ ગયા પછી એના જમા રહેતા ટકામાંથી એણે બેન્કના શેર ખરીદવા પડે. બેન્કના વાર્ષિક ચોકખા નકામાંથી બેન્કના નોકરો માટે થોડા કમીશનમાં, અનામત ફંડ બાબતે કરવામાં અને શેર હોલ્ડરોને વ્યાજ આપવામાં વપરાય. તે ઉપરાંત વધારો રહે તો પુણ્યદાનનાં કાર્યો અથવા સાર્વજનિક હિતો અને આખા ગામને લાભદાયક કાર્યોમાં વાપરવાનો હતો. કેળવણી, મામાનિક કલ્યાણ અને ગ્રામનવરચનાનું આનું ખર્ચ બેન્કના વાર્ષિક ચોકખા નકામાંથી મેળવી લેવાનું હતું.

આ યોજનાના મુખ્યતઃ બે હેતુ હોવાનું દેખાય છે: એક-દુબકાળ કે દુર્ભિક્ષને સમયે પશુ રાજ્યના મહેસૂલના અગાધ્ય અને વધતા જતા ભરણીની ખાતરી. અને બીજું-ખેડૂતની પેદાશ હાથ કરીને તેના જીવનની બધી પ્રવૃત્તિઓને અંકુશમાં લઈને એના જીવન પર સંપૂર્ણ કબજો અને આધિપત્ય મેળવવું. એ યાદ રાખવું જાઈએ કે તેના પાકની આવકમાંથી ખેડૂતને કંઈ પણ રોકડું એ યાદ રાખવું જાઈએ કે તેના પાકની આવકમાંથી ખેડૂતને કંઈ પણ રોકડું મળવાનું ન હતું પણ તેને જેની જરૂર હોય તે બધું સ્ટેટ બેન્ક તેના ખાતે જમા થયેલ રકમમાંથી પૂરું પાડવાની હતી. પોતાને મળતી મહેસૂલમાંથી રાજ્ય એક અર્થે રકમમાંથી પૂરું પાડવાની હતી. પોતાને મળતી મહેસૂલમાંથી રાજ્ય એક પાઈ પશુ ખર્ચવાનો તાર સ્વીકારતું ન હતું, પણ ગ્રામકલ્યાણના કામની જોગવાઈ પણ બેન્કના વાર્ષિક નફાના વધારામાંથી કરવાની હતી.

આ યોજનાની વિશ્લેષણમાં બીજાનું નિર્ણયક છે. આનો અર્થ એટલો જ કે ખેડૂતને સંપૂર્ણ ગુલામી અમલમાં લાવવા માટે આ જ યોજનાથી સુવરાજ સરમુખત્યાર બનવા માગતા હતા. કાંઈ પણ સંબંધોમાં એ પ્રત્યક્ષ રીતે કાર્યકરોને ગામડાંમાં નહિ જવા દેવાની એમણે જરૂર પકડી હતી. એ આ જ યોજના છે કે જેને સુવરાજ ધીરે ધીરે આગળ ધપાવવા અને પાર ઉતારવા પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. વગર માણસનો નફો કાઢી નાખવાના એકા નીચે ખેડૂતપ્રમુખને રાખ્યા છે. વગર માણસનો નફો કાઢી નાખવા માટે દળાણ કરવાનો એનો હેતુ હતો.

યોજનાને અમલમાં મૂકવા માટે આગળ વર્ણવ્યા પ્રમાણેની ગ્રામ પંચાયતોને

વિનાર યુનરાજ મેવના હતા. દબાણવી વફાદારીની પ્રતિજ્ઞાઓ લેનારો આ જોને તેઓ આમપચાવતો કહે છે તે શરૂ કરી અને આ આમપચાવતોને નામે દરેક ગામડાના જીવનને તેમણે કાળુમા લેવાનું શરૂ કર્યું છે. ખેડૂતો ઉપર ગભરો ન પૂણું કાળુ મરવા માટે આમપચાવતો દમનનું એક નવું યત્ર બની રાખ્યું એક બીજું હથિયાર બની ડ માત્ર એક જ શહેર, ૪૯ ગામડા અને ૪૦૬૮૦ની કતી ધરાવતા લીબડી જેવડા નાનકડા રાજ્ય માટે યુવરાજે રેશનનો બહાલબરો ખ્યાલ હતો. શહેર અને દરેક ગામડાને સ્થાનિક સ્વારજ્ય અને આ સ્વચાલિત મસ્થાઓ દ્વારા ચલાવવાની રાજસભામાં સમવાયત્રની તેઓ વાતો કરતા હતા. આ મસ્થાઓ કેવળ ન્યાતગતના મતાધિકારના ધોરણે ચલાવવાની હતી જાગના પાડીને રાજ્ય કરવાની નીતિને સંપૂર્ણપણે આપરી બતાવવાનો જ આમાં ખ્યાલ હતો યુનરાજ માને છે કે લીબડીની પ્રજાની નૈસર્ગિક બુદ્ધિશક્તિને લોકશાહી જરાયે માફક નથી.

રાજકીય સુધારા મફાવાનો દેખાવ કરવા માટે વખતોવખત મોવમ જાહેરાતો બહાર પડતી ૧૦ મી જાન્યુઆરી, ૧૯૩૮ને દિનસે પ્રસિદ્ધ થયેલી એક જાહેરાતમાં યુનરાજે આઠ જાણની સમિતિ આપવાની જાહેરાત કરેલી, જેમાં પ્રજામંડળે એક ખેડૂત સહિત ત્રણ સભ્ય પસંદ કરવાના હતા અને એક ખેડૂત સહિત ત્રણ સભ્ય સનાતન મંડળે પસંદ કરવાના હતા, અને બે રાજ્ય નીનવાના હતા આ સમિતિને પ્રજાની સમિતિ બનાવવાની હતી.

પ્રજાની પ્રકૃતિ અને અભિલાષાને અનુકૂળ એવું બધારણુ રચવા માટે મલાહકાર સમિતિ મનનાની હતી પ્રજાની પ્રકૃતિ અને અભિલાષાને અનુકૂળ આ બધારણુ કે કે નહિ એ નક્કી કરવા માટે સમિતિની મલાહ અનુસાર ધડાયેલું બધારણુ પ્રજા નમસ્કર જીવ કરવાનું હતું જાહેરાતમાં ઉમેરેલ હતું કે બધારણુ કર્ષ જાતનું ધડવાનું છે એનો કશો નિર્દેશ રાજ્ય નથી કરી શકતું પણ સુવગળના મનમાં સમવાયત્ર ન જેવું કારક છે જાહેરાત આગળ કહે છે કે જસમદાન તાજત્ર મેગના માટે જરૂર પડે તો લડવા માટે તૈયાર રહેવાનું પ્રજાને જાહેર સભાઓમાં કહેવામાં આવે છે આવો પ્રચાર રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચે ચાલે છે તે સુમેળમાં બાધકારક છે એવું જ નહિ પણ ત્યારે રાજ્ય પ્રજાની ઈચ્છા પ્રમાણે બધારણુ વડવા તૈયાર હ ત્યારે આવો પ્રચાર મિનજરૂરી છે એટલે ગામડાઓમાં આવો કાર્ડ પ્રચારની જરૂર નથી આથી જો ઉપર કવો પ્રચાર લીબડી શહેરના બધા કંવામાં આવશે અને જો પ્રજામંડળ તેમ જ સનાતનમંડળ ગામડાઓમાં કાર્ષ જાતને પ્રચાર નહિ કરે એવી

સંખ્યને ખાતરી આપશે અને જો બન્ને સંસ્થાઓ સલાહકાર સમિતિ માટે ચેતવાના પ્રતિનિધિઓ નીમશે તો સલાહકાર સમિતિનું કામ તરત જ શરૂ થશે.

ઉપલી જાહેરાત પર ટીકા કરવી નિરર્થક છે. સલાહકાર સમિતિની નિમણૂક પહેલાં જો ચરત મચાણી છે તેની પછવાડેનો આશય સ્પષ્ટ થાય છે. પ્રજાને કોઈ સંતા સોંપવાનું કે સલાહકાર સમિતિની બલામણી અમલમાં મૂકવાનું એમાં કોઈ વચન ન હતું, પણ સૌથી અનિષ્ટકારક વાત તો એ હતી કે પ્રજામંડળે પોતાની બધી રાજકીય પ્રવૃત્તિઓ પડતી મૂકવી એવી ચરત પ્રથમ મૂકી હતી, સંતાતનમંડળ માટે આવા કોશ સલાહ જ ન હતો. કારણ કે એ તો વાળ્યું જ એક પ્રાણી હતું. પ્રજામંડળના કાર્યકરોએ જાહેર ક્યું કે રાજકીય સુધારાઓ લખાઈ કરવા માટે રાજ્ય જે કોઈ ધગણાં ભરે તે સામે અમને વાંધો નથી, પણ બધી પ્રવૃત્તિઓ છોડી દેવાની કોઈ શરતને અમે કબૂલી શકીએ નહિ. વખત કાઢવાનો આમાં હેતુ હતો. અલગત આ જાહેરાત પાછી કરી કરવામાં ન આવ્યું કારણ કે કશું કરવાનો ઈરાદો જ નહોતો.

બીજી જાહેરાત તા. ૧૬-૨-૩૬ ને દિવસે બહાર પાડેલી, જેનો ઉલ્લેખ ૭ મા પ્રકરણમાં આવી ગયો છે. એ જાહેરાતમાં બીજી વાતો સાથે જણાવેલું કે: ગ્રામપંચાયતોની સ્થાપનાથી મળતા કુદરતી લાભ અને હજી પ્રાપ્ત કરવાનો સૌથી સારો અને ઝડપી ઉપાય એ છે કે પ્રજામંડળે એની બધી પ્રવૃત્તિઓ અટકાવી દેવી જોઈ એ અને પરિષદ ભરવાનો વિચાર માંડી વાળવો જોઈએ. આમ થતાંની સાથે જ જેહૂતોને લગતી ચાલુ બાબતોને વિચારવા ગ્રામપંચાયતોના પ્રતિનિધિઓનો સમાવેશ કરતી ખેડૂતપરિષદ વહેલી તકે બોલાવવામાં આવશે.

થોડા સમય પહેલાં રાજ્યે જાહેર ક્યું હતું કે યોગ્ય અધિકારી ધડવા માટે એક સલાહકાર સમિતિ નીમવામાં આવશે. આ જાહેરાત સ્વીકારાઈ નહિ. ત્યાર પછી દરેક ગામના ચૂંટાયેલ પ્રતિનિધિઓ સાથે મંત્રણા કરીને દરેક ગામમાં ગ્રામપંચાયતની નીચે રાજ્યે સ્વીકારવાથી આપી સલાહકાર સમિતિની હાંપે કોઈ જરૂર નહોતી નથી. પણ લોબડી યંદેરને સ્થાનિક સ્વરાજ્ય આપવા માટે રાજ્ય આઠ સભ્યો અને પ્રમુખની બનેલી એક સલાહકાર સમિતિ તરત જ નીમશે. આ સમિતિના ચાર સભ્યો સંસદના મંડળ નીમશે અને ચાર બિનઅધિકારી હશે, જેમાંથી એક મુસલમાન હશે; પ્રમુખ રાજ્ય નીમશે.

આ ચિત્રમાં પ્રજામંડળનું સ્થાન ન રહ્યું. આગામી જાહેરાતમાં સલાહકાર સમિતિમાં ત્રણ સભ્યો નીમવાનો પ્રજામંડળને હજી અપાયો હતો. દવે ધારેલી

તે વિચારવા માટેની સમિતિની તે ધારણા રાખે છે. પ્રજાની પ્રકૃતિ શી છે તે સુવરાજ સિવાય બીજું કાંઈ જાણતું નહોતું. આ સમેલનની રચના જાહેરતામાનો બીજો વિચિત્ર ભાગ છે. તેના બધા સભ્યો રાજ્યના જ નિમાયેલા હોવા છતાં પણ ભાલ જુલ્લાનાં ગામડાંને પોતાના પ્રતિનિધિઓ મોકલવાના અધિકારથી જાણી જોઈને બાકાત રાખનામાં આવ્યાં છે. કારણ કે આ જ ગામડાં હાલમાં મોખરે રહેલાં અને તેથી ત્યાં ગ્રામપચાયતોનું કારસ ભજવી શકાયું ન હતું.

પ્રજા જાણતી નથી કે ૧૧ જાણીની સલાહકાર સમિતિએ શું કયું અને નવી મજુર કદી સમેલન. પણ રાજ્યે એક દેખાવ રચ્યો. ૨૭મી જુલાઈ, ૧૯૩૬ના રોજ દરબાર હરીને સુવરાજે વાક્યાતુરીવાળું બાપણ કયું અને પ્રજાના પ્રતિનિધિઓએ જાહેરસમિતિ સ્થાપવા માટે ઠાકોરસાહેબને અભિનંદન આપતું માનપત્ર ધ્યું.

હિન પ્રતિહિન નિર્દય અને હેવાનિયતભર્યા દમનના વધવા સિવાય એ પછી બીજું કશું નવું ન બન્યું. આ એ જ રાજકીય સુધારાઓ છે જે માટે કાઠિયાવાડના રાજવીઓએ સુવરાજને રાજકોટ કરતાં રાજ્યહીનતાને વધુ ઉદાર બનાવતાં ફેટલાકે પગલાં ભરવા માટે અભિનંદન આપ્યા હતા. કાઠિયાવાડના રાજવીઓની આ સલામાં તો રાજકોટના ઠાકોરસાહેબ અને ક. વીરાવાળાને રાજકોટ અંગે જાહેર કરેલા સુધારા માટે પણ અભિનંદન અપાયેલાં.

✱

અહીં એટલું ઉમેરવું રહે છે કે લીબર્ટીના પ્રજામંડળે રાજકીય સુધારા માટે કાર્પ ચોક્કસ માર્ગણી કરી ન હતી. ઠાકોરસાહેબની જગજગા નીચે જવાબદાર રાજતંત્રની પ્રાપ્તિનું ધ્યેય તેમણે જાહેર કરેલું. એનો તાત્કાલિક કાર્યક્રમ તો પ્રજાસપકં સાધવો અને તેમને કૃપાવાનો જ હતો. લીબર્ટીના સત્તાધારીઓ ખાસ આ જ વસ્તુ થવા દેવા માગતા નહોતા અને એમ થતું બરાબર અટકાવી દીધું. બ્યાં શહેરી સ્વાતંત્ર્યના પ્રાથમિક અધિકારો પણ સ્વીકારતા ન હોય ત્યાં રાજકીય સુધારાનો પ્રશ્ન જ ક્યાં રહે છે ? પ્રથમથી જ પ્રજામંડળને પોતાની બધી પ્રવૃત્તિઓ છોડી દેવાની ચરત રજૂ થતી હતી ત્યાં 'સમવાયત્ર' અને 'સ્થાનિક સ્વરાજ' જેવા બજુર્ગાં ફૂંકતાં ગોળ ગોળ જાહેર-નામાંની શી કિંમત મળ્યાય ? આવા પ્રચારથી કાર્પ આડે માર્ગે દોરાઈ જાય તેવો સંભવ નથી. અને આ સ્થાનિક સ્વરાજનો બ્યવહારમાં શો અર્થ એ સમજનારી લીબર્ટીની પ્રજા તો સૌથી ઝાઝી ભરમાય.

પાણી ફેંકેલા, ધરની બારીઓના કાચ અને કેટલાક ઓરડાની વીંચળીના ઓળખ ફેડી નાખ્યા. પોલીસ અમલદારને તેઓ લઈ આવ્યા પછી જ અણધરતા બનાવ બનતા અટક્યા. આ બનાવોને લગતા ચચગમહેનના નિવેદન વિશે આ ગૃહસ્થ કાઠિયાનાડના એક અગ્રણીને કાળજી લખતા કહે છે કે “નિવેદનમાં અતિથયોક્તિ નથી, રૂપિયે ચાદ આની જ લખાયું છે”

બીજી કસોટીમાંથી પમાર થયા બાદ કુદરતની મહેરથી બાર્ડ ખુદ ગાંધીજીને મોટે આશ્વાસન મેળવવાનું અપ્રતિમ સફળાચ્ચ મેળવી શક્યાં. તેને ધ્યેયી રેંબોર ઇજ્જતોને કારણે પ્રજામંડળના કાયંકરો માનવાર માટે લઈ જતા હતા, એ જ ગાંધીમાં મહાત્માજી વફવાણુથી મુખબં જતા હતા. વીરમગામ રોડાને ચંચળ-મહેનને ગાંધીજીના ડાખમાં લઈ જવામાં આવ્યા. બાઈનાં વીતકે જોઈ તે ગાંધીજીને લાગી આવ્યું અને ખબર અતર પૂછ્યા. મહાત્માજીની માયાગુ વાણીથી બાઈને આરામ મળ્યો અને તેમના મનમાં નવો ઉત્સાહ રેડાયો.

બાર્ડ જે વીતકમાંથી પસાર થયાં હતા તે વર્ણવતું પ્રજામંડળે લીધેલું બાર્ડનું નિવેદન નીચે છે :

હું બાર્ડ ચચળ વાઘજી, સાતે બ્રાહ્મણ, ઉમર વર્ષ ૪૮, રહેનામી સિવાણી. પૂછવાથી લખાવું છું કે:—

જેક સુદી ૧૧ ને દિવસે હું સિવાણીથી મોટર ખટારામાં બેસીને મોજાદક જવા નીકળી. લીંબડીથી મોજાદકનો ખટારો ઊપડવાને છ કલાકની વાર હોવાથી હું લીંબડીમાં તળાવ ઉપરથી પીપળમાં ચઢીને સધાડિયાના બરે જતી હતી. રસ્તામાં મને પાંચ દસ બ્રાહ્મણના છોકરાઓ મળ્યા અને તેમણે મારી મશ્કરીઓ કરતાં પૂછ્યું કે “તારો બાપો ક્યાં છે?” મેં જવાબ આપ્યો કે “મને ખબર નથી, તારે કામ હોય તો જાતી લાવ” પછી તેઓ મારા ઉપર ધૂળ ઉડાડવા માંડ્યા. પછી જેમ હું ચાલતી ગઈ તેમ તેઓ મારી પાછળ ધૂળ ઉડાડતા આવવા માંડ્યા. અને જેમ આગળ વધ્યા તેમ ટાળું મોઢું થતું ગયું. રસ્તામાં હું બેસી જઉં તો મને મારતા હતા, હું બીજે રસ્તે વળી તો તેઓ બેગા બાલીને મને બજારમાં બેગી જતા હતા. ધીરે ધીરે દોઢસો-બેસો માણસો ભેગા થઈ ગયા હતા. પીપળમાંથી તળાવ-ઉપર ચઢી મને શુકલ-પામાં લઈ જવામાં આવી, ત્યાંથી પાછી વાળી જટાચકર ફેંજદારના ઘર પામેથી વાંચી પાસે લઈ ગયા; ત્યાંથી પાછી વાળી ચિત્રાવાળા બાંચામાં લઈ ગયા.

આખે રસ્તે મારા ઉપર ધૂળ-ઉડાડવામાં આવતી હતી. સૌ ગડાપાઠુ મારતા હતા અને મારા માથા પર નીળિયાના કટકા અને ગોદાંબા ગાસા ફેંકવામાં

આવતા હતા અને ટોપસો બનાવી મારા ગજામાં નાખવામાં આવતો હતો. બધા
ચકરના ઘર પામે લવાની ઠકર ઘાસી મત્યા અને ટોળાને વીખરાઈ જતા
મમતાન્યુ પણ સૌએ કહ્યું કે “તમે આધા ખપી જત નહીં તર તમને કોમે
આવી જશે” તેમ કહી તેમણે આવડુ જાણી તેમને આધા ખસેડ્યા.

આગળ ચાલતા ચિત્રાવાળા ખાનામાં તિમાણીનાળા જેન રૂકમણી પ્રનારક
આચાર્ય મત્યા તેમણે પણ કહ્યું કે “મારી જેનને મારી નહિ” એને પો
લાગીને તેમણે રિનતિ કરી. તેમને પણ કહેવામાં આવ્યું કે “વનમાં નહિ
પડે, નહિતર તમાગ ધરને વાધો આવશે”

ચિત્રાનાળી ગરી પાસે આવતા ‘ચાલો આશ્રમમાં દર્શન કરવા’ એમ કહી
મીનચોકમાં રૂનિ મને અપ્રેક્ષ નિચાળ પાસેના ખાયા સુધી લઈ ગયા.

ત્યા કબી નખી મારો સાડયો ફાડી નાખ્યો અને પોલકુ પણ ફાડી
નાખ્યું. ત્યા ટોળું લગભગ ચારસો જેટલું થયું ગયું હતું અને એ રસ્તાના
માગ ઉપર પથરા હિડાડવામાં આવતા હતા અને મોટી જાતીને વારંવાર
પઠાડી દેવામાં આતી હતી આમાના જવાબ માણુમે છાતી ઉપર હાથ
નાખતા હતા અને ચોનમના બટન તોડી નાખ્યા હતા “સુપંથુખા આવી
સુપંથુખા આવી, નાક કાન કાપી લ્યો” તેવી તેઓ બૂમો મારતા હતા.

આ રીતે તેઓ મને મીનચોકમાં પાછા લાવ્યા, ત્યા પોલીસમેઈક
નજીક આતના ૬ મેઈસમેઈટના આટના ઉપર બેસી ગઈ અને કહ્યું કે “મને
મારી નાખે છે મથાવો” જેના પર પોલીસ હતા તેમને નજીકે જોવાથી કુ
ઓળખી શકે. ગામાનારી એક જગે મેઈસમના કાનમાં કાર્કક મ્યુ એસે
પોલીસે મને કહ્યું કે “તું અહીંની બી જા.” પડી પોલીસે મને કહ્યું કે
“હાલો, જેન મૂકરા અવુ”

એમ હી નરી સાથે જે અવા આવીને પાછો આવ્યો મરો.

પોલીસમેઈક ઉપર લ્યાટે ૬ મેઈ હતી ત્યારે ટોળાનારી કે વાક માણુસે
એક મીનને ધપા મારી મારા ઉપર પડ્યા હતા પડી આજગ ચાલતા
જેની જાવીને મને ધડો મારો અને કુ પડી ગઈ જે મરોટિયા ખાઈને
પડરા પડી જતા જોના થતી હતી ત્યા ખીજે ધડો મારો અને નાન પડી ગઈ.

ત્યા નામે તિમાણીનાળા પોષ્ટ દરજી કાન દેખાતાં દોટને કુ તેના
આટલે બેસી ગઈ અને મે તને મ્યુ કે “મને અથવા” નીમે બૂમો મારીને

કહ્યું કે “તું અહીંથી ઉઠાડી મૂક.” તેમ કહીને સોંએ રાડારાડ કરી મૂકી,
એટલે પોપટ મને ઉઠાડી.

થોડે આશ્વા પછી જગજીવન ઉજમથી તલસાણિયા આવ્યા. તેઓ મારી
પાસે આવ્યા કે તરત સોંએ તેમને ઘેરી લીધા અને ધક્કામુક્કી કરી મૂકી,
જતાં તેઓ મને તેમની સાથે તેમના ઘરમાં લઈ ગયા.

આ દરમ્યાન આ ટોળું તેમના ઘર ફરતુ બેસીને “અહિંકાર”ની બૂમો
મારતુ હતુ. અને તલસાણિયાના ધર ઉપર પથરા ફેડા ધરની બારીઓના
કાચ અને ખત્તીના ઝોળ ફેડા નાખ્યા હતા.

આ વખતે ટોળામાંના નીચેના માણસોને મેં જોળખ્યા હતા :- (૧) મોટા
પાળવાળો હવેલીના મુખિયાજીને ડોકરો, (૨) ચીંગી ફાકતરનો ડોકરો,
(૩) હાથીરામભાઈનો ડોકરો, (૪) ચીમન શુકલ. બાકીનામાં બે પાંચ ગરાસિયા
હતા અને બીજા બધા આહણો હતા. તેઓને નજરે જોવાપી હું જોળખું પછી
તેમને નામથી હું નથી જાણતી થી. તલસાણિયાને ત્યાં દુર્ગાશંકર આવાયે
આથી ટોળાને વિખેયું અને મને કહ્યું કે “તમે આવામા ભાગ શું કામ લ્યો
છો ? તમારે ઘરમાં બેવી રહેવું જોઈએ.” શ્રી. તલસાણિયાના ઘરમાં થોડો
વખત હું બેલાન અવસ્થામાં રહી હતી.

પાછળથી પોલીસના બે માણસોએ આવી મને શિયાણીના ખટારા સુધી
પહોંચતી કરી અને હું શિયાણી ગઈ શિયાણી હું બે દિવસ રહી.

મારી બાના ઘરે એક ટોળું આવ્યું અને ટોળાએ તરત મારા ઉપર ધૂળ
અને કાંકરા ઉડાડવા માડ્યા. મેં બૂમો મારી એટલે મારા કાકા દીવેશ્વર માવજી
(મજામંડળની જાહેરસભામાં તેઓ પ્રમુખ થયા હતા) આવ્યા. આ વખતે
રાતના દસ વાગ્યા હતા.

દીવેશ્વર માવજી તોફાની લોકોને વડવા માંડ્યા. આથી ટોળું દરબારગઢમાં
પાછું ગયું અને ફરીથી ટોળું દીવેશ્વરભાઈના ઘરે ગયું.

દીવેશ્વરભાઈનું ધોતિયું કાઢીને તેમને માથાં. દીવેશ્વરભાઈનું ધોતિયું નીકળી
મથું એટલે તે નીચે બેસી ગયા અને જ્યેષ્ઠ માર પડતો ગયો તેમ તેઓ ગમ...
રામ બોલતાં હતા. દીવેશ્વરભાઈ લગભગ પોણેસો વર્ષની ઉંમરના છે. તેમના
દોકરાએ બૂમાબૂમ કરી મૂકી તેથી બાલાયકર પ્રાણજીવન અને પ્રભાસકર
બાલાયકર આવી પહોંચ્યા. તેમણે દીવેશ્વરભાઈને ડોકરો.

હું સંતાપને બાધાસંકરની શેરીમાં બુધિવાન્ય ઝોટે કમાડ પાછળ ભરાઈ ગઈ હતી. ત્યાંથી પણ ટેળાએ અને ચોધી કાઢી મને ધક્કા મારીને બહાર કઢી પછી મારી દીંગાટોળી કરીને આઠ દશ માણસોએ અને ઉપાડી, મેં ધૂમો મારી, પણ શેરીમાં બધાં ઘરનાં કમાડ બંધ હતા. એક હેડમાસ્તર બહાર હતા. રસ્તામાં પહોંચતા, ઉપાડતા અને ધસડતા મને મામને પાદર લઈ ગયા. પાદરથી મને ચલાવી અને ચાલતાં ચાલતાં વારંવાર બોલી ઝાલીને ધક્કા મારી મને પાઠી દેવામાં આવતી અને પડ્યા પછી પ્રાદુઓનો વરસાદ વરસતો. ઊભી થઈને ચાલુ એટલે ગડાપાદુ મારતા હતા.

દૂવો વટાવ્યા પછી લાકડીઓ મારવા માંડી. તેઓ બોલતા હતા કે “તને વાંકાને પરણાવવા લઈ જવી છે.” આ સિવાય બીજાત્મ માણોનો વરસાદ ચાલુ હતો. દૂવો વટાવી જેમ આજળ ચાલી તેમ મારા ઉપર છૂટથી લાકડીઓના ધા કરવા માંડ્યા અને રસ્તામાં હું બેરુદ્ધ થઈ હતી.

થોડીવાર પછી હું ન્યારે અર્ધ બેભાન સ્થિતિમાં આવી ત્યારે તેઓએ મને ઉપાડી લીધી અને ઉપાડીને મારાની બરેલી એક ખાડમાં નાખી. દૂવાનું ગંદું પાણી ન્યાં બેસું થાય છે અને ન્યાં બેસો પડી રહે છે તે ખાડામાં મને નાખી.

ખાડામાં નાખીને મને કહે કે દૂવે તું બહાર નીકળ. બહાર નીકળવાની મારામાં શક્તિ નહોતી, એટલે હું બેલી રહી એટલે બહાર ઊભા રહીને કેટલાકે મન લાકડીઓ મારી.

મહા મહેનતે હું બહાર નીકળી પણ મને ત્યાં ચણર આવ્યાં એટલે હું બેસી ગઈ અને મને લોહીની ઊલટી થઈ. પછી હું પડી ગઈ.

આ દશાથી ત્રાપીને હું દૂવામાં પડવા જતી હતી એટલે તેઓ અભરપણ થઈને મારી કપા ખાવા લાગ્યા અને મારી આડા ફરી મારા ઘરના ખાંચા સુધી ત્રાપી ગયા. હું મારા મેર લગભગ બાર વાને પહોંચી. ઘરમાં મને બે ધણુ વખત લોહીની ઊલટી થઈ.

ખાસ ચંચળ વાધજના ડાખા અંગુઠાનું અડીયા મઠી બદલ નિશાન છે.

રાજ્યનાં કેટલાંક જાહેરનામાં (જેનો આ પુસ્તિકામાં નિર્દેશ થયો છે)

જાહેરનામું.

હીંબડી રાજ્યમાં કેવા પ્રકારનું રાજ્યતંત્ર હોવું જોઈએ તે વિશે પુવરાજસાહેબે
તા. ૮-૧-૩૬ના રાજ નીચે પ્રમાણે જાહેરાત કરી હતી —

“ મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે હીંબડીનું રાજ્યતંત્ર એવું હોવું જોઈએ કે જે મુદાવિદ્
નામદાર બાપુમાહેનની સાર્વભૌમ સત્તા તરફની જવાબદારી અને તેઓ નામદાર-
શ્રીના રાજ્ય તરીકેના અગત હક્કો જાળવી રાખી હીંબડીની સમસ્ત પ્રજાના
વિચાર અનુસાર તેમની પ્રકૃતિ અને અભિલાષાઓને અનુકૂળ હોય આના
રાજ્યતંત્રનો મુમદ્દો આઠ સભ્યોની એક સલાહકાર સમિતિની સલાહ અને મદદથી
તૈયાર કરનામાં આપરો સલાહકાર સમિતિના સભ્યો ૩ નણ, જેમાંના એક ખેડુત
હશે તે પ્રજામડળ પસંદ કરશે (બીજા) ૩ નણ સભ્યો, જેમાંના એક ખેડુત
હશે તે સનાતની સભા પસંદ કરશે અને ૨ મે, મળ્યો રાજ્યથી નિમારી

સલાહકાર સમિતિની મદદથી તૈયાર કરેલ મુસદ્દો હીંબડીની સમસ્ત પ્રજાના
વિચાર અનુસાર તેમની પ્રકૃતિ અને અભિલાષાઓને અનુકૂળ છે કે કેમ તે
જાણવાનો પ્રયત્ન પણ તે જ સમિતિની સલાહ ઉપરથી નક્કી કરવામાં આવશે.

સલાહકાર સમિતિની મદદ ઉપરથી કેવા પ્રકારનો મુસદ્દો તૈયાર થશે તેની
આગાહી અત્યાસ્થી હું ન કરી શકું પણ આ બાબતમાં કટલા થોડા દિવસોમાં
અનેક વ્યક્તિઓ સાથે માટે ચર્ચા શરૂ છે અને મારા વિચારોનો ઉલ્લેખ જાહેર
સલાઓમાં પણ થયેલ છે તેમાં અમુક ગેરસમજૂતો જોની થયેલી અને જણાય
છે એનો પુવાસો કરવાની જરૂર રહે છે મારો ઇરાદો હીંબડી શહેર અને
ગામડાઓને જુદા પાડી, શહેરની વસ્તીને બહોળી સત્તાઓ આપવી અને

ગામડાઓમાં અત્યારની જ પરિસ્થિતિ કાયમ રાખવાનો છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે મારી ઇચ્છા એવી છે કે લીંબડી શહેરને લગતી બાબતોમાં નેટલી સત્તા લીંબડીના કોષ્ટ પશુ શહેરને મળે તેટલી સત્તા દરેક ગામડામાં વ્યવસ્થાને પોતાના ગામને લગતા સનાલો મળવી હોવી જોઈએ અને પડી જેમ એક અવિભક્ત કુટુંબના સભ્યો જેવા કે પિતા અને તેના પુત્રો નિકટના સ્વજનોમાં તેમનો વ્યવહાર થવાય છે તેની જ નિકટની દોરીઓથી સ્થાનિક સ્વનત્રતા ભોગવતા શહેર અને ગામડાઓને એક પ્રકારના મમવાયતત્ત્વમાં ગૂંથી લેવા તેની મારી નેમ છે અને આ મારા વિચારો સનાહકાર સમિતિ પાસે હું આગ્રહપૂર્વક મૂકીશ એમ હું ખાત્રી આપું છું.

જવાબદાર રાજતત્ત્વ મેળવવા માટે જરૂર પડે તો રાજ્ય સામે તકાલ કરવા તૈયાર થવા પ્રજાને જાહેર સભાઓમાં સૂચવવામાં આવે છે આવા પ્રકારથી અહીંના રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચેના મીઠા સબંધ અને સ્નેહને હાનિ થાય કે એટલું જ નહિ પણ જ્યારે સમસ્ત પ્રજાની ઇચ્છા અનુસાર રાજતત્ત્વ યોજના રાજ્ય તૈયાર છે ત્યારે આપો પ્રચાર નિરર્થક છે અને તે કારણથી ગામડામાં કોષ્ટ પશુ પ્રચારનું પ્રયોજન રહેતું નથી. તેમ ઉપરોક્ત પ્રચાર લીંબડી શહેરમાં બધે થઈ અને ગામડામાં કોષ્ટ પશુ નહિ કરવાની સનાતની મંડળ તથા પ્રજામંડળ ખાતરી આપેલો અને નવે સરચાઓ પોતાના તરફથી સનાહકાર સમિતિ ઉપર નીમવાના સભ્યોના નામ મને મોકલશે કે તસ્ત જ સનાહકાર સમિતિ પોતાનું કાર્ય શરૂ કરશે.”

જાહેરનામું

“નેક નામદાર યુવરાજ સાહેબની ઇચ્છા એવી છે કે ગામડાને લગતી દરેક પ્રવૃત્તિઓ આગળ સમિતિ દ્વારા કરવામાં આવશે, એટલે કે મહાજીત, ધર્મોદ્ધાર, ગામાત, ખરાબત વગેરેની ઉપજો આમસ્થધારણામાં વાપરવાનો પ્રમુખ પ્રત્યેક આમ્યસમિતિ કરશે

હમણા જ નેક નામદાર યુવરાજ સાહેબે ગામડાની વસ્તીને અમુક રાહનો આપી છે અને વસ્તીની દરેક મુશ્કેલીઓ તેઓથી દૂર કરવા હમેશ તત્પર છે તે સૌ જાણે છે. તેથી કોષ્ટની ધાક, ધમકી કે દબાણની બીક રાખ્યા વિનાય સુવેદનાતિથી વર્તવા હરકોઈને સૂચવવામાં આવે છે

‘આમ્યોદ્ધાર વિચારણા’ નામની પુસ્તિકા બહાર પાડવામાં આવી છે જેમાં કોષ્ટ સહકારીમંડળ મળવની યોજના છે એ વિચારણા માટે છે, ફરજિયાત દાખલ કરવાની નેમ નથી.

તા. ૧૦-૧-૩૯

(સહી) રતોહસિ તુલ્લ
દિવાન, રા લીંબડી

પાણુરીણાની ઘાડ પછીનું

જાહેરનામું

પાણુરીણામાં લૂંટ ચઢાવી ખોટો ભય ઉત્પન્ન થાય એવા રિપોર્ટ ફેલાવવામાં આવ્યા છે. સંખ્ય તરફથી આ લૂંટની જરાખર તપાસ થાય છે તે માટે એક રોશિયલ એફિસરની નિમજૂક કરવામાં આવેલ છે અને પાણુરીણામાં લોહિતો ભય દૂર કરવા માટે પોલીસનું ખાસ યાત્રું મૂકવામાં આવ્યું છે. આથી ત્યાંનાં લોકોમાં શાંતિ પથરાઈ ગયેલ છે. વળી આ જાહેરનામાથી સંખ્યની સમસ્ત પ્રજાને ખબર આપવામાં આવે છે કે કોઈ પણ જાતનો ભય સંખ્યનું કોઈ કારણ નથી.

લીંબડી

તા. ૮-૨-૩૯

ફત્તેહસિંહજી

દીવાન, રા. લીંબડી.

જાહેરનામું

લીંબડી શહેરમાં વસતા લગભગ ૨૮૦૦ ઉમર લાયક પુરુષોની સહીયો સંખ્યા પાસે ફેટલીક અરજીઓ રજૂ થઈ છે, જેમાં તે લોકોએ જણાવ્યું છે કે પ્રજામંડળની નીતિ સાથે તેઓ સમત નહિ હોઈ આ સંસ્થા પ્રજામંડળનું નામ ધારણ કરે તે સામે તેમનો વાંધો છે, તે મંડળને લીંબડીની સમસ્ત પ્રજાને નામે પરિચિત બરવા દે નથી. તેથી પ્રજામંડળ તરફથી આ માસની ૧૬મી તારીખે આવી જે પરિચિત બરવાની છે તે અટકાવવી જોઈએ.

સને ૧૯૩૧ ની છેલ્લી વસ્તીગણતરી પ્રમાણે લીંબડી શહેરમાં પુરુષોની સંખ્યા ૬૮૫૨ માણસની હતી. જાળકો તથા સમીરોની ૫૦ ટકાની સંખ્યા આમાંથી બાદ કરીએ તો લીંબડી શહેરમાં ઉમર લાયક પુરુષોની વસ્તીની સંખ્યા લગભગ ૩૪૦૦ માણસની આંકી શકાય. આ હિમાને લીંબડી શહેરની વસ્તીના ઉમર લાયક પુરુષો પૈકી ૭૨ ટકા જેટલા માણસો તા. ૧૬ મીએ પ્રજાપરિચિત બરવાથી વિરુદ્ધ છે.

૩૦ ખાલસા ગામની ગ્રામપંચાયતોના સભ્યો તરફથી તેવી જ અરજીઓ રજૂ થઈ છે. દરેક ગામના પુખ્ત ઉમરના ખેડૂત આદમીના મતથી આ સંખ્યો ચૂંટાયેલા છે આ સંખ્યમાં ૩૮ ખાલસા ગામ છે, જેની પુરુષ વસ્તીની કુલ સંખ્યા સને ૧૯૩૧ ની વસ્તીગણતરી મુજબ ૧૧૪૭૨ હતી. આ હિસાબે સંખ્યનાં ખાલસા ગામો પૈકીનાં ૮૦ ટકા ગામો તથા ખાલસા ગામોની વસ્તીના ૭૭ ટકા સંખ્યો પણ તા. ૧૬ મીએ પ્રજાપરિચિત બરવાથી વિરુદ્ધ છે.

દૂકમાં આખા રાજ્યની લગભગ ૭૫ ટકા વસ્તી પરિપક્વ બરવા સાથે વાંધા દર્શાવે છે. વસ્તીના બાકીના ૨૫ ટકા જેમણે પરિપક્વ બરવા સાથે વાંધા નોંધાવ્યો નથી તેમના હરેક માણસ ખરેખર પરિપક્વ બરવાની તરફથી છે તેમ માનવા કાંઈ પુરાવો નથી. પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ તેવી હોય અને પાં. બરવામાં આવે તો પણ વસ્તીની લઘુમતી વળી જ તેવી પરિપક્વ બોલી શકે

તા. ૧૯મીએ બરાનારી પરિપક્વનો ખાસ હેતુ કેટલીક રાહતો માગવાનો છે. જે ગામેમાં ગ્રામ્યપંચાયતો સ્થાપાઈ ગયેલ છે ત્યાં ગ્રામમાંની ઘણીખૂ. અને ખીછ પણ ઇટલીક રાહતો અપાઈ ગઈ છે. ઉપરાંત ગ્રામ્ય. સ્થાપનાથી દરેક ગામનાં લોકોને સ્થાનિક વહીવટમાં સ્વરાજ્યની નિશા સત્તાઓ મળેલી છે. સરતા અને તાત્કાલિક ગ્રામની ગોઠવણ, સ્થાનિક કાર. વેરાના દરનું નિયમન કરવાની સત્તા, સ્થાનિક આબાદીનાં કાર્યો-જેવાં કે નિશાળો, દવાખાનાં, જળાશયો તથા ગ્રામ્ય મુર્ખારણીની પ્રવૃત્તિમાં થતાં ખર્ચ ઉપરનો કાબુ, વગેરે સત્તા તથા હક્કો [ગ્રામ્યપંચાયતની સ્થાપનાથી] ગામડાંની વસ્તીને મળેલ છે. ઉપરાંત સ્થાનિક મહેસૂલી નોકરીની બહુ. ખરતરરીની સત્તા પણ પંચાયતને આપવામાં આવી છે. ગામ ઉપર કાંઈ પણ નવો કર નાખ્યા સિવાય આ હક્કો તથા સત્તા તેમને ગ્રામ થ્રુએલ છે. વસ્તુ. જે તેઓ ધારે તો સ્થાનિક કરવેરાનો દાબનો દર ઓછો કરવા તેઓ સક્તિમાન થશે.

રાજનાં દરેક ગામડાંને ગ્રામ્યપંચાયતની સ્થાપનાથી થતા સ્વાભાવિક લાભ અને હક્કો મેળવી આપવાનો ક્રમ અને તાત્કાલિક રસ્તાએ છે કે પ્રજામંડળે હાકલી તેની પ્રવૃત્તિ બંધ કરી તથા પરિપક્વ બરવાનો ખ્યાલ છોડી દેવો. ગામ ચલાવી દરેક ગ્રામ્યપંચાયતના પ્રતિનિધિની બનેલી અને આખા રાજ્યના બિડુનોને લગતી સાધારણ બધી-બાબતોનો વહીવટ કરવા વાસ્તે બિડુ સભા વહેલી તકે બોલાવી શકાય.

યોગ્ય સંજ્ઞાઓના વહીવટ એક સલાહકારી મંડળ નીમવાનું ગામને થોડા વખત પહેલાં જાહેર કરેલું. આ દરખાસ્ત સ્વીકારવામાં આવેલી નહિ, અને દરેક ગામ તરફથી માગણી થયે નેમના ચૂંટવા પ્રતિનિધિ ટાણે મંત્રણા કરી પ્રત્યેક ગામ દીક ગ્રામ્યપંચાયત સ્થાપવાની નીતિ રાજ્યે અખત્યાર કંઈ હોઈ હશે તેના કમિટીની બદર પણ તપી. પરંતુ લોખંડી દહેરને પોતાના સ્થા. નિક વહીવટમાં રહ્યાજ ગ્રામ્યપંચાયત દેવળી આદ સભ્યો તથા પ્રજાની બનેલી એક સલાહકારી કમિટી રાજ્ય સુરતનાં જ નીનશે આ કમિટીના તાર વચ્ચે

સનાતન સભા નીમશે અને ચાર બિનઅમલદાર સભ્યો, જેમાંનો એક તો સુધ્ધમાન જ હશે, તથા પ્રમુખ રાજ્ય નીમશે.

આ સંજોગમાં ફક્ત પ્રજાની લઘુમતી તરફથી મોટી શકે તેવી પ્રજા પરિષદ તા. ૧૯મીએ બરવાનું બિનજરૂરી જણાય છે. જે જે રાહતો મેળવવાનો તેમનો ઉદ્દેશ છે તે તથા તેથી પણ વધારે રાહતો ધણીખરાં ગામોમાં મળી શકે છે. અને જે પ્રજામંડળ પોતાની પ્રવૃત્તિ અને ચળવળ બંધ કરશે તો બાકીનાં ગામોમાં પણ તેવી રાહતો સત્વર મળી જશે. વળી પરિષદ બરવા બાબત લોકોના મોટા ભાગના સખળ વિરોધ સામે થઈ પરિષદ બરવી તે દેખીતું સલાહભરેલું નથી. આ સંજોગોમાં પરિષદ બરવાથી ગંભીર સ્વરૂપ પકડે તેવાં હમકલાં થઈ પરિણામે તોફાન ધામ. છતાં પરિષદનો નિષેધ કરી રાજ્ય પોતાની રૈયતના પ્રાથમિક હક્કો ઉપર જરા પણ અકુસ મૂકવા માગતું નથી. પરંતુ આ ગંભીર સ્થિતિ બહુ જતાં જે પરિષદ મળશે અને તેને અંગે દુ.ખદ પ્રસંગો ઉપસ્થિત થશે તો તેની જવાબદારી પ્રજામંડળને સાર રહેશે.

લીબડી,

(સહી) કૃતેહસિંહજી,

દીવાન, રા. લીબડી.

તા. ૧૧-૨-૩૬

સનાતનમંડળની પત્રિકા

પ્રજાના મોટા ભાગનો વિરોધ છતાં અને સમસ્ત પ્રજાને નામે પરિષદ રવાનો હજી ન હોવા છતાં તા. ૧૬-૨-૩૬ ના રોજ કહેવાતા પ્રજામંડળે (વલ્લિકમંડળે) લીબડીની સમસ્ત પ્રજાને નામે પરિષદ બંરવા બહાર કરેલ છે. આ પરિષદમાં લીબડી રાજ્યની સનાતની પ્રજાને તે સામે વિરોધ હોવાથી તેવો માત્ર વિરોધ બતાવવા તે પરિષદમાં સનાતની સભ્યો મોટી સંખ્યામાં જવાના છે. સમસ્ત પ્રજાને નામે બરાલી પરિષદમાં પ્રજાનાં દરેક માણસને જવાનો હોઈ જે વલ્લિકમંડળ તરફથી તે વખતે ડાઉનથી અગર બંધબારણે સમાપ્ત થવામાં અડચણ કરવામાં આવશે, તો પરિષદમાં વિરોધ બહાર કરવા, તેની ડાઉનને તોડીને પણ દાખલ થવા પ્રયત્ન કરવામાં આવશે. માટે વલ્લિકમંડળને તેવી અડચણ નહિ કરવા ચેતવણી આપવામાં આવે છે. છતાં પણ જે વ્યાજબી કરવામાં આવશે તો ગમે તે રીતે સનાતની સભ્યો સમામાં દાખલ થશે અને જે તેમાં સુલેહનો ભગ થશે તો તેની જવાબદારી વલ્લિકમંડળને સાર રહેશે.

લીબડી

મંત્રી

સનાતન ધર્મ સભા—લીબડી

તા. ૧૮-૨-૩૬

જાહેરનામું

અમેને એમ જણાય છે કે આજે પ્રજામંડળ તરફથી એક પરિપદ ભરા-
વાની હિ અને તેનો વિરોધ કરવા પ્રજાનો મોટો ભાગ તૈયાર પડવાનો છે.
આ સંગેગોમાં મુલેહનો ભંગ, હુલ્લડ તથા મારામારી થવાનો ભય રહે છે.
તેથી હું આથી ફરમાન કરું છું કે પબ્લીકના કોઈ પણ સપ્સે આજે લોકો
ધારિયાં, તથવાર, ખંદૂક તથા તેમાં કંઈ હથિયાર લઈ લીંબડી શહેરમાં ફરું
નહિ તથા તેમાં કોઈ હથિયાર લઈ પરિપદમાં અથવા પરિપદ ભરવાની જગ્યા
આસપાસ જવું નહિ.

આજ તા. ૧૯-૨-૩૯ ના રોજ કોર્ટનો સીક્કો તથા મારી સહી કરી
આપી છે

આ જાહેરનામું પોલીસખાતેથી પરિપદના સ્થળે તથા શહેરમાં મુખ્ય
જગ્યાએ ચોટી તેને પ્રસિદ્ધિ આપવી.

(સહી) વુલસીદાસ ઝ. લવોંગીઆ

ડિસ્ટ્રીક્ટ મેજસ્ટ્રેટ

રા. લીંબડી

જાહેરનામું

અમારા જાણવામાં આવ્યું છે કે કેટલાક લોકો ખોટી અફવાઓ ફેલાવી
શહેરની અંદર ભયનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરાવે છે. આવી અફવાઓ ફેલાવ-
નારાઓ સામે કાયદેસર પગલાં લેવામાં આવશે.

આવી હલકટ અફવાઓ ઉપર કોઈ પણ ધ્યાન આપ્યા વિના સમસ્ત
પ્રજાએ પોતપોતાનો કામધંધો નિશ્ચિંતપણે ચાલિત કરવો.

લીંબડી

(સહી) ફત્તોહસિંહજી,

તા. ૨૨-૨-૩૯.

દીવાન, રા. લીંબડી.

જાહેરનામું

લીંબડી શહેરને પોતાના સ્થાનિક વહીવટમાં સ્વરાજ્ય આપવાના હેતુથી આઠ
સપ્તેા તથા પ્રમુખની અનેકી એક મલાહકારી કમિટી નીમવાનો રાજ્યનો નિશ્ચય
અમારા તા. ૧૬-૨-૧૯૩૯ના જાહેરનામામાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ હતો. આ
પૈકી ચાર સપ્તેા સનાતન સજ્ઞા નીમશે અને ચાર મિનઅમલદારી સપ્તેા
તથા પ્રમુખ રાજ્ય નીમશે તેમ પણ જાણવામાં આવ્યું હતું. પોતા તરફથી
ચાર સપ્તેા નીમવાની સુચના સનાતનસજ્ઞાને કરવામાં આવતાં તેમની ચારના

મદલે જ સભ્યો મળવાની માગણી થવાથી તે માન્ય રાખવામાં આવી હતી અને તેના તરફથી ચૂંટાયેલા જ સભ્યોનાં નામ અમારી પાસે રજૂ કરવામાં આવ્યાં છે અને તે જ નીચે મુજબ છે :

૧. દયારામ અગ્રેશજી વઘીલ
૨. ત્રંબકલાલ નાનાલાલ આચાર્ય
૩. દુર્ગાશંકર મણિશંકર ઉપાધ્યાય
૪. માણેકલાલ મયાશંકર આચાર્ય
૫. હરિશંકર ઇશ્વરલાલ જોષી
૬. મતાદાર ગોરધન મળા

રાજ્ય તરફથી નીચેના જિનઅધિકારી પાંચ સભ્યો નીમવામાં આવે છે.

૧. વૌરા હસનઅલી સમસુદીન
૨. શુલામ આલમ સોલંકી
૩. શાહ ચકુભાઈ શુલામચંદ
૪. શાહ ચત્રજીજી લહેરચંદ
૫. પા. લખમજી ઝવેર

પ્રમુખ રાજ્ય તરફથી નહીં નીમતાં પોતાનો પ્રમુખ ચૂંટી કાઢવા ઉપરના અગિયાર સભ્યોને જ સત્તા આપવામાં આવે છે.

આ કમિટીના સેક્રેટરી તરીકે રાજા શ્રી. બાલુભા જેડીભાઈને નીમવામાં આવે છે જે કમિટીનાં પ્રાસીડીંગ વિગેરેનું તમામ કામકાજ કરશે, પણ તેમને મત આપવાનો અધિકાર રહેશે નહિ.

કમિટીની વહેલી બેઠક દરબારગઢમાં તા. ૨-૪-૩૯ ના રોજ ૧૧ વાગતાં શરૂ થશે અને તે વખતે પ્રમુખ ચૂંટી પોતાનો કાર્યક્રમ કમિટી શરૂ કરશે. ત્યારબાદ પ્રમુખ કમિટીની બેઠક બોલાવી શકશે અને અમને આશા છે કે તે તેમની ભલામણો તે કમિટીના પ્રમુખ તરફથી અમને વહેલી તકે મોકલવામાં આવશે.

ઉપરોક્ત કમિટીની ભલામણ ઉપરથી સહેરસભા સ્વપાસે અને દરેક ગામડામાં ગ્રામપંચાયત ચૂંટાયે ત્યારે સ્થાનિક સ્વતંત્રતા ભોગવતાં શહેર અને ગામડાંઓને એક પ્રકારના સમવાયતંત્રમાં ચૂરી લેવાની નેક નામદાર યુવરાજ સાહેબની નેમ યકચ-બનશે. પરંતુ તેનું સમવાયતંત્ર સમસ્ત પ્રજાના વિચાર અનુસાર તેમની પ્રકૃતિ અને અભિલાષાઓને અનુકૂળ થશે અને તેનું તંત્ર તૈયાર

કરવા માટે કેવી યોજના કરવી જોઈએ તે બાબતના વિચારો કરવાના વર્ગ આપ્યો છે અને તેથી સમસ્ત પ્રજાના આગેવાનોની એક કોન્ફરન્સ બોલાવવાને રાજ્યે નિશ્ચય કર્યો છે.

શહેર સભા સલાહકાર કમિટીના ઉપર દર્શાવેલ અગિયાર સભ્યો આ કોન્ફરન્સમાં ભાગ લેવા આમંત્રણ આપશે અને ગ્રામ્યપંચાયતો પોતામાંથી ગામડાંઓના પ્રતિનિધિઓ નીચે પ્રમાણે ચૂંટશે:

હાંબડી ટપાના હાંબડી શહેર સિવાયનાં તમામ ગામોની ગ્રામ્યપંચાયતો તથા રંગપર ગામની ગ્રામ્યપંચાયત પોતામાંથી એક સભ્ય ચૂંટશે.

રાણામઠ ટપાનાં ગામોની ગ્રામ્યપંચાયતો પોતામાંથી એક સભ્ય ચૂંટશે.

રાજસર ટપાનાં ગામોની ગ્રામ્યપંચાયતો પોતામાંથી એક સભ્ય ચૂંટશે.

શિયાણી ટપાનાં ગામોની ગ્રામ્યપંચાયતો પોતામાંથી બે સભ્યો ચૂંટશે.

પાલુડીયા ટપાનાં ગામોની ગ્રામ્યપંચાયતો તથા આશુકંપર અને ધન સ્થામપુરા ગામોની ગ્રામ્યપંચાયતો મળી પોતાનામાં બે સભ્યો ચૂંટશે.

તેરી જ રીતે રજોલ તથા જાંજી ટપાનાં તમામ ગામોની ગ્રામ્યપંચાયતો પોતાનામાંથી દરેક બે સભ્યો ચૂંટશે.

આ ઉપરાંત બીજી કોમો કે વર્ગો જેવા કે ભાયાત, ગરાસિયા, ખાંડેજી વગેરેના અગિયારો દર્શાવી શકે તેવા બીજા ૭ સભ્યોને રાજ્ય તરફથી આમંત્રણ કરવામાં આવશે.

ગ્રામ્યપંચાયતને ચૂંટવાના સભ્યોનાં નામ અમારી પાસે તા. ૧૦-૪-૩૬ પહેલાં મોકલી આપવાનો પ્રત્યેક ગ્રામ્યપંચાયતે કરવો અને તે નામે આગળ પછી વહેંચામાં વહેંચી તો કોન્ફરન્સ બોલાવવાનો બંદોબસ્ત કરવામાં આવશે. તારીખ ૨૫-૩-૧૯૩૬.

(સહી) કૃત્તેહસિંહજી
દિવાન, હાંબડી શહેર

આંકડા

હારી, ધાડ, દંડ અને જપ્તીના, ચખ્દો કે ચિત્રોથી વર્ણવી ન શકાય તેવા, આંકડાઓનો સાર નીચે પ્રમાણે છે.—

હિજરતે ગયેલા ખેડુ	...	સંખ્યા	૩૫૦
તેમનાં ઘર	....	"	૩૬૪
જપ્ત કરેલાં તેમનાં ઘર	....	"	૨૨૬
એ ધરની કિમ્મત	...	રૂ.	૬૪,૪૫૦
હાઈ લીધેલાં ખેતરની કિમ્મત	....	રૂ.	૬૬૫૮
ધરની કિમ્મત	....	રૂ.	૧,૪૨,૬૦૦
પાક	...	મણ	૧૧,૮૩૫
એ પાકની કિમ્મત	....	રૂ.	૩૬,૦૪૦

જપ્ત થયેલી ઉપરની માલ મિલકતની કિમ્મત

રૂ. ૨,૫૦,૦૪૮

આશરે ૩૧ ખેડૂતો ઉપર પ્રજામંડળની પ્રવૃત્તિમાં જાગ્રી
લીધાનો શક હોવાના કારણે તેઓનો દંડ થયો

રૂ. ૧૮,૧૬૨

કુલ રૂ. ૨,૬૮,૭૧૦

વેપારીઓની માલમિલકત લૂંટણી, ચોરાણી કે જપ્ત થઈ

ધર જમ થયાં	...	....	૧૪૧
એવાં ધરની કિમ્મત	....	રૂ.	૬૧,૦૦૦
ખેતરો જપ્ત કર્યાં	....	વિષા	૫૨૬૦
તેના	...	રૂ.	૬૮૪૫૦
પાક ચોરાયો કે જપ્ત થયો	....	મણ	૫૮૫૦

તે પાકની કિંમત	...	રૂ.	૮૩૨૫
ઉધરાણી અટકાવી	...	રૂ.	૧,૪૬,૩૫૦
ધરવખરી જમ્ત થઈ કે ચોરાઈ ગઈ	...	રૂ.	૭,૩૦૦
માલ મિલકત અને રોકડ ચોરાયાં કે લૂટાયાં	...	રૂ.	૩૯,૭૮૮
લિલામ કરેલી માલ-મિલકત	....	રૂ.	૭,૬૦૦
વેચવાનો માલ વગેરે	...	રૂ.	૧,૫૫૦
		રૂ.	૩,૪૦,૩૫૮

લીંબડી ચહેરની પાંચ દુકાન તોડીને	'	"	
રાજ્ય વેચવાનો માલ લઈ ગયું	"	"	૧૯,૩૦૦
૨૩ હિજસ્તીઓ લીંબડીમાં પાછા આવતાં			
તેમનો ચયેલો દૂધ દંડ		રૂ.	૨૦,૮૧૭

આખો સરવાળો રૂ. ૩,૭૯,૫૬૫

દંડ

ખેડૂતો, બરવાડો, હરિજનો અને બીજાઓએ હિંમત કરી નથી, પણ પ્રજામંડળની મદદિઓમાં કંઈક ભાગ લેવાની આશંકા આવી હોય તેમના દંડ થયા છે. તેમાંથી પ્રજામંડળને થોડી માલિતી મળી છે તે નીચે આપી છે:—

હુસળા

૧. મટાર પટેલ	...	...	રૂ.	૩,૦૦૦
૨. પંજા નાગર લક્ષ્મીચંદર	...	...	"	૨,૦૦૦
૩. કાભાઈ	...	...	"	૨,૦૦૦
૪. પરચોતમ પુંબ	...	...	"	૧,૦૦૦
૫. દેવળી કેલવ હીરજી	...	...	"	૬૦૦
૬. અમરથી વસતા	...	...	"	૧,૦૦૦
૭. કાળુમાઈ દિપસિંહજી	...	...	"	૫૫૧
૮. બરવાડ નાના સાંગા	...	...	"	૫૫૧
૯. પટેલ જીરામ મોહન	...	...	"	૫૫૧
૧૦. સોલંકી કેકુ નથુ	...	...	"	૫૦૧

૧૧. કોળી પોપટ કુબેર	...	...	૫૦૧
૧૨. જોસી ગ સોલકા	...	...	૧૦૦
૧૩. નારાણ કુબેર	...	...	૧૦૦
૧૪. જુરા બરવાડ	...	...	૧૦૦
૧૫. દેવુ બેધવ	...	...	૩૦૦
૧૬. ઘેવા (ભરવાડ)	...	...	૩૦૦
૧૭. આપા રાઠોડ	...	...	૧૦૦
૧૮. રામભાઈ રાઠોડ	...	...	૧૦૦
૧૯. ભાલિયા (હરિજન)	...	...	૧૦૦
૨૦. અમરા (હરિજન)	...	...	૫૧
૨૧. એક હરિજન	...	...	૫૧
૨૨. એક હરિજન	...	...	

હડાળાનો સરવાળો ... રૂ. ૧૩,૮૫૭

પાણીચી

૧૩. પટેલ વીલ્લ ડાલા	...	રૂ. ૨,૫૦૦
૨૪. રામજી પૂંજી	...	૭૫૦
૨૫. રામુડાબી	...	૨૫૦
૨૬. દેવરાજ કણુખી	...	૫૦૧
૨૭. કોળી રાજા	...	૫૦૧
૨૮. ગફલ પઢાર	...	૧૦૦

પાણીચી રૂ. ૪,૬૦૨

વખતપુર

૨૯. પટેલ હંતુ રાધા	...	રૂ. ૧,૦૦૧
૩૦. પટેલ મેપા અને પટેલ કાળી	...	૫૦૧
૩૧. ગણેશ પટેલ અને હીરજી પટેલ	...	૧૦૧

વખતપુર સરવાળો રૂ. ૧,૬૦૩
આખો સરવાળો રૂ. ૨૦,૧૬૨

લોખંડી શહેરમાં રાજ્યે દુકાનો તોડીને માલ ઉપડાવ્યો

વેપારીઓનાં નામ	માલની કિંમત
૧. શ્રી. ભગવાનદાસ હરખચંદ	રૂ. ૭,૫૦૦
૨. શ્રી. ચીમનલાલ લાલચંદ	૫,૦૦૦
૩. શ્રી. નાનચંદ પ્રાગજી	૮૦૦
૪. શ્રી. પ્રાણુલાલ મનલાલ	૩,૨૦૦
૫. શ્રી. ચન્નભજ અમરસી	૨,૮૦૦
સરવાળો ...	રૂ. ૧૯,૩૦૦

લોખંડી પાછા ફરવા માગતા હિન્દસ્તાનીઓ પર કર્યો પ્રતિનિધેન હોવા છતાં તેમને ભારે ઢંડ ભર્યા બંસર પાછા ફરવા ફેવામાં આવતા નથી. કેટલાકે ફોડોની વિગત નીચે પ્રમાણે છે:—

લોખંડી પાછા ફરેલા હિન્દસ્તાનીઓ પર નખાયેલા ઢંડ

૧. શ્રી. પ્રાણુલાલ મનલાલ	રૂ. ૭,૦૦૧
૨. શ્રી. ચન્નભજ અમરસી	૩,૫૦૦
૩. શ્રી. લાલચંદ મુનીલાલ	૨,૫૦૧
૪. શ્રી. ચિતલાલ જુરાલા	૧,૭૫૧
૫. શ્રી. મેસર્સ પટવા કંપન	૧,૫૦૦
૬. શ્રી. ચન્દુલાલ ત્રિભોવાદાસ	૭૪૧
૭. શ્રી. નાનચંદ પ્રાગજી	૭૦૧
૮. શ્રી. હરજેન્દ્રદાસ જુદરદાસ	૪૦૧
૯. શ્રી. મનલાલ રામજી	૪૦૦
૧૦. શ્રી. મનજી ડાકા	૩૭૫
૧૧. શ્રી. માણેચંદ મોતીચંદ	૩૫૧
૧૨. શ્રી. રામજી લનજી	૩૨૫
૧૩. શ્રી. શિરલાલ ડાંગીદાસ	૩૧૦
૧૪. શ્રી. ચન્ન અમરસી	૨૫૦
૧૫. શ્રી. હોટાલાલ દેસા	૨૨૫

૧૬.	શ્રી. નાનચંદ મણીઆર	...	...	"	૧૫૦
૧૭.	શ્રી. નથુ નરશી	...	...	"	૧૫૦
૧૮.	શ્રી. ગોકળદાસ પાનાચંદ	...	...	"	૭૫
૧૯.	શ્રી. સુખલાલ પ્રેમચંદ બકરી	...	...	"	૭૫
૨૦.	શ્રી. જીવલુલાલ લાલચંદ	...	...	"	૫૦
૨૧.	શ્રી. વાહીલાલ પાનાચંદ	...	...	"	૨૫
૨૨.	શ્રી. સુખલાલ જગનલાલ	...	...	"	૨૫
૨૩.	શ્રી. નરૌતમદાસ ત્રીભોવનદાસ	...	...	"	૨૫

ટોટલ ... રૂ. ૨૦,૯૧૭

રૂપસદ

રાજ્યના બધા વહીવટી નોકરોને રૂપસદ આપવામાં આવી છે અને તેમનાં પેન્શન બધે કર્યાં છે. આઠ સાલથી નેચો હડાળા (લાલ) તરફ સિદ્ધિ હતા તેમને એક્સામટી રજા આપવામાં આવી છે. પ્રભુમંડળની પ્રવૃત્તિઓ સાથે આડકતરો સંબંધ રાખનાર વકીલોની સત્તા રદ કરવામાં આવી છે.

હિજરતી બેડૂતોની જમ્ત થયેલી માલ-મિલકત

નં.	નામ.	જમ કરેલાં થર		બેતર		ટોર માટે પાસ રૂ. થી	નવો પાક		ફૂલ રૂ.	શિમાફ
		સાચા	કિ. રૂ.	વિધા	કિ. રૂ.		મણ	કિ. રૂ.		
બગીચા										
૧	સુર જેડીભાઈ કુહાભાઈ	૧૨	૭૫૦૦	૪૦૦	૧૦,૦૦૦	૨૫	૨૦૦૦	૩૦૦૦	૨૦,૦૨૫	
૨	ચૌહાણુ રાજભાઈ નેરાભાઈ	૩	૧૫૦૦	૨૨૫	૪૦૦૦	૨૦૦	૪૦૦	૭૦૦	૬૪૦૦	
૩	પરેશ દાદા કુલા	૨	૭૦૦	૧૦૦	૩૦૦૦	૫૦૦	૩૦૦	૫૦૦	૪૭૦૦	
૪	ચૌહાણુ નાગજી નારાયણ	૧	૩૦૦	૧૫૦	૪૦૦૦	...	૩૦૦	૫૦૦	૪૮૦૦	
૫	સીધા નારાયણ સાળન	૪	૧૦૦૦	૧૫૬	૪૦૦૦	૧૦૦	૫૦૦	૮૦૦	૫૬૦૦	
૬	પરેશ મોહન ચોગા	૩	૧૦૦૦	૧૫૦	૪૦૦૦	૧૦૦	૬૦૦	૧૦૦૦	૬૧૦૦	
૭	પરમાર ડાયા તેજ	૩	૧૦૦૦	૧૩૫	૩૫૦૦	...	૩૦૦	૫૦૦	૫૦૦૦	
૮	કુટિયા તળસી પુલ્લ	૩	૧૦૦૦	૭૫	૨૫૦૦	...	૨૦૦	૪૦૦	૩૬૦૦	
૯	ગણેરા માના	૪	૩૦૦૦	૧૫૦	૩૫૦૦	...	૩૦૦	૫૦૦	૭૦૦૦	
૧૦	ચાવડા માનસિંગ ભગવાન	૪	૩૦૦૦	૨૧૦	૫૦૦૦	...	૧૫૦૦	૨૫૦૦	૧૦,૫૦૦	
૧૧	કોળી કુલા દાયા	૫	૧૨૦૦	૧૨૦	૨૦૦૦	૨૫૦	૧૦૦૦	૧૭૦૦	૫૧૫૦	
૧૨	કોળી તળસી પુલ્લ	૬	૧૦૦૦	૧૬૮	૨૫૦૦	૧૦૦	૬૦૦	૧૦૦૦	૪૬૦૦	
૧૩	કોળી લાખા સધા	૬	૧૫૦૦	૬૦	૧૮૦૦	૫૦	૫૦૦	૬૦૦	૩૬૫૦	
૧૪	કોળી ગમજી હરીભાઈ	૬	૧૨૦૦	૭૫	૧૫૦૦	૫૦	૩૦૦	૫૦૦	૩૨૫૦	
૧૫	સીધાવ પચાણુ કરદન	૩	૫૦૦	૬૦	૨૦૦૦	...	૨૦૦	૩૫૦	૨૮૫૦	
૧૬	કોળીયા ડાયા નેસા	૨	૬૦૦	૧૫૦	૩૦૦૦	...	૫૦૦	૭૫૦	૪૬૫૦	

क्र.सं.	नाम	अस. करदाता धरा		जोतर		द्वार गेटे पास दाखल	नवीन पाके		मूल्य	रिमांक
		संख्या	कि. दू.	वर्ग	कि. दू.		अवधि	कि. दू.		
३८	श्रीमती मोती कृष्णराज	७	१०००	१५०	५०००	...	७००	१०००	७०००	
३९	श्रीमती देवा राधासिंह	४	१०००	१५०	३०००	१००	३००	५००	४६००	
४०	श्रीमती नानु मोहन	४	५००	४८	५००	...	५०	१००	११००	
४१	रावरा हरशम भाती	३	४००	४५	५००	...	५०	१००	१०००	
४२	श्रीमती मोती कदमल	१	१५०	१००	१०००	...	५०	१००	१२५०	
४३	श्रीमती ओझा वसि	४	१०००	६०	१५००	५०	३००	५००	३०५०	
४४	श्रीमती प्रणीत भांडव	३	१५००	७५	२५००	१००	६००	१०००	५१००	
समाप्ति										
४५	श्रीमती भूषण पुता	८	२५००	१५०	४०००	२००	५००	८००	७५००	
४६	श्रीमती भूषण जीभा	८	२४००	...	...	१२५	३००	५००	३०२५	
४७	श्रीमती भासा वन	२	५००	१५	२००	३०	२००	३००	१०३०	
४८	श्रीमती वसुधा वसुधा	२	५००	१५	२००	...	२००	३००	१०००	
४९	श्रीमती पौष्टी दा	२	८००	४०	१०००	२५	५००	८००	२६२५	
५०	श्रीमती हमास वसु	४	१०००	...	...	५०	७००	१०००	२०५०	
५१	श्रीमती जैन नय	५	१२००	४०	१०००	१००	३००	५००	२८००	
५२	श्रीमती गौर वसु	३	१०००	३५	१०००	५०	३००	५००	२५५०	
५३	श्रीमती जैन वसु	३	१०००	३५	१०००	५०	३००	५००	२५५०	
५४	श्रीमती जैन वसु	४	१५००	३००	५०००	...	...	...	६५००	

ગામડાંમાં જરૂરી, લૂંટ કે બીજી રીતે વેપારીઓએ ગુમાવેલ મિલકત

૯૨

નં.	નામ	ધર		ખેતર		માખળમાં પડેલા પાક		ઉધરાણી રા.	ફૂલ	રિમાઈ
		મળ્યા	કિ. રા.	વિધા	કિ. રા.	મણ	કિ. રા.			
૧	રતિમાલ રાધવજી (હાલા)	૧૦	૭૦૦૦	૪૦૦	૭૦૦૦	૮૦૦	૧૦૦૦	૧૦,૦૦૦	૨૫,૦૦૦	
૨	રેશનવાલ ભગસાલ "	૧૨	૮૦૦૦	૪૦૦	૭૦૦૦	૧૦૦૦	૧૩૦૦	૨૫,૦૦૦	૪૧,૩૦૦	
૩	બાંખાવાલ નેમનદ "	૨૦	૮૦૦૦	૫૦૦	૧૨,૦૦૦	૧૨૦૦	૨૬૦૦	૨૫,૦૦૦	૪૬,૬૦૦	
૪	પ્રાણિયદ નેમનદ (હાલા)	૧૨	૫૦૦૦	૫૦	૫૦૦	૧૦૦	૧૨૫	૫૦૦૦	૧૦,૬૨૫	
૫	ભીખ રાવ ઉત્તમણી "	૧૨	૩૦૦૦	૧૨૫	૧૩૦૦	૧૫૦	૨૦૦	૬૦૦૦	૧૦,૫૦૦	
૬	હેમનદ મોતોન "	૨	૧૨૦૦	....	.	....	.	૮૦૦	૨૦૦૦	
૭	ચાન્તિલલ લક્ષ્મીયદ "	૨	૧૦૦૦	.	...	....	...	૪૦૦	૧૦૦૦	
૮	દરેશ્વરીલાલ નુબાગદ	...	....	....	.	....	...	૪૦૦૫	૧૦૦૦	× રા. ૬૦૦ ની કિંમતનો દુકાનનો વેચાઉ માલ
૯	આરવરાલ મોદલાલ	...	....	....	....	....	...	૨૫૦*	૫૦૦	* ઉપરાંત રા. ૨૫૦ ની કિંમતનો દુકાનનો વેચાઉ માલ
૧૦	મોતી મોદા. ઝોડુગ	...	....	....	....	....	...	....	૨૦૦૦	= દુકાનનો વેચાઉ માલ

નં.	નામ	ઘર		જેતર		આખજમાં પડેલા પાક		ઉપરાણી રૂ.	રૂ.	રિમાઈ
		સંખ્યા	કિ. રૂ.	વિધા	કિ. રૂ.	મલુ	કિ રૂ.			
૧૧	પીળરા કાળકાષ ઉસમાન	...	...	...	...	...	...	...	૫૦	ઘરવખરીતો સામાન
૧૨	વાણીદ નસુ પના	...	...	...	...	...	...	...	૫૦	
૧૩	ભાલકાશ ઉસમાન	...	૫૦૦	...	...	...	...	...	૧૦૦૦	રૂ. ૧૦૦૦ની કિમતનો ફુકાનનો વેચાઉ માન અને રૂ. ૪૦૦ ની કિમતનો ઘર વખ- રીતો સામાન
૧૪	રોડ હેમચક ડિનકાસ બજોલ	૧૦	૫૦૦૦	૩૦૦	૨૫૦૦	૫૦૦	૮૦૦	૨૦,૦૦૦	૨૯,૮૨૭	રૂ. ૧૦૦૦ ની કિમ- તનો ઘરમા પડેલ ઘરવખરીતો અને રૂ. ૫૨૩ ની કિમ- તના માલની ચોરી
૧૫	રોડ ગ્રજિયાસ ડિનકાસ	૧૦	૩૦૦૦	૩૦૦	૨૫૦૦	૪૦૦	૭૦૦	૧૦૦૦	૭૭૦૦	રૂ. ૫૦૦ ની કિમ- તનો ઘરવખરીતો સામાન

[illegible]

આ જે વા નો ના અભિપ્રાયો

જનમાલની કોઈ સલામતી નહિ

મરહાર વલ્લભભાઈ પટેલનું નિવેદન

તા. ૮ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૮ના રોજ મહાર વલ્લભભાઈ પટેલે મહાર
યેડેનું નિવેદન

કે ધિવાવાડના લીબડી નબળાથી આધાત-
જનક સમાચાર મળ્યા છે, જે ન માનવાને
મારી પાસે કોઈ કારણ નથી, કારણ કે મેં
મોકલેલ પ્રભુમંડળના વિધાન કાર્યકરોએ પૂત્તી
તપાસ કરીને એ મોકલ્યા છે.

રાજકોટનું સમાધાન રેસીડેન્ટને મળ્યું
ન હતું અને પછાડેથી તોડી નાખવામાં આવ્યું
છે. તે સમાધાન પછી તરત જ કાઠિયાવાડના
બધા રાજાઓ રેસીડેન્ટના આમંત્રણથી
રાજકોટ રેસીડેન્ટની નહેવા અને તેમણે
પોતપોતાના નબળામાં પ્રભુમંડળને દાખી

દેવાની સામાન્ય નીતિ નક્કી કરી કેપાય છે. ત્યારથી જાતજનના દનનકારી પગલાં
ફેટવાક રાજ્યોમાં બનવામાં આવ્યા છે.

મુમતમાન, નરામિયા, જાપાન વગેરે જેવાની લડાઈનીએ પ્રભુમંડળ માને
પડી કલ્પમાં આવી છે અને જવાબદાર રાજ્ય નથી મા. પી નાંખી પ્રભુમંડળ
સત્તાને ટુપાસ અને તોડી નાખવા તેઓને ઉત્કેચવાના આવ્યા છે.

રેસીડેન્ટની દ મિયાનગીરીથી રાજકોટ તકરારના પરિવર કરાવના અ. માત્ર
નાન અને સમગ્ર રાજ્ય પર થયું. પણ લીબડીએ રાજકોટની જ નાંખી અને
પાત્ર રીતિએ તે સાચી કહેવામાં જ ફેટવાક નામના દ નાંખી મારે,

તરવારો ધારિયા, છરીઓ વગેરે લઈને પ્રજામંડળના કાર્યકરો પણ તૂટી પડ્યા, કેટલાક લોકો પર ધાતકી રીતે હુમલા કર્યા, કેટલાક ઘરો પર ગોળીમાર કર્યા, હજારો રૂપિયાની મિલકત લૂટી ગયા અને પોતાની માથે લાવેલ કેટલીક મોટરોમાં નાખીને માલ લઈ ગયા. આ ધાડપાકુઓમાંથી કેટલાક રાજ્યના નોકરો તરીકે ઓળખાઈ ગયા હતા. તેમના ઉપયોગમાં મોટરનો આવો કાર્યો હોય તે વાત ધણી સૂચક છે. અહેવાલ સાંચો હોય તો લીબર્ટી રાજ્યમાં જાતમાલની સલામતી નથી. આજ સુધી કોઈ પણ જાતનો પગલા લેવામાં આવ્યા નથી કે આ સળંગી કોરોનાકાળમાં પેટનું પાણી હલુ નથી કોરોનાકાળમાં આ વલણ સામે વિરોધ દર્શાવવા રાજ્યના ત્રણેક હજાર પ્રજાજનોએ ૪૮ કલાકથી રાજ્યમહેલ સામે ઉપવાસ આદર્યો છે. પ્રજાજનોએ વાઈસરૉય અને મહાત્મા ગાંધીજીને તાર કર્યા છે.

આ હકીકતો અમુક અરો જ માનીએ તો પણ બીજો જેવી રીતિઓ અખત્યાર કરવામાં આવી છે તેમ પ્રજામંડળને કચરી નાખવાનો વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન અજમાવાઈ રહ્યો છે એ નિઃસંક છે. જગદી યુગના આ આખખુદ અવ-શ્યેને જે બ્રિટિશ રેસીડેન્ટ રહ્યો આપવા આગુર હોય તો મને આશ્ચર્ય થાય છે કે હથિયાર વિનાની નિર્દોષ પ્રજાને -રહ્યો આપવાની કોઈ જવાબદારી સ્વીકારતા હોય ગાંધીજી જેને “વ્યવસ્થિત ગુડાચાલી” કહે છે તે જ આ નથી ? પડોશી પ્રાન્તની કોમિસ સરકાર માત્ર તટસ્થ પ્રેક્ષક તરીકે બેઠી બેઠી જોયા કરે એની શુ આશા ગખાય છે ?

લીબર્ટીની અંધેરશાહી

રફમી ફેશ્ન-મારીના ‘હરિજનખંડુ’માં મહાત્મા ગાંધીજીએ લખેલો લેખ

લીબર્ટી કાર્ટિવાવાડમાં આવેલું દેશીરાજ્ય છે રાજ્ય પ્રગતિમાન કહેવાતું. ત્યાંના ધણા કાર્યકર્તાઓને ઓગખવાનું સદ્ભાગ્ય મળે છે તેઓ શાણા, સેવામાંની અને પરિશ્રમી છે ધણા રાજ્યોમાં થયું તેમ લીબર્ટીમાં પણ બારે લોક-જાગૃતિ આની. કાર્યકર્તાઓ તેમના પ્રગતિવીર યુવગજ માટે ભારે અભિમાન લેતા. પણ હવે તેમને ખગર પડી છે કે આ યુવરાજે પશ્ચિમના દેશોની મુખ્યત્વાસ્થાહીના કેટલાક વિચિત્ર ખ્યાનો કેળવ્યા છે નાના સગખા લીબર્ટી વડેરમાં યુરાજ સુધારકોનો હાથ જોડે મૂકત પણ ગામડામાં તેમણે જ્યાં નહોતું નામડમાં એમને પ્રાર્થની પણ દખલગીરી વગર પાતાને મનપ્રમા અખતર કતા હતા લીબર્ટીના કાર્યકરોએ

મદદ રાખે લીજલથી મોકલી નથી. કાંદારસાહેબ પાસે જઈ આવ્યા છતાં તેમને કશું સખત પત્ર લીધું નથી. બીજાં ગામડાઓમાં પણ રાત્રીના પસ-ચતાઓ આવી જ ધાડોની ધમકી આપી રહ્યા છે.

આ બજાર ઉંળેલા ગુડાગીરીના જનારો રાત્રીને મળવા કરે છે. જાણીએ બહિષ્કારની મે ઠર પર કુખીના આજુબોજે હુમલો કરેલો. શિયાળીમાં પ્રજામંડળની મોટર તે ઠી નાખેલી તે તેના દુકાનર તથા કાર્યકર્તાને માર મારેલો. રાત્રી આમે પ્રજામંડળના સ્વયંને માર પડેલો. શિયાળી ગામે સ્વયંસેવકોના ઉપરીને ગામના પસાચતાએ જૂનની ધમકી આપેલી અને એ ગામમાં ડાંગો, ધારિયાં તેમજ છરીઓ લઈને ત્રીસ ભેટલા ગુડાઓ ફાલે તેમ ફરતા—આવી આવી ડેહીયે બિનાઓ પરથી અહીંયા રાકા નથી રહી કે તાલેવરમાં આજુ ચયેકી પ્રજામંડળ ચળવળને દાખી દેવા રાત્રી સંગઠિત ગુડાગીરી આજુ કરી છે. ડેહીયે વાર કાંદારસાહેબનું આ જનારો વરફ બ્યાન એવું પણ ફાગડ, ડેહી ધાડના કૃત્ય સામે નમરોડ લાલચ દલાઈ, તેમજ શ્રી. દુર્લભાઈ ઉમેદવાદ, શ્રી. અમુલખ અમીચંદ નેના આનેવાન રાહોરીઓ સાથે ૪૦૦ થી ૫૦૦ લોકોએ અપવાસ આદર્શો છે તે રાત્રીમહેલ સામે રાત્રિવસ બેસી રહે છે. આજ સવારથી બીજા ત્રણેક તબક્કે લોકો બેઠાયા છે રાત્રી સામે પ્રજાનો પુલકપ્રકોપ લક્ષણ લાગે છે. પ્રજામંડળ અહિં સંગઠિત ઠાંજી રહેલ છે અને આવી પડે તેનો સામનો કરવા તૈયાર છે.”

તેમણે તેમના પ્રજાપરિપક્વનું અધિવેશન ભરવાની જાહેરાત કરવાની પણ કિંમત કરી અને તેનું પરિણામ મારા ઉપર આવેલા નીચલા તારમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે :

“પ્રજાપરિપક્વની બેઠક આજથી કાલે સપ્તી છે. તેને તોડી પાડવા સખાબંધ ગુડાઓને લીજલમાં આજુવામાં આવ્યા છે. લોકોનું મનનુ છે કે રાત્રીના અધિ-કારીઓનો આમાં હાથ છે. આવી રાત્રીને સારું સળંગ કારણ છે. ચહેરમાં બધે આખો દિવસ લાડીઓ, ખુલ્લી વરવારો, બદ્દકો અને ધારિયાં લીધેલા ગુડાઓનાં સરખસ ધૂમી રહ્યાં છે. તેમના કંઠમાં અમુક ઓળા પર હુમલો કરવા પ્રયત્ન કર્યાં. ગુડાઓના જાડીયા વેપારી રોડ અમુલખ અમીચંદ વચ્ચે પડ્યા અને ‘સીઓને બદલે બેઠકો તો મને મારો’ એમ કહ્યું; રોડ દુર્લભાઈ ઉમેદવાદ તથા બજાવાનલાલ હરખંદ પણ કે સ્વયંસેવકો સાથે પહોંચ્યા તથા આ સ્વયંસેવકોને લાકડીઓનો માર પડ્યો. બીજે એક ઠેકાણે ગુડાઓએ ભાવનમરવાળા શરીર શ્રી પ્રદુલાદતલ મોહીને પકડ્યા અને ન્યારે ખાતરી કરી લીધી કે તેઓ પ્રજામંડળના સભ્ય નથી ત્યારે જ તેમને છોડ્યા. શ્રી. ભોળીલાલ ગાંધીને ઉપાડે વલવાસ્વાળા ગુડાઓએ જૂન કરવાની ધમકી આપી શ્રી મનુભાઈ કાંકરને ડાંગરો ફટકો પડ્યો. ગુડાઓ પ્રજામંડળ ઓફિસ સામે જમરાણ મચાવી રહ્યા છે શિયાળી-વાળા ટપુલા બેઠા રાત્રીના મોકર છે અને જોમણે બે દિવસ પહેલાં એ ગામમાં પ્રજામંડળના સ્વયંસેવકોને માર્યા હતા, તેમની સરકારી ફેડળ સ્થાનકવાસી ભોળનગરવાળા, ન્યા ગામડાઓમાંથી પરિષદ માટે આવેલા બેડુતોનો ઉવારો છે.”

તેની બહાર ખૂમરાણુ મચાવી રહ્યા છે. જે કોઈ બહાર આવે છે તેને ઠાર કરવાની ધમકી આપી રહ્યા છે. ગુંડાદોળીઓ રસ્તાઓ પર ફરી રહી છે. ઘેરો ન ખાધે હોય અને રાત્રે લશ્કરી કાયદો નરી કચો હોય એવી સ્થિતિ વર્તી રહી છે. આને સારું રાજ્ય જવાબદાર છે એમ લોકો માને છે. પ્રતિષ્ઠિત લોકોએ પોલીસ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ નારશાને આમાના કેટલાક બેડે બાતો કરતા બેસ્યા છે. ધણી લોકોને ગામડાંમાંથી બળભેરીએ આપ્યા છે અને સહેરના રસ્તાઓ પર ફરતાં ગુંડાઓના સરખસોમા તેમને ખસાણે ફેરવી રહ્યા છે. પ્રજા અદ્ભુત અહિંસા જાળવી રહી છે અને પરિપક્વ લશ્કરવાનો હક જાળવવાને અંગે અને તેટલું વેઠવાના નિશ્ચયમાં મક્કમ છે.”

આ પછી મેં જાણ્યું છે કે હરનારસાહેબ તથા બક્ષિમાને ઉપલા તારમાં જણાવેલા ગૃહસ્થોએ ઘેરી લીધેલાં ને બંનેને સહેજ ઈર્ષા થઈ હતી. આટલું કરીને ગુંડાઓએ પરિપક્વ બેઠક અટકાવ્યાનો પડી વાર સતોપ મેળવ્યો.

આ તારના સંદેશાઓને ન માનવાનું મને કશુંય કારણ નથી. બિનાઓની જે બરચક વિગતો તેમાં આપેલી છે તે ખાતરી ઉપજાવનારી છે. વળી જેમણે તે મોકલી છે તેમને હાથે જાણીએછને અતિશયોક્તિભરી કે બનાવટી વાત પ્રેક્ષવાનો દોષ થવો હું અસંભવિત માનું છું.

આ બધી બધેરશાહી છતાં જો સુધારકો કૃના ચર્ચ જવાની તૈયારીનાળા હશે અને પ્રજામતના સાચા પ્રતિનિધિ હશે તો તેઓ જીતશે. બહારની પ્રજાનું તેમને પીઠબળ મળશે. સાવંભૌમ સત્તા પણ થી. પ્યારેલાસે લી વૉરનરના મંથના ઉતારા પ્રજા કરીને સ્વેદ રીતે પુરવાર કરી આપ્યું છે તેમ તેમને મદદ આપવાને રાજ્યો જોડેના મૈત્રીના કાયકારોની રૂએ બધાયેલ છે. પણ સત્તામહીઓ જાણી લે કે સાચી મુક્તિનો ઉગમ અંતરમાં છે. એ અંતરમાંની રક્ષા કરવી હશે અને જન્મસિદ્ધ હક જેની સ્વતંત્રતા મેળવવી હશે તો તે સારું તેમણે પોતાનું સર્વસ્વ હોમનું પડશે.

અમને જાણાવવામાં આવ્યું કે એ સવારથી દરબારશ્રીને તો જાણે કેદી જ આવવામાં આવ્યા હતા. અમે ત્યાં એકેય પોલીસને જોયો નહિ.

ધાંધલખોર ટોળું આ રીતે એક માણસને કેદ રાખી શકે અને એ સંજયથી રાજ્યના સત્તાધીશો કાંઈ જ કરી શકે નહિ એ અમારે માટે આશ્ચર્યજનક હતું.

અમે અમારા ઉતારા પર ગયાં ત્યાં અમને કહેવામાં આવ્યું કે, પરિવહન કારગીર આપવાને ગામડાંઓમાંથી આવેલાં સંખ્યાબંધ માણસોને ધાયલ કરવામાં આવ્યા છે. એટલે અમે એ જખમી માણસોને જોવાને સિવિલ હોસ્પિટલમાં અને પ્રજામંડળની ઓવરસીઓમાં ગયાં.

અમે હોસ્પિટલમાં જતાં હતાં ત્યારે રાજ્યના ઉતારામાં, સાલ-લીલી પટ્ટી પહેરેલા લગભગ બસો માણસોને અમે ઘેટેલા જોયા. ધાંધલમાં ભાગ લેવાને તેઓ ખાસ આવી પહોંચ્યા હોય અને રાજ્યની મેમાનગીરી ભોગવતા હોય એમ જણાતું હતું.

જતાં જતાં અમે જોયું કે શહેરમાં બધી દુકાનો બંધ હતી, લોકો પથ ધરના દરવાજા બંધ કરીને અમારા જેવાં જતાં આવતાંને બારીમાંથી જોયાં કરતાં હતાં. અને રસ્તાઓ પર કે મંદીઓમાં લાલ લીલી પટ્ટીઓવાળા લોકોના ટ્રેણાં હરતાં હરતાં હતાં.

હોસ્પિટલમાંનું દૃશ્ય તો બારે કડુષ હતું.

પ્રજામંડળના કાર્યકર્તાઓ તો જખમી થયેલા માણસોને એક પછી એક લાંબે જ જતા હતા. એવાની તો લંગર હતી. એમને પાટાપોટી ઠગવીને પ્રજામંડળની ઓવરસીઓમાં લઈ જવામાં આવતાં હતાં. અને જેમને ગંબીર ઈજા થઈ હતી તેમને હોસ્પિટલમાં રોકી રાખવામાં આવતાં હતાં.

જખમી થયેલાં માણસોમાં અમે એક વિદ્યાર્થીને જોયો. એને તો આખે શરીર મારવામાં આવ્યો હતો. બીજાઓને શરીરના લુદા લુદા ભાગો પર ઈજા થઈ હતી. કામ્પી માથા પર કે કપાળ પર, નાક પર કે મોં પર, શાકને હાથપગ પર કે ખાતી-બરછ પર ઈજા થઈ હતી. અનેક માણસોનાં કપડાં તો લોદિયાળ બની ગયાં હતાં.

એમાંના બે ત્રણની દાઘત તો ખૂબી ગંબીર હતી. એક લુચાનનો પમ બાંત્રી ગયો હતો અને તેને ખપાટમાં બાંધવામાં આવ્યો હતો. અનેક જખમી

જે અમે નજરે જોયું

મુંબાઈની તક ધારસભાનાં સભાસદ શ્રીમતી લીલાવતી મુનશી, અમદાવાદના ન્યોતિસંઘનાં પ્રમુખ શ્રીમતી લીલાવતી દેસાઈ, ગુજરાત પ્રાંતિક મહાસભા સમિતિના મંત્રી શ્રી. જીવણલાલ દીવાન, અમદાવાદ જિલ્લા સમિતિના મંત્રી શ્રી. અર્જુન લાલા, મુંબઈની કાઉન્સિલના સભાસદ શ્રી ચાતિલાલ શાહ સેલીસીટર અને અમદાવાદની મ્યુનિસિપાલિટીના સભાસદ શ્રી. કાલીદાસ જસકરજી અવેરીએ નીચેનું નીવેદન બહાર પાડ્યું છે —

લીંબડીમાં દરબાર શ્રી. ગોપાળદાસ દેસાઈના પ્રમુખપદે તા. ૧૯મીએ જે પ્રજાપરિષદ ભરાવાની જાહેરાત થઈ હતી તે પ્રજાપરિષદમાં દાજરી આપવાને અમે તા. ૧૯ મીએ લીંબડી ગયાં હતાં.

શ્રીમતી લીલાવતી મુનશી

સવારે ૧૧ વાગે અમે વડવાણ જંકશન પહોંચ્યાં ત્યાં અમને ખગર પડી કે આગલી સાંજથી જ લીંબડીમાં ધાંધલ થયું છે અને દરબાર શ્રી. ગોપાળદાસને તોફાની ટોળાંએ ચહેરમાં ઘાબલ થના અટકાવ્યા છે.

જોપોરે સાડાખાર વાગે લીંબડી રોડને પહોંચતાં જ અમને ખગર મળ્યા કે, સવારથી ફરી પાછું ધાંધલ થયું છે. પરિષદમાં દાજરી આપવા આવેલા સંખ્યાબંધ માણસોને જાન થઈ છે અને પ્રજામંડળના નેતાઓ અને સ્થાનિક કાયદેસર, ધાંધલમાં જખમી થયેલા માણસોની સારવાર કરવામાં ચેકાચ છે.

પરિષદ ભરવાનો તેમનો આગ્ર નિશ્ચય હતો છતાં તેઓ 'મમા જખમીઓની સારવાર કરવામાં ચેકાઈ વધા હતા તેથી અને વળી વાતાવરણ ઉગ્ર હતું તે કારણે પરિષદ ભરી ચકામે કે કેમ તે તેઓ ચોક્કસ કહી શકતા ન હતા.

અમને જણાવવામાં આવ્યું કે તે સવારે લાડીઓ અને ખીચન દધિવારો સખવાનો પ્રતિજ્ઞા કરી જાહેરાત રાખ્યે બહાર પાડી હતી.

દહેરમાં ઘાબલ થતાં જુદે જુદે કોણે લોકોને ટોળે મળેલાં અમે જોયાં. એમાંના ધોડાઓ પામે કાચા ચપટાઓ હતા અને કેટલાક પામે વાળીઓ હતી એ દરેક લામ કે લીલાં કપડાની પડી પણ પહેરેલી હતી.

દરબાર ગોપાળદાસ જ્યાં ફેલ્યા હતા તે મહાન્યા દરવાજા પાસે લગભગ બેઠા માણસોનું એક ટોળું જોયું થયેલું અને જોયું.

અમને જણાવવામાં આવ્યું કે એ સવારથી દરબારશીને તો જાણે કેદી જ આવવામાં આવ્યા હતા. અમે ત્યાં એકેય પોલીસને જોયો નહિ.

ધાંધલખેર રોજી આ રીતે એક માણસને કેદ રાખી શકે અને એ સંબંધી રાજ્યના સત્તાધીશો કંઈ જ કરી શકે નહિ એ અમારે માટે આશ્ચર્યજનક હતું.

અમે અમારા ઉતારા પર ગયા ત્યાં અમને કહેવામાં આવ્યું કે, પરિવહમાં હાજરી આપવાને મામડાંએમાંથી આવેલાં સંખ્યામધ માણસોને ધાયલ કરવામાં આવ્યાં છે. એટલે અમે એ જખમી માણસોને જોવાને સિવિલ હોસ્પિટલમાં અને મેજમંડળની ઓવરલોમાં ગયાં.

અમે હોસ્પિટલમાં જતાં હતાં ત્યારે રાજ્યના ઉતારામાં, સાલ-લીલી પટ્ટી પહેરેલા લગલગ બસો માણસોને અમે બેઠેલા જોયા. ધાંધલખેર લાગ લેવાને તેઓ ખાસ આવી પહોંચ્યા હોય અને રાજ્યની મેજમંડળીરી ભોગવતા હોય એમ જણાતું હતું.

જતાં જતાં અમે જોયું કે સહેરમાં બધી દુકાનો બંધ હતી, લોકો પથુ ધરના દરવાજા બંધ કરીને અમારા જેવાં જતાં આવતાંને બારીમાંથી જોવાં કરતાં હતાં. અને રસ્તાઓ પર કે ગલીઓમાં લાલ લીલી પટ્ટીઓવાળા લોકોનાં રોજાં હરતાં હરતાં હતાં.

હોસ્પિટલમાંનું દબ્બ તો ભારે કડુણ હતું.

મેજમંડળના કાર્યકર્તાઓ તો જખમી થયેલા માણસોને એક પછી એક લાવે જ જતા હતા. એવાની તો લંચર હતી. એમને પાટાપોટી કરાવીને મેજમંડળની ઓવરલોમાં લઈ જવામાં આવતાં હતાં. અને એમને ગંબીર ધ્વજ ધર્ષ હતી તેમને હોસ્પિટલમાં રાત્રી રાખવામાં આવતાં હતાં.

જખમી થયેલાં માણસોમાં અમે એક વિદ્યાર્થીને જોયો. એને તો આખે રીરિ મારવામાં આવ્યો હતો. બીજાઓને શરીરના લુદા લુદા ભાગો પર ધ્વજ ધર્ષ હતી. કોઈને માથા પર કે કપાળ પર, નાક પર કે મો પર, કોઈને હાથપગ પર કે છાતી-બરછ પર ધ્વજ ધર્ષ હતી. અનેક માણસોનાં કપડાં તો લોહિયાળ બની ગયાં હતાં.

એમાંના એ ત્રણની હાલત તો ખતી ગંબીર હતી, એક લુચાનનો પમ ભાગી ગયો હતો અને તેને ખપાટમાં બાંધણમાં આવ્યો હતો. અનેક જખમી

આદમીએને લાઈ જતી મોટરગસ અને જોઈ તો તેમા ૧૪ વર્ષના એક છોકરાને આખ નીચે ઈજા થઈ હતી, એમાથી લોહી વહે જવુ હતું.

અમે હોસ્પીટલમા હતા ત્યારે ૨૫-૩૦ માણસોનુ એક ટોળુ ત્યા આમ્બુ એ માપુસો લાવ-વીની પગલાળા હતા તીલા સાફવાળો એક આદમી તેમને દોગીને લાવતો હતો.

અમને કહેવામા આમ્બુ કે એ માણસ જવુ ગમતો મુખી કે એની પાન નામેની એક યાદી હતી તેમાવી તેણે નાનો વાચવા નાકયા.

મુખી જેમ જેમ નામો બોલતો ત્યાં તેમ હોસ્પીટલનો એક નોકર કેસના ફારમો ભરતો ગયો. મુખી સાથે આવેલા માણસોમાથી એક પછી એક માણસ એ ફારમ લેતો ગયા.

આમાના કોઈ માણસને કાઈ ઈજા થયેલી અમે જોઈ નહિ એટલે અનાસ-નાના શ્રીમતી લીલાવતી મુનશીએ જઈને 'એમને શી ઈજાઓ થઈ છે' તેની તપાસ કરી એમને કરાકોર્મો જવાળ મળ્યો 'એ ડાક્ટરને જોવાનુ છે'

પછી અમે પાલરાપોળ, પુરીમાઈ ધર્મરાણા અને બોજનશાળામા ગયાં ત્યાં અમે જખમી થયેલા અનેક માણસોને જોયા એમાના કેલાક તો સાવ નાના છોકરા હતા આ બધે રથળે ગામડાઓની સ્ત્રીઓ પોતાના પતિ પુત્રો માટે ભારે ચિંતા સેવતી બેઠી હતી. એ જખમી બહેનોને શ્રીમતી લીલાવતી મુનશીએ આશ્વાસન દીધું.

બોજનશાળામા ગામગીઆઓ મોગી સુખ્યામા જમા-ધ્યા હતા પ્રજનમડલે તો પરિદ બરવાનો નિશ્ચય કરી જ નાખ્યો હતો પરિનંતરે અહીં રાને મગરાની હતી પણ તે જ્યાં ભરાવાની હતી તે રથળ પર તો બોરો પાડવામા આવ્યો હતો તેનો મડક તોડી પાડવામા આવ્યો હતો અને તેનો કનળો ગોલીન લીધો હતો એમને રથાનિક માર્કેટમાંએ તાંતે ત્યાં જ પરિનંતરે ભરવનુ નક્કી કયુ પાનિલ્લા સ્થાપવા પ્રમુખ દરમારથી મોપાગદાન મજાર નીકળી રહ્યો તેમ ન હતુ એટલે શ્રીમતી લીલાવતી મુનશીના પ્રમુખપદે પરિદ ભરાઈ.

પરિદે બે દિવો પચાર કર્યા જગમગર રાજતાવ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રજનન નિ ઘરની બંકેરાવનો એક હાલ મ્યા અને બીને લોનરી છદ્દો અને તેના ગામડાના જ અત્યાચારો અને અત્રાજકા થઈ તનો વિરોધ કરનારો દાર કય- આ મનારો સુજમી નિષ્પત્તિ પન મારફત રજા ન ત હાસ કરવાની નામનીનો પણ દાવ થયો.

પરિવદ પૂરી થઈ તે પછી, દરબાર, શ્રી. ગોપાળદાસને ઘેરે ખાલી જ્યાં રાખવામાં આવ્યા હતા ત્યાં અમે ગયાં. લાલ-લીલી પટીઓ પહેરીને અને હાથમાં લાડીઓ રાખીને માણસોનાં ટોળાં એ મકાનના બધા દરવાજાઓ પર ઊભાં હતાં; તેઓ ઉરકેરાયલી મનોદયામાં હતાં. અમારામાંનાં બે-ત્રીમતી લીલાવતી મુનશી અને ત્રીમતી લીલાવતી દેસાઈ-અંદર ગયાં. પછી બાકીનાને અંદર જતાં અટકાવવામાં આવ્યા.

‘બધે કરો’ ‘બધે કરો’ એવી ઘૂમ ટોળાંઓ મારતાં હતાં. અમને અંદર જવા દેવા માટે તેમને અમે ધણી મુશ્કેલીએ સમજાવી શક્યા. અમારી સાથે શ્રી. અત્મારામ ભટ્ટ હતા, એમનું ખમીસ ફાટી ગયું. અમારામાંના ત્રણુની ખાદી ટોપી એંચા લેવામાં આવી અને અમારામાંના બે તે પાછળ જ રહી ગયા. એમાંના એક અમદાવાદના થી. કાન્તિલાલ રૂવાળાને માથા પર લોખંડની લાકીનો જખ્ખર પ્રહાર પડ્યો; એને લોહી નીકળ્યું. એને પાટાપાટી કરવાં પડ્યાં.

શ્રી. શાંતિલાલ શાહ સામે ઘડકામુઠ્ઠી થઈ પછુ જ્યારે એમના નેતાને એવી ખાતરી અપાઈ કે શ્રી. શાંતિલાલ તો મુંબાઈથી આવ્યા છે ત્યારે વળી તેમને છેવટે જવા દીધા. ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી એકે કહ્યું કે અમને જવા દેવા ટોળાંએ ખસી જવું. એટલે ટોળાં ખસી ગયાં.

બપોરે એકથી ચાર વાગ્યા સુધીમાં અમે ફર્યા. તે દરમિયાન અમે બાગ્ચે જ એકેય પોલીસને જોયો; અને જે ફેટલાક ત્યાં હતા તેમણે પછુ ટોળાં પાસેથી હથિયાર લઈ લેવાનો કે તેમને અકુશમાં રાખરાનો કંઈ પ્રયત્ન કર્યો નહિ.

સાંજે પાંચ વાગે અમે ફ્રેન બોર્ડિંગમાં ગયા. ત્યાં પછુ અમે ધણી જખ્ખમી થયેલાં માણસો જોયાં.

એ દરમિયાન, લાલ-લીલી પટીવાળા માણસોનાં ટોળાં વિખેરાઈ ગયાં હતાં. પછુ તેમાંના ફેટલાક તો ઝાટલાઓ પર સ. હકીકત સાહેબની પ્રતિમા છે તેની તજ્જ અને મુખ્ય સત્તાના પુટપાથો પર બેઠા હતા.

મુખ્ય સત્તા પર, અનેક સ્થળે, તે પછી હથિયારબધ પોલીસ ગોઠવાઈ. તેફનીઓ તો સાવ આનંદી હતા અને તેમણે જે ‘પરાક્રમ’ કયું તેના પરિણામની ગંભીરતા કાઠને હોય એમ લાગ્યું નહિ. તેઓ તો મિત્રાચારીભરી રીતે પોલીસ સાથે છૂટથી વાતો કરતા હતા.

ફ્રેન બોર્ડિંગમાં અમે ગયાં તે પહેલાં ત્રીમતી વિજયાબેન પારખ અને શ્રી. બાપાલાલ દોશીને લઈ જતી મોટરકાર ઉપર હુમલો થયો હતો; અને તેને બાંગ-

વામાં આવી હતી. અમે તે સ્થળે ગયા અને રસ્તા પર પડેલા કાચના ટુકડાઓ ભેંચ્યા.

અમને મળેલી માહિતી પ્રમાણે, લગભગ છસો માણસોને ઇજા થઈ હતી, એમાંના બે ત્રણ તો ગંભીર સ્થિતિમાં હતા.

આ જખમી થયેલા માણસો બધાય પરિવ્રાજમાં હાજરી આપવા આવ્યા હતા. અમે જોઈ શક્યા છીએ તે પ્રમાણે તો પોલીસનાં કોઇ માણસને કે લાલ લીલી પટ્ટી પહેરેલા કોઇ માણસને કંઈ ઇજા થઈ ન હતી. લાલ-લીલી પટ્ટી પહેરનારા સિવાય બીજા કોઈ માણસ પામે લાડી કે બીજા કોઈ હથિયાર હતું પણ નહિ. આવા જખમર હુમલાઓ સામે પણ પ્રજાએ તો નિઃશ્ચિન અહિંસા જાળવી રાખી હતી.

પ્રજામંડળના નેતાઓએ ભારે અગત્ય જોખમ વહેંચીને પણ આખો દિવસ 'ધાયર થયેલાઓની સારવાર કરવામાં અને તેમને હિંમત આપવામાં' વિતાવ્યો હતો. ગામડાંઓની પ્રજા તો અડગ હતી અને પરિવ્રાજને સાથ આપવા તૈયાર હતી.

શહેરમાં તો જાહેર અરાજકતા પ્રસરી હતી. લાલ-લીલી પટ્ટીવાળા માણસોની દયા પર જ શહેર છોટી દેવામાં આવ્યું હતું. જખમી થયેલા કેટલાક માણસોએ અમને કહ્યું કે, 'અમને મારનાર માણસોમાંના કેટલાકને અમે ઝોળખીએ છીએ; તેઓ રાજ્યના નોકર કે પોલીસ સિપાઈ છે.'

પરિવ્રાજમાં હાજરી આપવા આવેલા 'ગામડીઓએ' જ મુખ્યત્વે માર મારવામાં આવ્યો હતો. તેમનામાં ગભરાટ પેદા કરવા માટે જ એમ કરવામાં આવ્યું હતું. તેમની જાળીઓમાં અને પરિવ્રાજ ન્યાં લરાવાની હતી, ત્યાં જ તેમનાં પર હુમલાઓ થયા હતા. એ બધાં બંધિયાર ખાનગી સ્થળે છે.

તોફાનીઓએ બીજા પર ચડી અંદર જઈ પોતાના વધુ માણસોને લાવવા અને અંદર રહેલા ગામડીઓને મારવા માટે દરજાબ ખોલાં નાખ્યા હતા.

રાજ્યના કેટલાક નોકરો પર અને કેટલીક મોટરવસો પર પણ લાલ-લીલી પટ્ટીઓ હતી. કોઈ પણ જોને પરિવ્રાજ તોડી પાડવાનો નિસ્કાર કરી એટલા એ જસો માણસોના હાથમાં રહેલો સંપૂર્ણ કળગે મોંપવામાં આવ્યો હતો. થોડા નેતાઓની મુશ્કેલી મુજબ તેઓ કામ કરતા જણાતા હતા.

રાજ્યના અધિકારીઓની સંપૂર્ણ નિષ્ક્રિયતા આશ્ચર્યજનક હતી. પરિસ્થિતિ તો ખૂબ જ ગંભીર હતી પણ છતાં તે વિશે રાજ્યને કંઈ નિંતા હોય એમ લાગતું નહોતું. રાજ્યે પરિસ્થિતિ કાબૂમાં લેવાને કે તેને દબાવી કરવાને કશોય પ્રયત્ન કર્યો ન હતો. લોકોને તેમના જનમાલની કંઈ સલામતી જણાતી ન હતી.

અમે રાહરમાં નવ કલાક રહ્યા તે દરમિયાન અમે અંગત રીતે જે બનાવો જોયા અથવા જોમને વિષે અમે તપાસ કરીને હકીકતો મેળવી તે હકીકતોનો જ અમે અહીં નિર્દેશ કર્યો છે. વિગતવાર તપાસ કરવાનો અથવા તો જખમી થયેલાઓનાં નિવેદન લેવાનો અમને સમય રહ્યો ન હતો.

લીંબડીની નવી રસમ પંડિત જવાહરલાલનો સંદેશ

૨૨, જૂન, ૧૯૩૯ના રોજ મુબમ્બાં જરાયેલ લીંબડીની સભા પર પંડિત જવાહરલાલ નહેરૂનો સંદેશ :

‘‘છેલ્લા મહિનાઓમાં દેશી રાજ્યોમાં બનેલા કેટલાયે અસામાન્ય અને શોકજનક બનાવોમાં લીંબડી રાજ્યના બનાવો ધણી રીતે સૌથી વધારે અર્થમુલ્યક છે. ટાળાં કે વ્યક્તિઓ પર ગોળીબાર, મધ્યયુગી અને ક્યારેક તો નાલાયક કારભાર આ બધી જાતના વીતકોને કમનસીબે આપણે ટેવાયેલા છીએ. પુનરાવૃત્તિને કારણે આપણા વિરોધ પણ બોંડા પડે છે. છતાં પ્રજાનાં વીતક ઓછા થતાં નથી, કારણ કે એ ચાલ્યા જ કરે છે.

પં જવાહરલાલ નહેરૂ કેટલાક રાજ્યોને માટે લીંબડી એ નવી રસમનું એક પ્રતિક બન્યું છે કાઠિયાવાડ અને બીજાં સ્થળે પ્રસરતી જતી આ રસમ છે. ગુંડા-શાહી, ધાડ અને નિષ્કૂર હિસાને વ્યક્તિઓ કે બહુઆતો મારફત કિતેઈને રાજ્યો એ રસમ દેશી રાજ્યોનાં પ્રમુખીય આદિલન ઉપાડતી પ્રજા પર અજમાવી રહ્યાં છે. ગેરતંદુર કોઈ પણ સ્થળે નિંદનીય છે. જ્યાં તે બને ત્યાં એ રાજસત્તાની અધાર અણુઆવડત અને દેવાળાની ચોકસ નિશાની છે. જે રાજ્ય આ ન અટકાવી શકે ત્યાં તેનું તંત્ર અટકી ગયું ગણાય અને તેણે એની પ્રજાના સહકાર અને રાજ્યહિતને અવિચાર ગુમાવી દીધો છે. પણ જે રાજ્ય પોતે જ આ જાતની નિંદનીય નિષ્કૂરતા અને ગુંડાગીરીને ઉત્તેજે તેને આપણે શું કહેશું? જે લીંબડીએ આ પોત પ્રકાસ્યું છે એને શું કહેવું?

આપણે કહેવાનું ધણું છે પણ શબ્દો આપણાં વિચાર-પ્રદર્શન માટે નબળું લાગતું છે પણ વખત આવ્યો આપણે બીજા અને વધારે અમરકારક

રીતે કહેશું. રખે કાઠ કલ્પે કે હિંસા અને ગુંડાગીરી પ્રબળીય લડતને દબાવી શકે છે.

લીંબડીની પ્રજાને હું મારાં અભિનંદન પાઠવું છું અને હું તેમને તથા દેશી રાજ્યોની બધી પ્રજાઓને ખાતરી આપવા માગું છું કે આજની દિલગીરી અને દૃઢ ઉપસ્થિતિ ચક્રને લવિષ્ય માટે કામ કરવાનું છે અને આપણે સંઘળાએ નિશ્ચય અને વિશ્વાસપૂર્વક કામે લાગવાનું છે. —જવાહરલાલ નહેરૂ

વ્યવસ્થિત ગુંડાગીરીનું પ્રદર્શન

૨૮, જુન, ૧૯૩૯ ના રોજ મળેલ અખિલ હિંદ રાજસ્થાન પ્રજાપરિષદની સ્થાપી સમિતિ તરફથી બહાર પડેલ નિવેદનમાંથી કેટલાક ફકરા—

“કુલિયાવાડમાં પ્રબળીય આદિવાસીઓને પહોંચી વળવા માટે રાજસુત્તાધારીઓએ એક નવી રક્ષક વિકસાવી છે. લીંબડી જિલ્લા નાના રાજ્યમાં વ્યવસ્થિત ગુંડાગીરીનું અત્યંત આશ્ચર્યજનક અને દુઃખદ પ્રદર્શન ફરી ફરી બનતું રહ્યું છે, જે માટે રાજ્યને જવાબદાર ગણવું જોઈએ. પ્રજાને અને ખાસ કરીને તેા પ્રજામંડળના આગેવાનોને અને કામ કરનારને થરથરાવી દેવા માટે ગુંડાઓનાં ટોળાંઓએ ધાક, લૂંટફાટ અને શારીરિક હિંસા અજમાવી હતી.

પ્રજામંડળના કાર્યકરો જે ઘેર પાછા ફરવા માગતા હોય તેા જખરા દંડ ફટકારવામાં આવે છે. પ્રજાની ઇચ્છાઓને પડકાર દેવા માટે જ જાણે રાજ્યની જાતિઓ અને દિલોના ભાગલા તેમ જ શહેર અને ગામડાંને જુદી પાડતી પ્રત્યાધાતી યોજના અમલમાં મુકાઈ રહી છે. નાથે સાથે લાખડી રાજ્યમાં ત્રાસનું જ માત્રાજન્ય પ્રવર્તે છે.

....જે રાજ્ય આવી વસ્તુને ઉત્તેજે છે અથવા નૂજે મોટે ચક્ષાવી લે છે એ રાજ્ય અધમ સ્થાને ગયું કહેવાય; એ તંત્ર રાજ્ય કહેવાયનો પણ દાવો મુમાવે છે....આ બનતું હતું તે દરમિયાન સાર્વભૌમ નણા જોયા કરતી હતી અને તેની સુપરકિદીથી રાજ્યો અને પ્રજાને એમ લાગવા લીધું કે તે અપદ્ધતોમાં તેની સુભતિ છે. રાજ્યોમાં ગુમગત ગુન્દાઓની માર્ગભ્રમ સત્તા આ મન્તેગોમાં મદદગાર ગણાય એ શું અફરતી છે?

લીંબડી વિષે

૧૦મી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૪૬ના 'હરિજનબંધુ'માં પ્રગટ થયેલો મહાત્મા ગાંધીજીનો લેખ

લીંબડીના લોકો જોડે મારે લાંબો પત્રવહેવાર ચાલ્યા કર્યો છે, પણ તેમના ઉપર જે વીતી રહેલ છે તે વિષે ઘણા વખતથી કશું પણ કહેવાનું મેં ટાળ્યું છે. મારું મન એવી આશાએ હતું કે જેઓ રાજ્ય તેમ જ પ્રજા વચ્ચે સુલેહ કરાવવા મથી રહ્યા છે તેમના પ્રયત્નોને યશ મળશે, પણ એ આશા ભારી નીવડી.

લીંબડીની લડતના આરંભના બનાવો પછી ધણધણ બની ગયું છે. જે એકસાઈ અને આગ્રહ સાથે લીંબડીમાં જીલમનીતિ ચલાવવામાં આવી છે તેવી કદાચ બીજે ક્યાંય નથી ચાલી. મારી પાસે આવેલી હકીકતો સાચી હોય—અને તે તેવી ન હોવાનું માનવાને મને કશું જ કારણ નથી—તો ખેડૂતોને તેમનાં ધરખારથી શિકારનાં પ્રાણીઓની જેમ રંજકવા અને તગડવામાં આવ્યા છે. આકરામાં આકરા તાશૈરા તો પેલા દેવનું પાત્ર થઈ પડેલા વાણિયાવર્ગ ઉપર વરસ્યો છે, જે એક કાળે રાજ્યનો મિત્ર, લાડીલો અને આધારસ્તંભ હતો. પણ તેણે જવાબદાર રાજ્યતંત્રના વિચાર અને વાત કરવાનું સાહસ કયું. ખેડૂતોમાં જન્મે તેમના હકદવાનું જ્ઞાન કરાવવાની અને તે કષ્ટ રીતે મેળવવા તેના માર્ગ જતાવવાની તેણે હિંમત કરી. આ હિંમતી વેપારીઓની દુકાનો તેમ જ ધરખાર સાચું જોતાં લૂંટવામાં જ આવ્યાં. બીજો કાર્ક શબ્દ એને સારું હું વાપરી શકું એમ નથી. હું જાણું છું ત્યાં સુધી કાર્ક પણ જાતના નામના કાપડેસર વિધિ પણ આ બાબતમાં કરવામાં આવ્યા નહોતા. જીલમનીતિ ચલાવનારની મરજી એ જ સર્વોપરિ કાયદો હતો. આની પાછળ લોકોને ધરણીને જે કરવાની જ કલ્પના રહેલી હતી. આ સ્થિતિમાં કેટલાક દીવા પડ્યા એમાં કશું આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. લડતનું સમાધાન કરનારાઓને મારી સલાહ છે કે આપા દીવા પડેલા લોકોને રાજ્યને ધરણી થતા અટકાવવાનો પ્રયાસ તેઓ ન કરે. તેમને તેઓ એટલું બલે સમજારી દે કે એવી રીતે મંજૂ બધીને સંત્યને ધરણી થવા પછી પણ તેમના શી હાથત થવાની વધી છે. પણ સમાજમાં એવા લોકો હોય છે કે જેઓ પોતાનાં માધમિકતને પોતાની ઈજ્જતના કરતાં વધુ વડાઈ ગણે. આવા લોકો કાર્ક પણ સ્વાતંત્ર્યની ચમકવળને કેવળ ભોગરૂપ હોય છે. સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ તો એવા વીરધાથી જ થાય જેઓ યદા અને ત્યાની છે અને જેઓ ઈજ્જતને ખાતર પોતાનું સર્વત્ર દોમરને દરદમેજ તૈયાર છે. જેઓ ખડિયાની કિંમત અને અશ્વ સમજનારા છે તેઓ તો યોગ્ય હોય કે પ્રામા, પણ તેઓ તો જેમ જેમ કુરમ્બનીઓ આવ્યા પડે તેમ તેમ નાનંદથી

નાચે કે લીંબડીમાંનાં તેમનાં માલમિલકત લૂંટાઈ ગયાં. તેમણે અધર સ્થિતિમાં અથવા તો તત્કાળ સામાધાન ચલાવી આશામાં ન જ રહેવું જોઈએ. તેઓ રાજ્ય બહાર રહી ઈજ્જતના ધધારોબગાર કરે અને હમેશાં દંદ ગ્રહી રાખે કે એક દિનસ એવો લીગે જ છૂટકો છે કે જ્યારે લીંબડીની પ્રજા પોતાનું જોયેલું પાણુ મેળવશે. એવો દિનસ આવશે-અને એ આવવો જ જોઈએ-ત્યારે તે પેલા મૂઠીભર ત્યાગી જીપુરખોના ઘરાતનનું અને ફનાગીરીનું ફળ હશે કે જેમણે આકે-રામાં આકરી દમનનીનિ સામે ધિર ઝુકાવના ના પાડી છે. તેઓ હેનરી ચારોત્ર પેલુ અમર વનન યાદ રાખે કે જુભી રાજ્યમાં મિલકત ધરાવવી એ પાપ છે અને મુફવિસી મહાપુણ્યરૂપ છે.

આટલું તો મારી પામે આવેલા વિશ્વસનીય પુરાવા વિષે પણ લીંબડીએ આવું જુલમી રાજ્ય તો સારું બનવું જોઈએ ? મારી પાસે આવેલા નિવેદનમાં જે અતિશયોક્તિ હોય તો રાજ્યના સત્તાવાળાઓ તેનો રદિયો મારા પર મોકલી આપે હું તે ઘણી ખુશીથી છાપીશ. તેથી જે સાતું તો એ છે કે રાજ્યની સામે કરવામાં આવેલા આક્ષેપોના ખરાપણા સામે રાજ્ય વાધો લેતું હોય તો તે એક નિષ્પક્ષપાત અદાલતી તપાસ નીમે.

હું લીંબડીના ઠાકોરસાહેબને જાહેર અપીલ કરના ઈચ્છુ છું. તેમની જાગત પિછાનનો સુયોગ મે મોગવ્યો છે. તેમની મહેમાનગીરી પણ લીધી છે. તેઓ ધાર્મિક વૃત્તિના અને ઈશ્વરથી કરીને ચાલનારા પુરુષ તરીકે જાણીતા છે તેમની વચ્ચે અને તેમનાં પ્રજાજનો, જેમાંના કેટલાક જાણીતા અને આબરૂદાર તેમ જ લીંબડીમાં જોખમ ધગવનારા, માણસો છે. તેમની વચ્ચે આવો અટક નાહુ રહે એ ઠાકી વાતે રીક નથી. એ બધાને દાઝે બન્યા ટોળાંના ગણી કાઢવા એ અયોગ્ય છે. તેમને કશો પોતાકો સ્વાર્થ નથી. રાજ્યની સામે મોરચા માંડવામાં તેમને કશા દુન્યવી લાલસ સાધવાના નથી તેમણે તો ધરખારથી પરાગદે થઈને અને મરજિયાત દેશનટો લઈને દુન્યવી ગણતરીએ પાર વગરનું નુકસાન જ વહોલું છે. ડાહ્યો રાજવી આવાં પ્રજાજનોને દુભાયેલાં રાખતા પહેલાં પચામ વેળા નિચાર કરે. એ તો એવો જ નિર્ણય કરે કે આવા આવા લોકો જ્યાં આવડા કષ્ટ માથે લઈ રહ્યા છે ત્યાં ખસસ રાજવહીવટમાં સડો તથા પોતાના અમલદારોને પક્ષે અન્યાય હોવાં જ જોઈએ. તે આવા દુભાયેલા પ્રજાજનોને નોતરે, તેમની રાવ સાંભળે અને તેમનું સમાધાન કરે. ઠાકોરસાહેબે આવો માર્ગ ગ્રહણ નથી કર્યો. હજુએ તેમને સારું વેળા વહી ગઈ નથી.

સેગાંવ, ૩૧-૯-૩૯

(‘હરિજન’ માંથી)

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

તપાસ નહિ થાય

“અરાજક લીબડી” ના શીર્ષક નીચેના ૯-૯-૧૯૩૯ ના ‘હરિજન’માં મહાત્મા ગાંધીજીના લેખના અનુસંધાનમાં શ્રી. મહાદેવ દેસાઈ ૨૫-૧૧-૧૯૩૯ના ‘હરિજન’માં “તપાસ નહિ થાય” એ શીર્ષક નીચે લખે છે કે:

એ માસ પહેલાં ગાંધીજીએ આ કટારમાં ખડી રાજ્ય (કાઠિયાવાડ)માં ચલાવાયેલી નિષ્ક્રિયા, વહિવટની સત્તામણી અને તેમનાં ઘર અને કમનોની લૂંટ વિષે લખ્યું હતું અને લીબડીના શીરસાહેબને, આ આક્ષેપોની તપાસ કરવા એક તટસ્થ તપાસપંચ નીમવા અને બેદિલ પ્રજાને શાંત કરવા માટે અપીલ કરી હતી. શીરસાહેબ કે જે ગાંધીજીને સારી રીતે ઝાળખે છે તેમણે જવાબ વાળવાની મહેરબાની ન બતાવી. પણ ગાંધીજીને રાજ્યના કેટલાક વફાદારોએ સહી કરેલો આક્ષેપોને નકારતો પત્ર મળ્યો, જેમાં સહી કરનારાઓ બધા વફાદાર સનાતની હિંદુઓ હતા. તેમાં કહ્યું હતું કે જવાબદાર રાજતંત્ર માટેની લડત એ “અમુક વાણિયાઓએ સત્તાની મોનોપોલી દાદ્ય કરવા અને અમારા ધર્મને અજાવવા માટે બનું” કરેલ કૌભાંડ હતું. જ્યારે તેમને જણાયું કે પ્રજાને તેમને સાથ નથી ત્યારે તેઓએ દિલ્લરત અને બહિષ્કાર અંગીકાર કર્યાં. અમને તથા રાજ્યને નમાવવા માટે પગવણી કરવાના પ્રયત્નો કર્યાં, અને અમારી સામે વેરઝેર વધાર્યાં. એટલે તેમને અમારી સાથે સુધારી લેવાનું છે, રાજ્ય સાથે નહિ.”

શ્રી. મહાદેવ દેસાઈ

આ પરથી મે તેમને લખ્યું કે તેમણે કહ્યું છે તે બધું ગાંધીજી માની લ્યે એમ મળ્યું ન જોઈએ અને આ બેમાંથી કોઈ પણ માર્ગ લેવા સ્વયં કહ્યું :
(૧) તેમણે અથવા રાજ્યે ગાંધીજીને અથવા એના પ્રતિનિધિને આવકારવા તૈયાર રહેવું જોઈએ અને નિવેદનની સત્તાની ખાતરી કરી આપવી જોઈએ. અથવા (૨) પ્રજાના આદિવાસીના આગેવાનોએ તાસ નંમંથી કરેલા આક્ષેપોની રચતંત્ર તટસ્થ તપાસ રાજ્યે કરાવવી જોઈએ. મને આનો નિર્ણય પ્રમાણે જવાબ મળ્યો છે :

જદાંતો એએક પ્રજાજન માને છે કે આપને જે કાંઈ લખ્યું છે તે સાચું છે તેથી તપાસનું કારણ લાગતું નથી. રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચે એવો એમવાસ

છે કે પ્રજાની અભિલાષા અનુસાર સુધારાઓની એક યોજના ક્યારની બહાર
રહી છે, કેટલીક પ્રજાની સંરચાઓ સ્થપાઈ ચૂકી છે અને આ સંજોગોમાં
બહારનો કોઈ માણસ અમારા કામમાં દખલ કરે એમ અહીં કોઈ ઇચ્છુ
નથી. એટલે ગાંધીજીને કે એના પ્રતિનિધિને અહીં આવવાની તકલીફ આપવાનું
અમને ગમતું નથી. હિન્દુસ્તાનીઓ અને બીજાઓની ફરિયાદોને મટાડવાનો પ્રયત્ન
મેટા પ્રમાણમાં અધિકાર મળી ચૂક્યો છે. આથી તેમણે શહેરસભા સમિતિને
અરજ કરવી જોઈએ. જે પ્રયત્નોનો નિકાલ કરવાની અમને સત્તા નથી એ
બાબતમાં તેમણે રાજ્યને સીધી અથવા અમારા દ્વારા અરજ કરવી અને
અમારી સામેની વૈરવૃત્તિને તેઓ છોડી દેશે કે તરત અમે તેમની સાથે અમારા
નાના ભાઈ તરીકે વર્તીશું અને તેમને બધી સહાય કરીશું.

શહેરસભાની મેનેજિંગ કમિટીના પ્રમુખે આ કામગીરી સંભાળી છે.

એ યાદ રાખવું જોઈએ કે લોબડી રાજ્ય લોબડી શહેરમાં જ સમાઈ
ગતું નથી, પણ એમાં કેટલાંયે ગામડાં છે, જેના કેટલાંયે ખેડૂતો લોબડીના
વહીવટી વતનીઓ સાથે રાજ્ય છોડી ગયા છે. શહેરસભા, નામ જ સૂચવે છે
કે એ લોબડી શહેરના વતનીઓની સમિતિ છે અને ગામડાંઓના પ્રતિનિધિ
હોવાનો એણે દેખાવ પણ નથી કર્યો. એટલે આખા લોબડી રાજ્યનાં વતનીઓ
વતી બોલવાનો દાવો રીકારવાની આશા કેમ રાખી શકાય ? અને તપાસ નિં
તો, વફાદાર સુદી કરનારા કહે છે તે જ માત્ર સાચું છે અને સત્ય સિવાય
બીજું કશું નથી ! દરમિયાન લોબડી પાછા ફરવા ઇચ્છતા કેટલાક પ્રજાજનોએ
રાજ્ય છોડી જવાની દિમન બતાવવા માટે ભારે દંડ ભરવાના દુકામે ચલેલા છે
અને દંડ ભરાઈ ગયાના પણ અમારી પાસે અહેવાલ આવ્યા છે.

આ નાનાં રાજ્યો તેમના માલિકો પાસેથી “ભાગલા પાડીને રાજ્ય કરવાની”
નીતિ પૂરેપૂરી શીખી ગયાં છે. રાજ્યોદ્ધારમાં મુસ્લિમો અને બાપાનોનો પ્રજાહી-
અદોષન નાખી દેવામાં ઉપયોગ થયો હતો. લોબડીએ જેન વહીવટ અને ખેડૂતો
દમાવી દેવા માટે સુનાવનીઓની મદદ નેમી લીધી છે. એ દરમિયાન જ્યાંબહાર
રાજ્યનાં અને કાયદાના રાજ્ય માટે દરેક સ્થળે એક વા બીજા સ્વરૂપે અદોષન
ચાલ્યા જ કરે છે અને વખત જશે તેમ તેમ તેનો તેમ વધશે.
રાજ્યો કાળજી લેશે અને નમશે કે તેઓ ન નિવારી દુઃખ તેના વિનાશ
(Doom) તરફ પાતા ગયાનું જ પર્વક કરશે !

અમદાવાદ જતાં પ્રેક્ષકો

અમદાવાદ દેશાઈ

વર્તમાનપત્રોના અભિપ્રાય

લીબડી દરબાર સામે તહોમતનામું

૨૦મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૩૬નું મુંબઈનું
'ફ્રી પ્રેસ જર્નલ' લખે છે કે :

લીબડીથી આવેલ સમાચારો ગંભીર છે. એને માટે મૌન મેળવું હવે શક્ય નથી.

પ્રજાપરિષદની પ્રવૃત્તિઓને દાબી દેવા માટે રોતાની અને નૃશંસ રસમ શોધી કાઢવા માટે લીબડી દરબાર અગ્નેહ છે.

રાષ્ટ્રીય કોષની જ્વાળાઓ એતવનાર ૧૯૧૯માં પંજાબમાં બનેલ માર્શલ્સે અત્યાચારો લીબડીના અત્યાચારો સાથે સરખાવતાં આજ પડી જાય છે.

હુકીકતોને રોજ ગડાવવાથી કરો અર્થ સરવાળો નથી.

લીબડી દરબાર સામેના તહોમતનો સારાંશ એ છે કે તેણે તાજેતરમાં ધંધાદારી - ધાડપાડુઓ અને બીજા વાધાભર્યા પ્રજાના વર્ગોને ખાસ કરીને પ્રજાપરિષદના કાર્યકરો સામે હિંસા અને અમાનુષ્ટી ધાડો પાડવા બેળા કર્યા.

સેતાની ચોજના

પરહેજ કરવાનાં, કામ ચલાવવાનાં, તપાસ કરીને ચુનઠેગાર ઠરાવવાનાં સ્વરૂપનાં કાયદેસરનાં પગલાંની કાયદાની વિધિઓથી લીબડી દરબાર અળગા રહ્યા. હેતુ આ હતો કે જેની સામે કરો બચાવ કે નક્કજ ન મળી શકે એવા, રાજ્યની હાયા તળે બ્યવસ્થિત ધાડોના ચોડાક ડોઝ પ્રજાપરિષદના કાર્યકરોની આંખો ઉઘાડી નાખશે અને પ્રજાપરિષદના વાચકો તમે કામ કરતા તેઓને અટકાવી દેશે.

પડકાર

પોતાની જ પ્રજાની મજબુતાઈ અને સત્વ પારખવામાં લીંબડી રાજ્ય બૃહ ખાઈ બેઠું. ધારો અને અત્યાચારોનો હેતુ નિષ્ફળ ગયો છે એ દર્શાવતા લીંબડી શહેરમાં જ તા. ૧૯મીએ પ્રજાપરિષદ બેઠક ભરવા નક્કી કર્યું. પાણુધીણા પર અણુધાર્યા અત્યાચારો કર્યા હતા તેની યુનરાષ્ટ્રિ કરવાની હિંમત બતાવવા રાજ્યને એ એક પડકાર હતો.

બેશરમ બહાદુરી !

લીંબડી રાજ્યે એ પડકાર ઝીંચ્યો. અત્યંત બેશરમ બાપામાં દીવાને પ્રજાને જાહેર કર્યું કે જો ૧૯મીએ પ્રજા પરિષદ પોતાની બેઠક ભરવાનું સાહસ કરશે તો તેના પર વફાદારોનો વિભાગ તૂટી પડશે. અને રાજ્ય તો આ પરિષદ અટકાવવા ઈચ્છા ધરાવતું નથી. અર્થે સ્પષ્ટ હતો. રાજ્ય તરફથી કરી અધિકૃત અટકાયત વગર પ્રજાપરિષદને કાયદેસરના મંડળ તરીકે લીંબડીમાં મળવાની છૂટ હતી. પણ રાજ્યને વિશ્વાસ હતો કે વફાદાર વિભાગ પ્રજાપરિષદને પહોંચી વળશે; કારણ કે રાજ્ય માનવું હતું કે પ્રજાપરિષદ એ ધાગની જ છે.

રાજ્ય હાથ લેણી લે છે

લીંબડી રાજ્યે એની વાત જાળવી. રાજ્યે પોતાની સત્તા પોતાના વફાદાર વિભાગને તા. ૧૯ મી માટે સોંપી દીધી. લીંબડી રાજ્ય તરફથી તેમને સંપૂર્ણ છૂટ મળી હતી. પરિષદના વસાયેલા પ્રમુખ દરબાર ગોપાળદાસ દેસાઈને તે વફાદાર વિભાગે રેલ્વે સ્ટેશને ત્રણ કલાક સુધી અટકાવ્યા. દરબાર ગોપાળદાસને જાહેર સન્માન સ્વીકારતા અટકાવવામાં આવ્યા. તેમને તેમના કામચલાઉ નિવાસસ્થાને જવા દધને તેમના કામચલાઉ નિવાસસ્થાનને કહેવાતા વફાદારોએ ઘેરી લઈને, કેડી બનાવી, આ સાદા ઉપાયથી પ્રજાપરિષદની બેઠકમાં જતા રોકી દીધા.

ચૂંટાગીરીની અવધિ

જેમાં પરિષદ મળવાની હતી તે ખાનગી મકાનની હદ ઉપર પણ વફાદારોએ હુમલો કર્યો અને સત્તામંડપ, વ્યાસપીઠ વગેરે તોડફોડીને તથા તે જગ્યામાં બેસા મળેલ સૌ કામને મારીપીટીને પરિષદ તોડી પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આવી ચૂંટાગીરી થતા જતાં પ્રજાપરિષદે શ્રીમતી લીલાવતી મુનશીના પ્રમુખપદે પરિષદ ભરી અને જે હજાર ઉપરાંત માણસોએ તેમાં ભાગ લીધો.

મદદરવા, મુદા

જે મુદાઓ લાગ્યા થાય છે તે મુજબ છે. રાજ્ય જો ધારો, ચૂંટાગીરી અને સામુદાયિક હિંસા ગ્રાહ્ય, તેનો પ્રજાના જ નહિ પણ તે પ્રદેશમાં આવેલ

ચિટ્થિ હિંદના વતનીઓના જનમાલ જોખમમાં મૂકે તો રાજ્યની પ્રજા અને રાજ્યમાં થોડો સમય માટે મુલાકાતે આવનાર ચિટ્થિ હિંદના વતનીઓ માટે જયનાના ઉપાય શા ?

રાજ્ય ગુનહુગાર છે

ખ્યાલ કરવા જેવી દશીકત એ છે કે પ્રજાપરિષદની અટકાયત માટે રાજ્ય તરફથી પણ કાયદેસરનાં પગલાંનો અભાવ અથવા પ્રેક્ષકો પર કાર્ષ જાતના પ્રતિબંધનો અભાવ હતો. પરિષદમાં જામ લેનારાઓ કાયદેસરની પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાયેલા હતા. એટલે વફાદાર વિભાગ સાથે રાજ્યને કરો સંબંધ નથી એ સ્વીકારીએ તો પ્રજાપરિષદના કાર્યકરોને રક્ષણ આપવા લીંબડી રાજ્ય બંધાયેલું હતું. અમારી માન્યતા એ છે કે રાજ્ય જ ગુંડાગીરી ગોઠવનાર છે. રાજ્ય નિર્દોષ છે એમ માની લઈએ તો પણ એણે એક જાહેરાતમાં વફાદારોની હિંસક ધમકીની જાણ કરી હતી તેથી હિંસાની સંભાવના વિષે તેમને અગાઉથી જાણ નહોતી એમ દલીલ ન કરી શકે. બાકી રાજ્ય જનતા પહેલાં અને પછી આ કૃત્યમાં મુખ્ય (Principal) માણસ છે અથવા મદદકર્તા (accessory) છે.

ગાદીત્યાગ કરાવો અગર ન્યાય કરાવો.

રાજ્ય પરના બ્યવસ્થિત ગુંડાગીરીના આક્ષેપો સંબંધી કાં તો તપાસ-પંચ નિમાય અથવા દરબાર રાજ્યધૂરા હોડે એ જાતની જરૂરિયાત વાહસરોવરને ફસાવી ન શકાય ત્યાં સુધી મુખ્ય પ્રધાનમંડળે જાણ ન જોઈએ. બાકી એકાગ્ર ગંભીર આક્ષેપો કે ભૂલો માટે ઈદાર હસ્તપુર, અલ્પર અને ખીન રાજ્યોને સાર્વભૌમ સત્તાએ ગાદી ત્યાગ કરવાની ફરજ પાડી છે.

લીંબડીનો ગુન્હો એટલો અધમ છે કે સાર્વભૌમ સત્તા એની વટક ન વાળે તો હિંદનાં પ્રજાજનો તરફથી એ અનુમાન જાણવવાનો દાવો ન કરી શકાય.

જવાબદારી કોની ?

લીંબડીની ગુંડાગીરીએ પરિષદના જેઠકને વીંખી

નાખી તે વિષે 'જોખ્ખે કેન્દ્રકલ' લખે છે કે :

લીંબડી રાજ્યની પ્રજા ઉપર અનિર્ણિત ગુંડાઓને હોદી દેવામાં આવેલા એવા અગાઉ મળેલા સમાચારો વિષે જે અધમ અદેશો બિલા થયા હતા તેને શ્રીમતી લીલાવતી મુનશી અને ખીન કેટલાક નેતાઓએ બહાર પાડેલું

નિવેદન સાચા કરાવે છે. પ્રજામંડળના કાર્યકરો તથા સહાનુભૂતિદર્શકો જ માત્ર જેના બોમ ચપ પડેલા તે રાજ્યની તાજેતરની ધાડોધી સૌ પરિચિત છે. અને એ ધાડો પોતે જ પોતાના વતી બોલે છે. જો કે આ ધાડોના અહેવાલો ક્યોંએ ચકાસ્યા હતા. દીવાને તેને વધારે પડતા કહેવાયા એમ વર્ણવ્યા છતાં એની હકીકતો ન આપી, કદાચ આપવાની હિંમત ન કરી એ વાત ઘણી અર્થહીન છે. ઊલટું જ્યારે એમણે પરિપદ ભરવા વિષે બીજું નિવેદન ક્યું કે “પરિપદની બેઠકમાંથી બિલા ચતા કમનસીબ બનાવેા માટેની જવાબદારી પ્રજામંડળના સભ્યોને સિર રહેશે.” એથી વસ્તુતઃ એમણે તપાસ શંકાઓ ઊભી કરી. એ શુ ચોક્કસ કહેવા માગે છે એ અમે નથી કહી શકતા પણ રાજ્યમાં ગૂંડાઓ તો એનો અર્થ એમ સમજ્યા દેખાય છે કે જો આમાંથી કાંઈ ખૂટું પરિણામ આવશે તો જવાબદારી તેમની નહિ પણ પ્રજામંડળ માથે પડશે.

તપાસ થવી જોઈએ

વસ્તુતઃ ગૂંડાઓ પરિપદ પર ઊઠ્યા; જો કે લાડી લઈ દરવાનો પ્રતિબંધ હતો છતાં સેંકડો ગૂંડાઓ લાડીઓ અને તરવારો લઈ ભમતા રહ્યા અને પરિપદની બેઠકમાં હાજરી આપવા દૂર કે નજીકથી આવેલા જેડૂતોને પરિપદના વરાયેલા પ્રમુખ દરબાર એપાળદાસને પરિપદમાં હાજરી આપતા અટકાવ્યા અને એથન પાસે કેહી માફક રોક્ષી રાખ્યા. તેમણે હુમલો કરી પરિપદમાં હાજરી આપવા, આવેલ ૬૦૦ માણસોને ધાયલ કર્યા, જેમાંના કેટલાયે નાના છોકરા હતા. રાજ્યતંત્ર ચાલતું માની લેવાય એવી જગ્યાએ આ બનાવો બને એ આશ્ચર્યજનક છે. પણ કદાચ આ બધા બનાવોનો સૌથી વધારે આશ્ચર્યજનક ભાગ તો શ્રીમતી લીલાવતી મુનશી અને તેમના સાથીઓએ આપેલ પુરાવો છે કે ૧ થી ૪ વાગ્યા સુધી તેમનાં ચક્કર દરમિયાન તેઓએ “એક પછુ પોલીસ ન જોયો અને જે નહિ જેવા દેખાયા તે ટાળાને અંકુશમાં લેવા કે તેમનાં હથિયારો લઈ લેવા કરો પ્રયત્ન કરતા નહોતા.”

તેઓ આગળ જણાવે છે કે : “થોડાક ધાયલોએ અમને જણાવ્યું કે તેમને મારતારમાંથી કેટલાકને તેઓએ રાજ્યના નોકર અને પોલીસનાં માણસો તરીકે ઓળખી કાઢેલા.”

રાજ્યસત્તા તરફની સંપૂર્ણ નિષ્ક્રિયતા આશ્ચર્યકારક હતી. પરિસ્થિતિ સંજ્ઞા મંબીર હતી છતાં રાજ્યને એ વિશે કશી ચિંતા હોય તેમ દેખાતું ન હતું અને વાતાવરણને કાબૂમાં લાવવા કે સાંત કરવા પ્રયત્ન ન કર્યો.

આ અત્યાચારોની તપાસ કરતી એક તપાસસમિતિ નીમવી અને આ કામો માટે જવાબદાર ગમે તે હોય તેને સજા કરવી એ જેમની આજ્ઞા અત્યારે જેખ-
મમાં છે એવા ઉચ્ચ અધિકારીઓના હિતની વાત છે.

રાજ્ય ભયંકર ધરતી પર પગરણુ કરે છે.

‘હિંદ સેવક સમાજ’ તુ’ (નાગપુર) ૫૩

‘હિતવાદ’ (૨૩-૨-૩૬) લખે છે કે :

હીંમતીમાં પરિવદ્ધ ભરાતી હતી એ સમયે થયેલા અત્યાચાર પ્રજાકીય
પદોષનોત્તે દાખી દેવા દેશી રજવાડાંના રાજવીઓ કર્મ યુક્તિઓ અત્યાચાર
તેના મામે છે તેના પર નવો પ્રકાશ ફેકે છે.

રાજ્યે આ હિંસા અને ધાડાંઓના ગળ્ય તરફ વિચિત્ર વલણ ધારણ કર્યું
દેખાય છે. હિંસા અટકાવી શાંતિ સ્થાપવાનો કરોડ પ્રયત્ન કરવામાં નથી આવ્યો.
શિલ્પ, રાજ્ય હૃદય ચોકખું રાખીને જે બન્યું તેને માટે પોતાને જવાબદાર ગણતું
ધારતું નથી. કારણ કે પરિવદ્ધ ભરવાથી તોફાનો થશે એમ એણે પ્રજાને ચેતાવી
હતી એટલે રાજ્ય માટે તો, એ રમખાણોની ચિંતા કરવાની વાત જ બ્યાજખી
હતી. રાજ્યે જે પરિવદ્ધને રોકી હોત તો, કહેવાતા સનાતનમંડળની જેમ હિંસક
પ્રત્યાધાત પ્રજામાં જોમો ન થાત.

આ જાતની પરિસ્થિતિ સંક્રામાં જરૂર રમ પૂરે છે કે રાજ્યની માધી
દરેદરથીથી હિંસા નહિ સ્થ હોય તો પણ કમમાં કમ મત્તાધારીઓએ એને
ઉત્તેજન ન આપ્યું હોત તો એ ચાત નહિ પરિવદ્ધને પ્રતિબદ્ધ ફરમાવવા કે
ગેરકાયદેસર ફરાવવાને બદલે જે હીંમતી રાજ્યે અદોષનતે દાખી દેવાંની આ
નવી તરકીબ રોધી કાઢી હોય તો અમારે કહેવું વોળ્યે કે રાજ્ય ભયંકર
ધરતી પર પગરણુ મરી રહેલ છે. આ જાતનાં ટોળાંના ક્રોધ અને દિવ્યા ઝેરી
અને ચેપી સ્વભાવનાં હોય છે.

અસ્થિતત્વ અસાધ્ય

હીંમતી રાજ્યના અત્યાચારો અને આર્થિક અધિકાર વિશે
મદ્રાસના ‘ઇન્ડિઅન એકસપ્રેસ’ના ૧૬-૮-૩૬ના અંકમાંથી

રાજ્યમાં ખરેખર જવાબક દમની પદ્ધતિ ખુલ્લી રીતે પ્રત્યે છે અને
રાજ્યના દૂર રાજ્યવર્ધીપદમાં લોહોનું જીવન રક્ષણુ એટલું બિનસવામન

અંધેર કારવારના જુલમોથી લોકો રાજ્ય સામે મરણીઆ અને છે તેવે વખતે એ દષ્ટિએ ચડે છે.

કાઠિયાવાડના નાનકડા લીંબડી રાજ્યમાં લોકોએ જ્યારે મન શક્તિપૂર્વક વિરોધના બંને સુધારાની માગણીઓ મૂકી ત્યારે એ રાજ્યે ચૂંડા ટોળી ઊભી કરી, લોકોને મારી, લૂંટી અને (માલમિલકત) બાળીને તેનો પ્રતિકાર કર્યો. ૪૦,૦૦૦ ની કુલ વસ્તીમાંથી ૬૦૦૦ માણસોએ નામીને પાડોશના પ્રદેશમાં આવશે ન લીધો હોત તો આ એકપક્ષી નિવેદન છે એટલે એને અતિશયોક્તિભર્યું કહેવા ઈર્ષ દોરવાનું જાત.”

સાર્વભૌમ સત્તાની જવાબદારી

‘દલદીનું’ ‘ધી હિંદુસ્તાન, દાલદલ’ લખે છે કે :

લીંબડીના અત્યાચારો દેશે જાણ્યા ત્યારે ચારે બાજુ રોષ પેદા થયો. જાપાંઓએ એક અવાજે હરબારની અશક્તિ વખોડી કાઢી દલિત લોકો માટે ન્યાયની માગણી કરેલી. પ્રજાપરિવર્ધન અધિવેશન અને કોમિસ સત્યાગ્રહ સંમેલનને બાંધી નાખવા માટે લીંબડી અને અરોધામાં સમજાપૂર્વક ને હિંસક પ્રયત્નો થયા એ સહેલાઈથી જતા ન કરી શકાય એવા મંજીર મુદ્દા ઊભા કરે છે. રાજ્ય પ્રજામંડળના કાર્યકરો પર એમના ધરમાં શુંગળોએ લગા કર્યા, શુંગળોએ એમનાં ધરને આગ લગાડી અને મિલકત લૂંટી લોરી અને મોટરમાં ઉપાડી મવા : એ વર્ણવતું સરદાર પટેલે નિવેદન બહાર પાડ્યું ત્યારે લીંબડી પહેલવહેલું ઝગમગ્યું. ત્યારપછી રાજ્યમાં થયેલ ઘાડનો અહેવાલ વધારે પડતી અતિશયોક્તિ થઈ એમ વર્ણવતું રાજ્યે નિવેદન બહાર પાડ્યું.

ઘાડપાડુઓએ દુમઘા અને ઘાડ માટે પ્રજામંડળના જ કાર્યકરોને રા્ય માટે તારવી કાઢ્યા એનો ખુલાસો કરવામાં નથી આવ્યો. તે પડતી પ્રજાપરિવર્ધ ૧૯મી ફેબ્રુઆરીએ બરાકાની એ તેની જાણ થઈ ત્યારે લીંબડીના દીવાને જાપાંમાં ને નિવેદન આપ્યું તે મવા સંચારે રાજ્યમાં જનાવો પર અદ્દુમ અજવાળું પાડે છે. એ નિવેદનમાં બગવાની પરિવર્તને તોડી પાડવા તોફાનીઓને રાજ્યે ઉત્તરો એને જરૂર પડેલા મળી રહે છે.

ઉચ્ચેરેલ તોડાન

એ નિવેદનમાં લીબડીના ૨૮૦૦ વતનીઓએ પરિષદ ભરવા સામે વિરોધ દર્શાવતી કરેલ અરજી તથા એ બેઠકને અટકાવવાની સત્તાવાળાઓ પાસે કરવામાં આવેલ માગણી વિષે દીવાને નિર્દેશ ક્યો હતો. આજળ ચાલતાં દીવાન દલીલ કરે છે કે અરજ કંનારાઓ શહેરની વસ્તીનું ૫૦ ટકા કરતાં વધારે પ્રતિનાધત્વ ધરાવતા હોઈ તથા પ્રજામંડળ જે માગતુ હતું તે ફરિયાદો માંહેલી ધણી દૂર ચર્ચ જતી હોય પરિષદ ભરવાની પ્રજામંડળ માટે કરી જરૂર રહેતી નથી.

પરિષદ પર પ્રતિજ્ઞ મૂકીને અમે પ્રજાના શહેરી સ્વાતંત્ર્ય પર તરાપ મારવા માગવા નથી, છતાં પરિષદ ભરવાથી જે દોષ કમનસીબ પગિણાઓ આવે એની જવાબદારી પ્રજામંડળને શિર રહેશે, એમ કહીને નિવેદન છેવટ પૂરું થાય છે. એ પછીના બનાવો પરથી દેખાય છે કે આ રીતે ગૂંડાઓને ઉચ્ચેરેલ તોડી પાડવા કરતાં બેઠક પર સર્વસીધો પ્રતિજ્ઞ મૂકેલો હોત તો રાજ્ય માટે એ વધારે માનભર્યું ગણાત.

સાર્વભૌમ સત્તાની જવાબદારી

નજીટકે સ્વીકારીએ, કે જે પરિષદ લીબડીની પ્રજાની માત્ર લઘુમતી જ ધરાવતી હતી તો પણ જ્યાં સુધી એ કાયદેસર વતે ત્યાં સુધી એને મળવાને અને એનાં હુકમની ચર્ચા કરવા દેવી જોઈએ. જે રીતે દીવાન દલીલ કરે છે એ અનુસાર પ્રજામંડળના વિરોધીઓ બહુમતીમાં હોય અને તેઓ બેઠક અટકાવવાની વૃત્તિ રાખતા હોય તો આલુ ધાંધલ અટકાવવાનાં પગલાં લેવાની દીવાનની ફરજ ન હતી? એ બાબત હતા કે પરિષદ ભાંગી નાખવાના પ્રયત્નો ચાલે છે છતાં ધાંધલ અટકાવવા કશું ક્યું નહિ એ આ ગુડાગીરીના પ્રદર્શન પાછળની અતઃપ્રેરણાને બોલી બતાવે છે. જેના ભોગે રાજ્યના જ વતનીઓ બનેલા છે એવા રાજ્યના જ તંત્રે જ ઉચ્ચેરેલી અને ઉત્સાહિત કરેલ ગૂંડાગીરી માટે સાર્વભૌમ સત્તાને શું કહેવાનું છે?

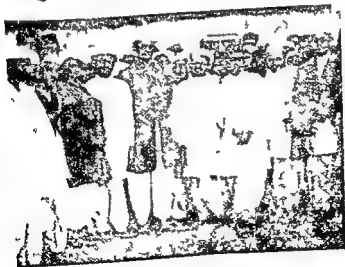
કલકત્તાનું પ્રખ્યાત “મોરન રીવ્યુ” લખે છે કે:—

“હિંદુસ્થાનમાં આવાં રાજ્યોની દેવાની હોવી એ અશક્ય છે.”

એક વર્ષ પસાર

બહિષ્કાર

આજે લોન્ગીના એ જોગારા દિન પર એક વર્ષના વહણાં વાઠ ૧૫-
એ વર્ષ ગયું, જાણે આખના પલાકારામા પણ લોન્ગીની પ્રજા એ વર્ષને
પાતાના જીવનનું યાદગાર વર્ષ ગણે છે, ચૌરસીન વર્ષ ગણે છે

પ્રજામંડળના કાર્યકરો

ને પહેલેથી જલ્દે સુધી પ્રજાની ઓખરે રહ્યા

લોન્ગીની પ્રજા લોન્ગી બહાર દિવસ કરીને નીકળી ગઇ નદારની
પ્રજાએ એને પોતાના બાંકુ તરીકે સ્થાપી લોન્ગીની પ્રજા સ્વાયં નહોતી
નીકળી એની દિવસ પર દેહી રજવાડાની પ્રજાના ગ્રાસ અને દમનના મોખા

ખીન કેટલાંયે સ્થળોએ ફરી વચ્ચુ અને લીબડીની ગુડાગીરીનો સંદેશો
ડાબે કે તરત જ ત્યાં પહોંચી ગાંસડીઓ ગોઠવવામાં રખડી રહી.

રાજ્યના આડતિયાઓએ અબણી ધરી સામે નજર નોંધી અને પૂર્વમાં ચીત
મરણિયો પામો ફેંક્યો. પણ તેમની ગાંસડીઓ પહોંચે એ પહેલાં તારનાં
ઝલુઝણી ગયેલાં. ગાંસડીઓના અચૂલ આગમનના સંદેશ પહોંચી ગયેલા.

કરવડોની એક પત્રિકા વહેંચી એ લોહીનાના રૂને હાથ નહિ દેવા પૂર્વની
રાષ્ટ્રીય પ્રગતે બહિષ્કાર સમિતિએ વિનંતિ કરી. ત્યાંની બહાદુર પ્રગતે હિંદુ
દેશી રજવાડાંની કચડાયેલી પ્રગતી આરમ્ભ સમજી અને હાદિ'ક'સહકાર આપ્યો.

અગ્રેજ, ચાંચીક અને ખીન છાપાંઓએ એ કાર્યને કીચી લીધું અને
“ગિહાઇ પોસ્ટ” લીબડીના રોડ બહિષ્કાર પોકારવા આવાં મથાળાં સંકલિત
પાણી લખ્યાં :

Limbdi State Misrule Brings Local Sequel

Kidnappings Of Girls
Start Agitation
By People

ROWDIES PREVENT
MASS MEETING

Committee Attempting
To Block Outlets
For Cargoes

“લીબડી રાજ્યનું અધેશ સ્થાનિક
ઉછાળો લાવે છે છાંડરીઓનાં
અપહરણ પ્રભામાં આદેશન જગાવે
છે ગૂડાઓ પ્રગતી સભાઓ અટકાવે
છે. સમિતિ એના માલને વેચાનો
અટકાવવા પ્રયાસ આદરે છે.”

“મુવનીંગ એકા” નામના
છાપાએ મુંબઈ બહિષ્કાર સમિતિને
સહાનુભૂતિ સંકેત પત્ર લખ્યો કે :
“લીબડીના રાજ્યનારે અહીંની પ્રગત
પર ભારે અસર કરી છે. ‘ચાંચના
પ્રેસ’ પણ લીબડીની ગુડાગીરીની
કચાઓ પ્રગટ કરી છે. અમે આપની
સપૂર્ણ કૃતેદ ઈચ્છીએ છીએ.”

આદેશન વધુ મજબૂત બન્યું.
નવેમ્બરના પહેલા અઠવાડિયામાં
છાંચદાર્શ રેડીઓ રોડન પર

ચીનના પત્ર ‘સાંગદાઇ પોસ્ટ’નાં મથાળાં ચાંચીક છાપામાં પાંચ દિવસ સુધી
રૂના બહિષ્કારની જાણ કરવામાં આવી. સાંગદાઇમાં જ્યાં મુન્નમયેલી
ગાંસડીઓને કાંઈ અડધું નહિ એટલે જાપાન તરફ નહીન અજમાવવા

તા ૨૧-૨-૩૦ ના રોજ અમદાવાદમાં ભગ્યેન ચીંબડી ગંભ્ય પ્રજામ ડળના વાર્ષિક સમેલનના પ્રમુખપદેથી શ્રી. સામગદાસ ગાધીએ પણ યોગ્ય જ કહ્યું છે કે. “ચીંબડીનું નામ હિંદુભરના પ્રતિષ્ઠિત વેપારીઓ દ્વારા લેતા નથી અને ચીંબડીનું નામ દેશ પરદેશના દનાય આડતીઆઓ પણ હવે વફતા નથી ચીંબડીની ગાંસડીઓને આગમોટો ખડતી નથી, વઢાણના ટકેયો એ તિરસ્કારાયેના માલને અડતા નથી, માડાઓ ને ખપારાઓની તાસ ચનાતીને રોજી રળતા કચાબ માડાવાળાઓ પણ ચીંબડીના બહિષ્કૃત ફોતો ભાર ખેંચવાને તૈયાર નથી અને બૂખનું દુઃખ મહાય વેંતા મામૂલી મજૂરો પણ ચીંબડીની ગાંસડીઓ ફેરવીને પૈસો પ્રાપ્તિને તૈયાર નથી.”

બહિષ્કાર ઉપરાંત ટ્રેડુઆરીના એ ગોઝારા અદારમાં દિવમની માદમાં પ્રજાએ મહિને મહિને ‘ચીંબડી દિન’ જિજ્ઞાસે એ યાદને સનેજ રાખી કે ચીંબડીના આદમાં દિનને ચારે બાજુ બ્યાપક સ્વરૂપે જિજ્ઞાસામાં આવેલો, ફેર ફેર મલાઓ ભરાયેલી, ચીંબડીના અત્યાચારોનો વિરોધ કરતા, પ્રજાને અભિનંદન આપતા, અને બહિષ્કારને મદદ કરવા વિનંતિ કરતા ફરાવો થયેલા.

આ મહિનાઓ દરમ્યાન કોઈ કોઈ વચલા માણુઓએ સમાધાન કરવા પ્રયત્ન કરેલા પણ રાજ્ય પોતાની પૂર્વનીતિથી નચમવાથી સદેશ ભાગી પડ્યા.

સૌથી ધ્યાન ખેંચતા પ્રયત્નો મહાત્માજીએ કરેલા. હરિજન’માં લેખ લખી ચીંબડી કાઢારને જાહેર આપી ન કરી, નિષ્પક્ષ તપાસપત્ર નીમવા માગણી કરેલી, જેની અવગણના થઈ કે એ સબધીનો પત્રમ્યનદાર આગળના પાના ઉપર જોઈ ગયા સમાધાનના કોઈ તલમાં તેન નથી માની સૌએ મૂળા રહી પોતાને માગે’ આગળ ધપવામાં જ શ્રેય માન્યુ છે.

આ એક વર્ષ દરમ્યાન હિંદુભરના છાપા, સંવિગેષ મુખ્ય ઈશ્વારો, ગુજરાત તથા કાઠિયાવાડના છાપાઓ લી મડીના આદોલનોને અંતન્ય માથ આપીને પ્રજાની પડખોપડખ જિલા રહેવા છે એ બુઝાય એનું નથી.

બીજી બાજુ જોઈએ તો ચીંબડી રાજ્યમાં શી સ્થિતિ છે ? હિંદની પ્રજા સાથેના આ ધર્ષણ દરમ્યાન જામનગર સિવાય બીજા કોઈ રાજ્યે ઉઘાડી મદદ કરી નથી દેખાતી. કાઠિયાવાડના રાજવીઓની ચીંબડીમાં બેઠક ભરાયેલી ત્યારે જામ સાહેબને ચીંબડીની પ્રજાને નામે માનપત્ર અપાયેલું એ માનપત્ર આપતલુ કારણ એ લખાયેલું કે પ્રજાએ કરેલ બહિષ્કારમાં તેમણે જે મદદ કરી છે તેથી ચીંબડીને વિરુદ્ધનાઓમાંથી બચાવી રાખ્યું છે.

હોંબડીની આતરિક સ્થિતિ ફરી છે ? કાંઈ પણ ધોળા ટોપીવાળો જતો એને હેરાન કરવામાં આવતો એ સ્થિતિ હવે ઓસરવા લાગી હોય તેમ સંભળાય છે મમે તેમ હો, પણ ઢીવા થકને પાછા ગયેલા લોકો પણ કહે છે કે હોંબડીનું વાતાવરણ શોખનક છે, ત્યાંના છુન્નામાં સસ્ત્ર નથી, આનંદ નથી, ઉશ્વાસ નથી અને ન્યા સુધી દિગ્ગસ્તી પ્રળને સ્વમાનભેર એના મૂળ વતનમાં પાછું રથાન નહિ આપવામાં આવે, ન્યા સુધી કાયદા અને ન્યાયનો અમલ શરૂ નહિ કરવામાં આવે, ન્યા સુધી ગયા વર્ષના કરનૂંબાનુ પ્રાથક્ષિત નહિ કરવામાં આવે ત્યાં સુધી એ જ વાતાવરણ રહેવાનું.

બલેને હિજરત થઈ, અમે એના એ

[૧]

કાયદો નવ મૂકીને

રેલવે બધા ખેડૂતો અને ખીજ વસ્તીને તાકીદ કરી છે કે હિજરતમાં ગયેલા કાંઈની ઉવરાણી આપવી નહિ. રજોલમાં પ્રળમળકનુ કામ કરતા સોનીને ત્યાં ધાડ પડી એ પછી એ સોની કુટુંબ - જોલમાંથી હિજરત કરી રહવાણુ રાજ્યના ગેરાનરનવરમાં નઈ વચ્ચુ. રજોલના એક વેરાએ કહ્યા મૂકી એની પામેથી રા. ૬૦) ઉપાદેશ આ કહ્યા પાલ મેળવવા એક તત્કીમ જોવાણી એ સોનીને એજન્સીની દદમાં ગેરી અસરનસર જનું પચ્ચુ હનુ, એટલે હોંબડીની દદમાંથી પચ્ચા ચના તેને હોંબડી તાખાના મામ પાપરેટિયાના મુખીએ પચ્ચો અને લલ ગયા થી ના મા પાને વેરાના લેચ્છેણી રાત જાલુએ રહી મલ અને રજોલ માખી એવી પાલે લેજી પાની રકમ તસલ જરી દેશ અને ન ભરે તો અદાવતમાં રાખવા થી. નાજ એ દાદી આપી પચ્ચા નાટે ન મળે વેરાદ, નહિ રાઈ કાયદાની રિધિ જો નેનીને જમીન ઉપર જાડવા એની સાથના રજોએ નિતિ

સલાહ આપી, એને તા. ૧૦મી જાન્યુઆરી '૪૦ના રોજ ગેરકાયદેસર રીતે અટકાવતમાં લીધો. એ ચાલ સખવાની જરૂર છે કે શ્રી. નારૂભા નથી પોલીસ ઉપરી : નથી ન્યાયાધીશ. એ રેવન્યુ ખાતાના અધિકારી તરીકે સત્તા અજમાવી રહ્યા છે.

[૨]

લીંબડીમાં દાખલ થનારની પળવણી

લીંબડીમાં દાખલ થતાં બધાની પળવણી ચાલુ રહી છે. હિન્દુસ્તીઓમાંથી તો કાંઈને પરવાનગી સિવાય દાખલ થવા દેવામાં આવતા નથી; આમાંથી સ્ત્રીઓ પણ બચી નથી લીંબડીના જુલમની એ વિશિષ્ટતા છે. આવી રબાડના થોડા નમૂના આ નીચે છે :—

- (૧) કપામી દોલતચંદ મેષજીના દીકરાની વિધવા બાઈ મરઘા લીંબડી ગઈ, રાજ્યે વાધો લીધો. બાઈને ગામ છોડવા હુકમ થયો. બાઈએ હુકમને તાબે થવા ના પાડી અને અન-જળનો ત્યાગ કરીને રહેલું પડે તો યે રહેતાને નિર્ણય કર્યો. એના પિયરિયાં ગોકળ પાનાવાળાને રાજ્યે બોલાવી બાઈને સમજાવવા દબાણ કર્યું. પિયરિયાંને પળવણી ન થાય તે ખાતર બાઈએ લીંબડી છોડવા સ્વીકાર્યું.
- (૨) મૂળ બાલબાઈની વિધવા બાઈ સુદર લીંબડી આવી. શ્રી. મણિચંદ્રનામના માણસે બાઈના યજમાન શ્રી. શિવા કાળાને એ બાઈને કાઢવા ફરજ પાડી.
- (૩) રતિલાલ હરજીવનાં વહુ વીરમગામ રહેતાં તે એમના પુત્રની કાણે આવેલાં. તેમની પાસે રૂ. ૫૦૦૭ માગવામાં આવ્યા.

[૩]

લૂંટણી

- (૧) પાલુડીલાવાળા શ્રી. કાળુ મિનજીનો બાકીનો માલ લૂંટાઈ ગયો.
- (૨) હિન્દુસ્તી ગયેલા મોજીદના કાર્યકર બાણજી શ્રી. મનલલાલ રામચંદ્રના ઘરમાંથી અઘી વસ્તુઓ ઉપાડી જવામાં આવી અને ઘર રાજ્યે જપ્ત કર્યું.
- (૩) પાલુડીલાવાળા શ્રી. મણિલાલનું ઘર તથા દુકાન રાજ્યે જીતીને એંપી દીધાં

ચણાતું મકાન જમીનદોસ્ત કયું

શ્રી શિવલાલ ઈશ્વરરામ સોની જ્ઞાતિના અગ્રણી છે. તેમણે પહેલેથી જ પ્રજામંડળની પ્રવૃત્તિમાં લાગ લીધેલો. તેમનાં મકાન નાગભાઈના ઓરડાવાળી શેરીમાં ચણાતાં હતાં. નાગભાઈના ઓરડાવાળી શેરી સીધી કરવા માટે લાઈનદોરીની યોજના લેખી છે. એટલે ત્યાં નવાં ઘર બંધાય તેને નવી લાઈનદોરી પ્રમાણે બાંધવાની પરવાનગી મળે છે. ઠાકોરસાહેબે રાજ્યઅમલ કુમારને સોંપ્યા પછી પણ મકાન સંબંધીનું કામકાજ પોતાના હાથમાં રાખ્યું છે.

શ્રી. શિવલાલ સોનીના ઘર પાસે નવી લાઈનદોરી મુજબ જમીન વેચવાની હતી, જે ઠાકોર સાહેબે ઇશ્વરરામને એમને લેવરાવી અને અઘાટ વેચાણ કરી આપ્યું. એ પછી શ્રી. શિવલાલ મકાન ચણના હતા ત્યારે એને અંગે પડેલા વાંધાનો બે વખત ઠાકોરસાહેબે નિકાલ કરેલો. મકાનની લેખણી (પ્લેન) સુધીનું ચણતર કામ થઈ ગયું અને ઉપર બારસાખ તથા બારીઓનાં ચોકમાં મુકાઈ ચર્ચા. તે અરસામાં હિજરત થવાથી અને શ્રી. શિવલાલ વડવાણુ જઈને રહ્યા તેથી શ્રી. શિવલાલને હંડવા એમનાં આ મકાન ઉપર તવાઈ આવી. એ શેરીમાં રહેનારા લોકો પામેથી અરજીઓ લેવામાં આવી કે નવું મકાન અડચણ રૂપ છે. એ અરજી ઉપરથી મકાન પાડી નાખવા હુકમ થયો. એક વખત ઠાકોરસાહેબે એ જગ્યા તપાસી એ હુકમનો અમલ અટકાવ્યો. પણ નિવૃત્ત રાજની વાત આખરે અવગણી એ મકાન પાડી નાખવામાં આવ્યું. શ્રી. શિવલાલ આ કુસીદી-માંથી પાર કીતયા અને રાજ્યની મુલાકાત પાર ન પડી.